

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

XVII. évfolyam (2024)
1. szám

NEMZET ÉS BIZTONSÁG

BIZTONSÁGPOLITIKAI SZEMLE

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

Impresszum

Nemzet és Biztonság

Biztonságpolitikai Szemle

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem
lektorált biztonságpolitikai folyóirata

Megjelenik évente 4 alkalommal

Főszerkesztő:

Dr. Tóth Péter

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Háda Béla

Szerkesztők:

Dr. Csiki Varga Tamás

Szerkesztőbizottság:

Dr. Balogh István, Dr. Csiki Varga Tamás,
Dr. Forgács Balázs, Prof. Dr. Gazdag
Ferenc, Dr. Háda Béla, Dr. Kaiser Ferenc,
Dr. Marsai Viktor, Dr. Németh Gergely
(elnök), Dr. Rácz András,
Prof. Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Siklósi Péter, Prof. Dr. Szentes Zoltán,
Szöllösi Antal

Kiadó: Nemzeti Közszolgálati Egyetem,
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel:

Deli Gergely rektor

Tördelőszerkesztő:

Fehér Angéla

Olvasószerkesztők:

Bujdosó Hajnalka, Nagy Judit

A szerkesztőség címe:

1101 Budapest, Hungária körút 9–11.

Telefonszám: +36 (1) 432 9092

Fax: +36 (1) 432 9058

E-mail: nemzetesbiztonsag@uni-nke.hu

<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb>

ISSN 2559-8651 (elektronikus)

A megrendelés nélkül közlésre
küldött kéziratokat lehetőségeink
szerint gondozzuk.

Tartalom

Kommentár

Felméry Zoltán

**Kihasznált vagy elszalasztott lehetőség?
Néhány személyes megjegyzés a kelet-közép-
európai régió gazdasági integrációjának
tapasztalatairól** 2

Biztonságpolitika

Faragó Bence

**A cseh–orosz és a szlovák–orosz diplomáciai
kapcsolatok történeti összevetése, valamint
az ukrajnai háborúra adott reakcióik
összehasonlító vizsgálata** 4

Egeresi Zoltán – Boros Petra

**Visszatér a zéró probléma a szomszédokkal?
A török külpolitika átalakulása** 35

Pintér Tibor

**Cabo Delgado: az új stratégiai, hatalmi
„játékszín” Kelet-Afrikában?** 53

Védelempolitika

Károlyi Lili

**Az Iráni Iszlám Köztársaság katonai képességei,
védelmi költségvetése és védelmi ipara** 71

Reflektorfényben

Hettyey András

**Az Európai Unió realista fordulata és a magyar
külpolitika** 92

Kitekintő

Mikó Lili Dorottya

**A Belgrád–Pristina párbeszéd a tárgyalásos
konfliktuskezelés tükrében** 115

Felméry Zoltán¹

Kihasztnált vagy elszalasztott lehetőség?

Néhány személyes megjegyzés a kelet-közép-európai régió gazdasági integrációjának tapasztalatairól

Az idei évben a nemzetközi közösség számos évfordulót ünnepel. A kelet-közép-európai régió országai számára, így Magyarország számára is, ezek közül bizonyosan az egyik legfontosabb esemény, hogy húsz évvel ezelőtt csatlakoztunk az Európai Unióhoz. A mögöttünk hagyott húsz év történelmi távlatból persze csak egy pillanat. Ha azonban arra gondolunk, hogy a régió országai számára a 90-es évek elején bekövetkezett rendszerátvitel óta eltelt időszak nagyságrendileg felét e közösség keretei között töltöttük, megfogalmazódik a csatlakozást követő tapasztalatok feldolgozásának az igénye.

E feladatra az elmúlt időszakban szerzők sokasága vállalkozott, még akkor is, ha a mérleg megvonása sok szempontból nem könnyű feladat. Az, hogy egy szupranacionális szervezethez való tartozás végső soron mit is jelent egy ország számára, számos társadalmi és gazdasági aspektusból értékelhető.

Az uniós csatlakozást megelőzően a KKE-régió országai hatástanulmányokat készítettek arról, hogy középtávon mit is várnak a tagságtól. A teljesség igénye nélkül itt olyan gazdasági következmények fogalmazódtak meg, mint az uniós forrásokhoz történő hozzáférés lehetősége, a foglalkoztatás és a lakossági fogyasztás növekedése, a jelentősen javuló agrárgazdasági feltételek, a szolgáltatási portfólió modernizációja, a társadalmi középosztály erősödése vagy éppen a jövedelmi különbségek és az abszolút szegénység csökkenése. Várakozásokkal tehát jól álltunk. Nem meglepő, hogy a régió országai közül ott, ahol népszavazás hagyta jóvá a csatlakozást, mindenhol legalább a lakosság kétharmada támogatta is azt.

Bár az uniós csatlakozást azóta számos kritika érte, az a helyzet, hogy a gazdasági integráció szempontjából a tagság szinte valamennyi ország számára sikertörténet. A mai mutatószám-fetiszált világunkban elvárt, hogy ezt a kijelentést gazdasági mutatószámokkal igazoljam vissza. Szintén a teljesség igénye nélkül: a térség éves átlagos GDP-növekedése rendre meghaladta a magországok átlagát, ami explicit felzárkózást jelent; az egy főre eső GDP valamennyi ország esetén közeledett az uniós átlaghoz, egyes országok (például Csehország, Szlovénia, Litvánia) esetén pedig elérte annak 90%-át; az áru- és szolgáltatáskereskedelem kilőtt a csatlakozást követően, az export és import összesített, GDP-arányában kifejezett értéke nagyságrendileg harmadával növekedett tíz év alatt; a külföldi tőkebefektetések értéke a csatlakozást követő négy éven belül négyötszörösödött; sőt még az egyébként joggal sokat szidott munkatermelékenység is javult, bár még mindig jóval elmarad az uniós átlagtól.

¹ Felméry Zoltán az NKE EJK JLI tudományos munkatársa. E-mail: felmery.zoltan@uni-nke.hu

Kijelenthető, hogy a régió egésze számára a csatlakozást követően érdemi gazdasági felzárkózás történt. Ez számos gazdasági mutatószámokban megmutatkozik. Ugyanakkor, bár a régió országai egységesen ugyan közelebb kerültek az EU átlagos fejlettségéhez, de eltérő felzárkózási pályát futottak, és ezért eltérő sikereket értek el. A csatlakozást követő felzárkózási lehetőséget mindannyian kihasználták, de a mértékekben jelentős heterogenitás mutatkozik. Arról nem is beszélve, hogy az egyes országokon belüli területi különbségek csökkentése felemásra sikerült.

Faragó Bence¹

A cseh–orosz és a szlovák–orosz diplomáciai kapcsolatok történeti összevetése, valamint az ukrajnai háborúra adott reakcióik összehasonlító vizsgálata

Az orosz–ukrán háború a második világháború óta a legjelentősebb európai földön zajló katonai konfliktus, ami kihívás elé állította a kelet-közép-európai térséget. Jelen tanulmányban két kulturálisan, földrajzilag és sok tekintetben politikailag is egymáshoz nagyon közel álló ország Oroszországgal való viszonyát kívánom összevetni: Szlovákiáét és Csehorszáéét. Az összehasonlító elemzésnek nemcsak a már említett tényezők adnak relevanciát, hanem a nemrégiben lezajlott szlovák választások is aktuálissá teszik. A két ország viszonyrendszere számos tekintetben hasonló, de mint azt majd látni fogjuk, számos módon különbözik is. A háborúra adott válaszként a reakciók kezdetben hasonlóak voltak, mára a szlovák közvélemény látszólag kezd belefáradni Ukrajna támogatásába, ami ismét felerősítette a populista kommunikációs panelekre való fogékonyságot. Ezzel egy időben Oroszország megítélése is javulni látszik, a kritikus hangok veszítenek erejükből. Ez a jelenség korlátozottan a Cseh Köztársaság lakosságán is kimutatható, azonban sokkal kevésbé előrehaladott mértékben. Az összehasonlító elemzés formája nemcsak a hasonlóságok okait tárja fel, hanem a különbségeket is, amelyek megértése kritikus fontosságú lehet a következő időszakban a közép-európai régió tanulmányozásakor.

Kulcsszavak: Csehország, Szlovákia, belpolitika, külpolitika, katonai segítségnyújtás, orosz–ukrán háború

A Historical Comparison of Czech-Russian and Slovak-Russian Diplomatic Relations and a Comparative Analysis of their Reactions to the War in Ukraine

The Russia-Ukraine war is the most significant military conflict on European soil since the Second World War. It poses a particular challenge to the Central and Eastern European region. In this paper, I will compare the historical relations with Russia of two countries that are culturally, geographically, and in many respects politically very close to each other; Slovakia and the Czech Republic. The comparative analysis is relevant not only because of the factors already mentioned but also because of the recent Slovak elections. Although the two countries have similar patterns in many respects, as we shall see, they also differ in several ways. While the reactions to the eventual war were initially similar, today the Slovak public opinion appears to be growing tired of supporting Ukraine, which has again increased susceptibility to populist communication panels. At the same time, the perception of Russia seems to be improving, with voices of a more critical tone losing grip. This phenomenon can also be seen to a more limited extent in the Czech Republic but to a much

¹ Faragó Bence az NKE HDI hallgatója. E-mail: faragomail2@gmail.com

smaller degree. The comparative analysis reveals not only the causes of similarities but also those of the differences, the understanding of which may be critical in the study of the Central European region in the period ahead.

Keywords: *Czech Republic, Slovakia, domestic policy, foreign policy, military assistance, Russo-Ukrainian war*

Bevezető

Kitekintő a szlovák–orosz és a cseh–orosz viszonyokat alakító hatásokról

Pánszlávizmus hatása

Az összefoglalót a 19. századtól fogom kezdeni, mivel az ekkortól tapasztalt hatások néhol a mai napig érezhetők a cseh és szlovák gondolkodásban a modern kori Oroszországról. A 19. században a Habsburg Birodalomba betagozódott cseh és szlovák nemzet Oroszországhoz való viszonyát leginkább a pánszlávizmus ideológiája formálta. Természetesen ez az ideológia mára anakronisztikus, azonban működése kisebb-nagyobb mértékben ma is tetten érhető a retorika területén.

A pánszlávizmus a 19. században kialakult politikai és kulturális mozgalom volt, amely az összes szláv nép bizonyos mértékű egyesítését tűzte ki célul. A mozgalom gyökerei a romantikus nacionalizmusban keresendők, amely a különböző nemzetek kultúráját és identitását helyezte előtérbe. A pánszlávizmus elsősorban Közép- és Kelet-Európában terjedt el, különös tekintettel a Habsburg Birodalom és az Orosz Birodalom szláv népeire. A mozgalom hangsúlyozta a közös szláv nyelvi és kulturális örökséget, célul tűzve ki a szláv nyelvek és irodalom népszerűsítését, valamint a szláv népek közötti kulturális kapcsolatokat erősítését. Emellett a pánszlávizmus politikai egységre is törekedett, bár ez a cél gyakran ütközött a különböző szláv népek eltérő politikai érdekeivel és a meglévő birodalmi struktúrákkal. A pánszlávizmus felfogása tehát nem volt általános, és az egyes szláv nemzetek különböző módon közelítették meg a „szláv eszme” mibenlétét. A tudósok a 19. századi pánszláv gondolkodás korai megnyilvánulásait a Habsburg Monarchián belül a szlovák Adam František Kollárnak (1718–1783) és Pavel Jozef Šafáriknak (1795–1861) tulajdonítják,² azonban a „pánszlávizmus” kifejezést Ján Herkeľ szlovák jogász alkotta meg. 1826-ban úgy határozta meg azt, mint „egységet az irodalomban”. Megemlítendő pánszláv ideológus még a korból Ján Kollár is (1793–1852).

A legtöbb Osztrák–Magyar Monarchia területén élő szláv ajkú lakos a pánszlávizmust eleinte inkább tekintette nyelvi, kulturális és érzelmi fogalomnak, mint politikai programnak. Néhányan közülük akár egy pánszláv föderációról is álmodtak, akár az orosz cár uralma alatt álló monarchia, akár a szabad köztársaságok uniójának formájában, az adott

² Kamusella, Tomasz (2009): *The Slovak Case: From Upper Hungary's Slavophone Populus to Slovak Nationalism and the Czechoslovak Nation*. In *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe* (reprint ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan, 539.

történelmi környezettől és saját egyéni politikai irányultságuktól függően. Általánosságban azonban a 19. századi pánszlávizmus mindenekelőtt kulturális mozgalom volt. A szláv nyelvészet és történelem korabeli cseh kutatásaira hatással volt a romantika; olyan eszmék, mint például az ősi szláv demokrácia, szembeállítva a német feudalizmussal, mint annak ellentéte, megjelentek és bekerültek a csehek mentalitásába. Különösen František Palacký történész és liberális politikus monumentális munkássága népszerűsítette ezt a nézetet. Ironikus módon a pánszlávizmus keresztapja valójában egy Johann Gottfried Herder nevű porosz német volt, aki négykötetes művében, az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* című sorozatában dicsőséges jövőt jósolt a „szláv népnek”. Herder és a 19. század eleji németországi diákkörök légköre ezáltal nagy hatással volt a cseh nemzeti megújulás számos vezető személyiségére.³

Az oroszok gyakran látták magukat a pánszlávizmus vezetőjeként, mivel Oroszország volt a legnagyobb szláv állam. Az orosz vezetés azonban gyakran saját birodalmi érdekeit érvényesítette a pánszlávizmus ürügyén. Az Orosz Birodalomban a pánszlávizmust tehát gyakran a propaganda eszközeként és az orosz befolyás terjesztésére használták, amely együtt járt a területi vagy hegemon terjeszkedés lehetőségével. A kis szláv nemzetek pánszlávizmusával szemben a koncepció orosz változata a pánoroszizmus felé hajlott. Az ellenkező oldalon a lengyel álláspont állt, ami az Orosz Birodalommal való kellemetlen szomszédi kapcsolatok történelmi tapasztalataiból fakadt. A csehtől eltérően, akiknek a második világháború utáni korszakig nem volt közvetlen tapasztalatuk Oroszországgal, Lengyelország nagy része a Lengyel–Litván Nemzetközösség felosztása következtében az Orosz Birodalom részévé vált.⁴ A pánszlávizmus eszméjének értékelése az 1830-as lengyel novemberi felkelés vérbe fojtása után súlyosan csorbult. A kor cseh nemzeti elitje megosztottá vált a „testvéri” oroszok elleni lengyel forradalomról alkotott eltérő vélemények miatt. A pánszláv mozgalom így nem volt mentes a kritikától, sok más szláv népi alakja is aggódott az orosz dominancia miatt, és a pánszlávizmus gyakran szembesült belső megosztottsággal. Ennek ellenére a pánszlávizmus jelentős hatást gyakorolt a szláv népek nemzeti öntudatának fejlődésére, és hozzájárult a későbbi nemzeti mozgalmak kialakulásához a 20. század elején. A 19. század közepén a szláv függetlenségi mozgalmak, ideértve a cseh és a szlovák nemzeti csoportosulásokat is, eleinte területi autonómia kivívására törekedtek, és a pánszlávizmus eszméjét is ebben a kontextusban értelmezték. Több szláv kongresszust is rendeztek a 19. század folyamán, ahol a pánszlávizmus hívei találkoztak és vitatták meg céljaikat és stratégiáikat. Az 1848. június 16-án tartott Első Pánszláv Konferencia résztvevői is még kifejezetten osztrák- és oroszellenes álláspontra helyezkedtek. A pánszlávizmus jelentős szerepet játszott az 1848-as európai forradalmak idején, amikor számos szláv nép próbált függetlenné válni a Habsburg Birodalomtól és más elnyomó hatalmaktól.

³ Vlha, Marek (2015): *American Czechs Between Sympathies With Polish Immigrants and Transmigration to Russia: Crises of Pan-Slavic Ideals on American Soil in the 1860s*. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 4(158), 69–83.

⁴ Az úgynevezett Kongresszusi Lengyelország néven, amely perszonálunióban állt az Orosz Birodalommal. Autonómiáját az orosz vezetés folyamatosan csökkentte, míg 1867-től az államot orosz tartományi szintre süllyesztve betagolták a birodalomba, Visztula menti határterület néven.

A pánszlávizmus a 19. század közepe táján a cseh nemzeti megújulás stabilizálódása és a romantika visszavonulása után már nem tűnt olyan fontosnak. A már 1848 előtt befolyásos újságíró és hamarosan nemzeti ikonná váló Karel Havlíček Borovský nevetségese-nek nevezte a szláv egység eszméjét, úgy írta le, mint valami életszerűtlen és értelmetlen dolgot, álláspontját egy kiábrándító oroszországi tartózkodása tartósította. A szláv eszme azonban mégis fennmaradt, és időről időre újult erővel támadt fel, általában egy-egy drámai politikai helyzet következtében.⁵

A pánszlávizmus szlovák megítélése a csehtől a különböző történelmi hatások miatt eltért. Az 1848-as magyar szabadságharc leverése után Ferenc József császár nem garantálta a felvidéki szlovákoknak azokat az önrendelkezési jogokat, amelyekért cserébe részt vállaltak a csatákban, így a „szlovák nemzetcsinálóként” vagy „szlovák nemzet atyjaként” emlegetett (és a szlovák irodalmi nyelvet kodifikáló) szlovák származású magyar parlamenti képviselő, Ludovít Štúr az általa „ausztroszlávizmusnak” nevezett eszmét halottnak nyilvánította. *A szlávizmus és a jövő világa* című könyvében a fogalmat a Habsburg Birodalmon belül a szláv népek számára biztosítandó területi autonómia szinonimájaként használta. Ludovít Štúr elkötelezte magát a szláv népek Orosz Birodalomba történő integrálása mellett.⁶ *A szlávizmus és a jövő világában* emellett kifejti véleményét, miszerint a szláv népeknek fel kell oldódnia az Orosz Cárságban.⁷ Az Orosz Birodalom a pánszlávizmus eszméjét a gyakorlatban a balkáni terjeszkedés politikai igazolására használta, a Habsburg Birodalomban pedig üldözött ideológiának számított. A szlovák nemzeti identitásra ekkoriban a Budapest által folytatott magyarosító politika jelentette a legnagyobb veszélyt. Később több prominens szlovák történelmi személyiség a Ludovít Štúr által elindított tradícióra épít az Oroszországról alkotott elképzeléseiben. Mind Jozef Miloslav Hurban (1817–1888), aki a szlovák nemzeti mozgalom kiemelkedő alakja volt, és fia, Svetozár Hurban-Vajanský (1847–1916), szerző, újságíró és politikus, mind pedig Michal Miloslav Hodža (1811–1870), a szlovák nemzetiségi mozgalom egyik vezére többnyire pozitívan tekintett Oroszországra, azt a szláv népek természetes őrzőjének látták. Svetozár Hurban-Vajanský szerint Oroszország egy lehetséges „bástya a közép-európai germanizációs és magyarosítási politikával szemben.”⁸

Ezzel párhuzamban Csehország továbbra is a Habsburg Birodalmon belüli autonómia kivívását látta a legrealisabb politikai opciójának. Retorikai szinten a középkori cseh államiségre hivatkoztak a függetlenségi igényük hangsúlyozásakor, azonban mivel a középkori állam nem foglalt magába szlovák területeket, a Magyar Királyság északi részén élő szláv népességet gyakran figyelmen kívül hagyták. Bár Csehországban a 20. század elején a Karel Kramář cseh politikushoz kapcsolódó neoszlavizmus eszméje ismét előtérbe

⁵ Vlha 2015.

⁶ Demmel József (2011): *Szlávokból szlovákok. Ludovít Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom születése a 19. századi Magyarországon*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK.

⁷ Štúr, Ludovít (1867): *Славянство и мир будущего* [A szlávok és a világ jövője]. Moszkva: Издание Общества ревнителей русского исторического просвещения [Az Orosz Történelmi Felvilágosodás Hívei Társaságának kiadványa], 141.

⁸ Kirschbaum, Stanislav J. (1995): *A History of Slovakia: The Struggle for Survival*. New York: St. Martin's Press.

helyezte az Oroszországra való támaszkodást az osztrákoktól való függetlenség éréseért folytatott harcban,⁹ az első világháború és a Csehszlovák állam születése végül redundánssá tette ezt az ideát is.

Az első Csehszlovákia viszonya a Szovjetunióhoz és Moszkva viszonya hozzájuk

Végül Csehszlovákia létrejöttét hivatalosan 1918. október 28-án hirdették ki, miután az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháború végén összeomlott. Az új államot a cseh területek (Csehország, Morvaország és Cseh-Szilézia) és Szlovákia egyesülésével hozták létre, olyan kulcsfigurák erőfeszítéseinek hatására, mint Tomáš Garrigue Masaryk és Milan Rastislav Štefánik. A megalakulást a csehek és a szlovákok önrendelkezési vágya vezérelte, ami egy demokratikus köztársaság megalakulásához vezetett, amelynek célja a két népcsoport egyetlen nemzet alatt való egyesítése volt.

Korai kapcsolatok (1918–1925)

Közvetlenül az első világháborút követően Csehszlovákia és a Szovjetunió kapcsolatát eleinte jelentős ellenségeskedés és gyanakvás jellemezte. Mindkét országnak jelentős belső és külső kihívásokkal kellett megküzdenie, amelyek rányomták bélyegüket külpolitikai döntéseikre. A frissen létrejövő Csehszlovákia igyekezett megszilárdítani helyzetét a nemzetközi szinten, és kezdetben a nyugati hatalmak felé fordult biztonságért és támogatásért. A Szovjetuniót ezzel szemben a belpolitikai kérdések tömkelege és a polgárháború foglalkoztatta, és gyanakvással tekintett a nyugati hatalmakhoz igazodó Csehszlovákiára. A helyzetet tetézte, hogy a csehszlovák légiósok tevékenyen részt vállaltak az orosz polgárháborúban a fehérek oldalán. E kihívások ellenére a korai külügyi erőfeszítések sikeresen lefektették azt a diplomáciai alapot, amelyre a jövőben építeni lehetett.

A korszak közepének fejleményei (1925–1934)

Ebben az időszakban a csehszlovák külpolitikát nagyban befolyásolta Edvard Beneš külügyminiszter személyes nézetrendszere. Beneš határozottan támogatta Szovjet-Oroszországnak a tágabb európai biztonsági keretbe való mélyebb integrálását. Célja az volt, hogy olyan szövetségi rendszert hozzon létre, amely együttesen képes biztosítani a békét és a stabilitást Európában, különösen a folyamatosan növekvő és radikalizálódó német nacionalizmus fenyegetésére adott válaszként. Ebben az időszakban jött létre a Kisantant, a Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia közötti koalíció, amely a magyar és német agresszió megfékezésére törekedett. Beneš diplomáciai törekvései közé tartozott a Szovjetunióval való szerződés-kötés, amelynek célja a kölcsönös segítségnyújtás és együttműködés hivatalossá tétele

⁹ Krejčí, Oskar (2005): *Geopolitics of the Central European Region. Bratislava: The View from Prague and Bratislava*. Bratislava: VEDA Publishing House of the Slovak Academy of Sciences, 192.

volt. Bár ezek az erőfeszítések jelentős ellenállásba ütköztek, és csak lassan valósultak meg teljes mértékben, stratégiai elmozdulást jelentettek a Szovjetunióknak az európai biztonság kulcsfontosságú szereplőjeként való elismerése felé.

Késői időszak (1934–1938)

A második világháborút megelőző években a csehszlovák–szovjet kapcsolatok kiéleződtek. Az Adolf Hitler vezette náci Németország felemelkedése sürgette Csehszlovákiát, hogy biztosítsa határait és szövetségeit. 1935-ben Csehszlovákia és a Szovjetunió kölcsönös segítségnyújtási szerződést írt alá, amely diplomáciai és katonai együttműködésük jelentős elmélyülését tükrözte. Ezt az időszakot a fokozott gazdasági, kulturális és katonai együttműködés jellemezte, mivel mindkét nemzet felismerte, hogy stratégiai szempontból szükség van egymás támogatására a német terjeszkedés fenyegető veszélyével szemben. Az 1938-as müncheni egyezmény azonban, amelyben a nyugati hatalmak szovjet részvétel nélkül átengedték Németországnak a csehszlovák területeket, próbára tette ennek a partnerségnek a rugalmasságát. Az, hogy a nyugati szövetségesek nem támogatták Csehszlovákiát, megszilárdította annak Szovjetuniótól való függőségét, ami mélyen befolyásolta a München utáni árnyékkormány külpolitikáját.¹⁰

A felszabadítás kérdése és a szovjetek

A második világháborút megelőzően az 1938-as müncheni egyezmény értelmében Csehországot megszállta a náci Németország, Szlovákiában pedig nemzeti vezetésű bábállamot hozott létre. A cseh megszállás ideje alatt számos cseh kommunista lelt menedékre a Szovjetunióban, akik így elköteleződtek az oroszok felé. Edvard Beneš maga is, aki 1939-től Párizsban, majd 1940-től Londonban szervezte a csehszlovák száműzött kormányt, többnyire végig szívélyes kapcsolatot tartott fenn Sztálinnal, több személyes találkozásuk is volt, amelyek keretében Edvard Beneš a háború utáni rendezés kérdéseiről kívánt megállapodni. Beneš eleinte hitt a Szovjetunió és a nyugati nemzetek közötti „közeledés” eszményében, úgy érvelve, hogy a háborús Nagy-Britanniában tapasztaltak alapján a nyugati nemzetek a háború után szocialistábbak lesznek, ugyanakkor a Szovjetunióban a háborús liberalizációs reformok miatt a szovjet rendszer a háború után „nyugatiasabbá” alakul majd.¹¹ A második világháborúban végül mind Szlovákiát, mind Csehországot a Szovjetunió szabadította fel, amely oknál fogva ekkoriban sok cseh és szlovák eleinte a szabadság elhozójaként tekintett a szovjetekre. Jelentős szerepet jutott ugyanakkor még a szlovák nemzeti felkelésnek is. A szlovák nemzeti felkelés egy 1944. augusztus 29-én kezdődött nemzeti ellenállási mozgalom volt a Szlovák Köztársaság területét megszálló német csapatok ellen. Politikai célja a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (Hlinkova slovenská ľudová strana, HSĽS) önkényuralmi rendszerének eltávolítása volt, és Szlovákia beolvasztása a visszaállítandó Csehszlovák Köztársaságba. A felkelés

¹⁰ Karch, John J. (1950): *Czech-Soviet Relations, 1918–1938*. ProQuest. Thesis.

¹¹ Crampton, Richard (1997): *Eastern Europe in the Twentieth Century*. London: Routledge.

központja Besztercebánya volt, két hónap után a lázadó hadsereg vereségével ért véget, amely ezután részben áttért a gerillaharcra. Az 1944 októberéig tartó felkelésben sokféle koalíció vett részt, köztük a Kommunista Párt és más antifasiszta csoportok. A szlovák történelem egyik legjelentősebb és leghősiesebb pillanataként tartják számon. A Szovjetunió döntő támogatást nyújtott a szlovák ellenállásnak. A felkelés része volt a német keleti front meggyengítésére irányuló szélesebb körű szovjet stratégiának, és mélységében össze volt hangolva a szovjet katonai műveletekkel. A szovjet erők közvetlenül részt vettek a harcokban a szlovák felkelők mellett ejtőernyős-alakulatokkal. A felkelésben részt vettek a szövetséges erők is, különösen az amerikai és brit ügynökök. A nyugati együttműködés kiterjedt a fegyverek szállítására, az ellenállók kiképzésére és stratégiai támogatás nyújtására. A felkelésben 30 másik nemzet tagjai is részt vettek, akik a szlovák és cseh felkelők oldalán harcoltak.¹² A felkelés mai napig meghatározó a szlovák nemzeti identitásban, így a szovjet fegyveres segítség, valamint a végső felszabadítás egyértelműen pozitív irányba terelte a szlovák népesség oroszokról alkotott véleményét. A Szovjetunió jelentős szerepet játszott az 1945. májusi prágai felkelésben is, elsősorban katonai támogatással, amely végül hozzájárult a város náci megszállás alóli felszabadításához. A Vörös Hadsereg a náci Németország legyőzésére irányuló szélesebb körű hadjárat részeként közeledett Prága felé. A felkelés 1945. május 5-én kezdődött, és a cseh ellenállók hősiességgel harcoltak a német erőkkel szemben a jelentős túlerő ellenében is. A Vörös Hadsereg közelsége és közelgő érkezése jelentős morális támogatást nyújtott az ellenállóknak.

Ugyanakkor Kárpátalja kérdése végül mégis árnyékot vetett a cseh száműzetésben lévő államfő, Edvard Beneš és Sztálin addig bizalmasnak minősülő kapcsolatára. A Vörös Hadsereg 1944 októberében foglalta el Kárpátalját. Hosszas tárgyalások után Edvard Beneš annak érdekében, hogy elhalassza Csehszlovákia elkerülhetetlen beolvadását a szovjet blokkba, aláírta a területet hivatalosan a Szovjetunióval átengedő szerződést, és a következő hónapban egyesült az Ukrán SZSZK-val a *Szovjet-Ukrajnával való egyesülésről szóló kiáltvány* révén, amelyet a Kárpátaljai Népi Bizottságok I. Kongresszusa fogadott el november 26-án. Mindez annak ellenére történt, hogy a csehszlovák száműzött kormány és a Szovjetunió közötti 1944. május 8-án kötött szerződés értelmében a Vörös Hadsereg által felszabadított területek teljes egészében a csehszlovák civil kormány fennhatósága alá kerülnek.¹³ Végezetül pedig a Szovjetunió hathatós közreműködésével megvalósult 1948-as csehszlovák kommunista puccs lezárta a demokratikus Csehszlovákia történetét. A szovjetek – bár közvetve – jelentős szerepet játszottak ebben az államszínben. A Csehszlovákiai Kommunista Párt (CsKP) stratégiai manőverezéssel szerezte meg az ellenőrzést a kulcsfontosságú kormányzati pozíciók és tömegszervezetek felett. Jelentős befolyással rendelkeztek a rendőrségben, különösen a politikai rendőrségben, a hírszerzésben és a belügyben. 1947 közepére a CsKP döntő lépésre készült, további államosítási és szocializációs politika bevezetését tervezte. Az 1938-as müncheni egyezmény és a nyugati árulás percepciója sok csehet arra késztetett, hogy a Szovjetunióval

¹² Judge, Sean M. (2008): *Slovakia 1944. The Forgotten Uprising*. Air Command and Staff College. Wright Flyer Paper No. 34. Alabama: Air University Press.

¹³ Táboriský, Edward (1949): *Beneš and the Soviets*. *Foreign Affairs*, 27(2), 302–314.

való kapcsolataik erősítését szorgalmazzák. Ezt az uralkodó „korszellemet” használták ki a kommunisták, akik a nemzeti érdekek védelmezőjeként állították be magukat a nyugati kapitalista agresszióval szemben. A szovjet csapatok jelenléte a szomszédos országokban, például Németországban és Ausztriában, hozzájárult a csehszlovák kommunista bizalmához és ellenfeleik megfélemlítéséhez. Bár nincs konkrét bizonyíték arra, hogy a szovjet csapatok közvetlenül beavatkoztak volna, közelségük és potenciális fenyegetésük pszichológiai szerepet játszott az 1948. februári eseményekben. A szovjet diplomáciai jelenlét, amely Valerian Zorin szovjet diplomata csehszlovák kommunista vezetőekkel folytatott találkozóin keresztül ragadható meg, erkölcsi és stratégiai támogatást biztosított a Csehszlovákiai Kommunista Pártnak tervei megvalósításában.¹⁴ 1948 elejére a koalíciós kormányon belüli feszültségek elérték a töréspontot. A kommunisták politikai válságok sorozatát használták ki, amelyek a nem kommunista miniszterek lemondásában csúcsosodtak ki (szám szerint a kormány 12 polgári tagja mondott le), ami lehetővé tette végül a CsKP számára a hatalom teljes átvételét. Edvard Beneš elnök, aki a szovjet beavatkozás burkolt fenyegetésével szembesült, és diplomáciailag elszigetelődött, megadta magát a kommunista követeléseknek, és engedélyezte az új kormány megalakítását.

A második Csehszlovákia és a Szovjetunió viszonya, benne a cseh–szlovák ellentétek

A puccs megszilárdította Csehszlovákia helyzetét a szovjet befolyás alatt álló keleti blokkban. A puccsot követően Csehszlovákia jelentős változásokon ment keresztül, hogy igazodjon a szovjet politikához. Ezek közé tartozott az ipar államosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása és a kommunista párt által uralt egypárti politikai rendszer. Csehszlovákia és a Szovjetunió kapcsolatát a csehszlovák bel- és külpolitikára gyakorolt erős szovjet befolyás jellemezte. Csehszlovákia szerves része lett a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának (KGST), amely megkönnyítette a szovjet szövetséges országok közötti gazdasági együttműködést. Az 1950-es években és az 1960-as évek elején Csehszlovákiában a szovjet modellt tükröző politikai elnyomás, korlátozott szólásszabadság és szigorú kormányzati ellenőrzés volt jellemző. Átmeneti változást végül az 1968-as prágai tavasz hozott. A prágai tavasz képezi a cseh– és szlovák–orosz kapcsolatok egyik legfontosabb sarokkövét. A prágai tavasz a politikai liberalizáció időszakát jelentette Csehszlovákiában, amelyet az indított el, hogy Antonín Novotnýt a szlovák származású Alexander Dubček váltotta a kommunista párt első titkáráként. Ez a vezetőváltás jelentős politikai reformokat katalizált, beleértve a cenzúra feloldását és a politikai nyitottság növelését. Ugyanakkor parázsviták is kialakultak a cseh és a szlovák politikai elit között a föderalizációról, amelyet a szlovák vezetők a demokratizálódás szempontjából elengedhetetlennek tartottak.

A szlovák politikai elit úgy vélte, hogy a nemzeti jogok és a demokrácia összefonódnak, amit az *Először a föderalizáció, aztán a demokratizálódás* szlogen foglalt össze. Azzal

¹⁴ Skilling, Gordon H. (1960): *The Break-Up of the Czechoslovak Coalition, 1947–8*. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 26(3), 396–412.

érveltek, hogy a föderalizáció előfeltétele a sikeres és valódi demokratikus folyamatnak Szlovákiában. Ezzel szemben egyes szlovákok, különösen azok, akik ellenezték az átfogó reformokat, a föderalizációt időhúzó taktikaként használták a szélesebb körű demokratisztási törekvésekkel szemben.

A cseh reformerek elsősorban a demokratikus szocializmusra összpontosítottak, míg a szlovákok a nemzeti jogokat és a föderalizációt helyezték előtérbe. Ez a prioritások közötti különbség feszültségeket okozott, de azt is kiemelte, hogy a föderalizáció és a demokratizálódás sok szlovák számára összekapcsolódik. A prágai tavasz kezdeti ígéretei ellenére a Varsói Szerződés 1968. augusztusi inváziója hirtelen véget vetett a liberalizációs erőfeszítéseknek, a föderalizációról szóló vita azonban továbbra is befolyásolta a csehszlovák politikát.

Az Alexander Dubček által kezdeményezett népszerű reformkommunista program brutális leverése éles kritikát váltott ki az átlagos népességben. Az 1968-as prágai tavasz pacifikációját öt Varsói Szerződésben részt vevő ország hajtotta végre: a Szovjetunió, Lengyelország, Magyarország, Bulgária és Kelet-Németország. A Szovjetunió vezette az inváziót a legnagyobb erőkontingenssel, míg Lengyelország, Magyarország és Bulgária jelentős katonai támogatást nyújtott. Kelet-Németország is részt vett, bár szerepe a többiekéhez képest kisebb volt. Ezek a nemzetek együttesen mintegy 250 000 katonát vezényeltek Csehszlovákiába 1968. augusztus 20-ról 21-re virradó éjjel, felszámolva a reformmozgalmat és visszaállítva a szigorú kommunista ellenőrzést. Figyelemre méltó, hogy Románia és Albánia, annak ellenére, hogy a Varsói Szerződés tagjai voltak, nem vettek részt az invázióban. A művelet célja a kulcsfontosságú városok, kommunikációs és kormányzati épületek gyors elfoglalása volt. A csehszlovák hadseregnek azt a parancsot adták, hogy a vérontás elkerülése érdekében ne tanúsítson ellenállást, így minimális fegyveres konfliktus alakult ki. A cseh lakosság a passzív ellenállás eszközeivel próbálta a megszálló erőket szabotálni, hosszú távon természetesen sikertelenül. Az inváziót követően a legfontosabb reformista vezetőket, köztük Alexander Dubčeket letartóztatták, és később arra kényszerítették őket, hogy írják alá a moszkvai jegyzőkönyvet, amely érvénytelenítette a prágai tavasz reformjait. Az ezutáni időszakban a média szigorú cenzúrája, a szólásszabadság elnyomása és a másként gondolkodók üldözése következett. A titkosrendőrség szoros figyelemmel kísérte és ellenőrizte az ellenzéki tevékenységeket. Ez a „normalizáció” néven ismert folyamat a szigorú kommunista rendszer visszaállítását jelentette, keményvonalas kommunistákat ültettek a kormányzati pozíciókba. A szovjet csapatok jelentős katonai jelenlétet tartottak fenn Csehszlovákiában, több támaszpontot létesítettek az ország különböző részein. A Szovjetunió folytonos ellenőrzést gyakorolt a csehszlovák politika felett, biztosítva, hogy a kormány a szovjet érdekekhez és a kommunista ideológiához igazodjon. A megszállás megterhelte Csehszlovákia gazdaságát, és hozzájárult a félelem és az elnyomás légköréhez. A szellemi és kulturális életet megfojtották, ami a lakosság széles körű kiábrándultságához vezetett. Az események azonban mély nyomot hagytak mind a cseh, mind a szlovák lakosság emlékezetében, és mai napig ékes példájául szolgálnak annak, hogy milyen, amikor egy szuverén állam kerül birodalmi

ambíciók keresztüzébe. Külön iróniája a történetnek, hogy a szlovák származású Dubček nem volt függetlenségpárti, nagyon is oroszbarát volt és kedvelte a Szovjetuniót, és ezt a nézetét haláláig megőrizte. Mindig is úgy gondolta, hogy az 1968. augusztusi intervenció tragikus hiba volt.¹⁵ A szlovákok, különösen a kelet-szlovákiai acélmunkások aktívan támogatták Alexander Dubček liberalizációs törekvéseit az 1968-as prágai tavasz idején, sztrájkokat és tüntetéseket szerveztek még a szovjet invázió után is. Ellenállásuk és polgári szerepvállalásuk a leszámolás ellenére is fennmaradt, ami a politikai változás és az autonómia iránti erős vágyat tükrözi.¹⁶

A végül 1969-ben bekövetkezett föderalizáció nem felelt meg a korábban szlovákok által elképzelt demokratikus eszméknek, és egy erősen centralizált „egységes föderációt” eredményezett, amely elmaradt a szlovák vezetők által remélt valódi föderalizációtól.¹⁷ Ugyanakkor a prágai tavasz leverése és az erőltetett föderalizálás mégis javította némiképp a szlovákság helyzetét Csehszlovákián belül, valamint a hatalmi rend újraelosztása számos szlovák politikust kedvezőbb politikai helyzetbe hozott.

Emlékezetpolitika, összefoglaló

A fentiek alapján is látható, hogy a prágai tavasz leverése rányomta a bélyegét a későbbi cseh–orosz és szlovák–orosz kapcsolatokra, és olyan sarkalatos pontjává vált a viszonyoknak, amit a rendszerváltás utáni orosz vezetés is orvosolni próbált. Mind Jelcin, mind Putyin (2012 előtt) elítélték a Szovjetunió szerepét a demokratizálódási kísérlet véres leverésében. Borisz Jelcin 1992 áprilisában átadott a cseheknek egy, a prágai felkeléssel kapcsolatos szovjet dokumentumcsomagot. Jelcin döntése jelentős gesztus volt az Oroszország és a Cseh Köztársaság közötti kapcsolatok javítására. A történelmi dokumentumok nyilvánosságra hozatalával Jelcin a szovjet korszak hibáinak elismerésére, az átláthatóság előmozdítására, valamint a két nemzet közötti megbékélés és kölcsönös megértés elősegítésére törekedett. Putyin első két elnöki ciklusa és miniszterelnöksége alatt maga is ezt a fajta retorikát folytatta. Azonban később, már Putyin harmadik elnöki ciklusa alatt, egy, az orosz állami Roszszija 1 tévécsatorna számára készült 2015-ös dokumentumfilmben [*Варшавский договор. Раскритиченные страницы – Varsói Szerződés. Titkosítás alól feloldott oldalak*] ismét a szovjet időkben is használt „baráti segítség” retorikája köszön vissza.¹⁸ Ezt a narratívát az orosz politikai elitek körében egyre inkább fokozódó totalitárius retorika és a múltba révedő ideológia térnyerésének kell betudnunk.

Összefoglalva tehát a cseh–orosz történelmi kapcsolatok sokkal feszültebbek, mint a szlovák–orosz kapcsolatok. A cseh történelmi tapasztalatban Oroszország megbízhatatlan

¹⁵ Skoug, Kenneth N.: *A Cold End to the Prague Spring*. [online], 2013. 08. Forrás: adst.org [2024. 07. 30.].

¹⁶ Mullins, Marty Manor (2018): *Prague Spring on the Periphery: Eastern Slovak Steelworkers React to Reform and Invasion in 1968*. *Kosmas: Czechoslovak and Central European Journal*, 1(2), 53–72.

¹⁷ Brown, Scott (2008): *Socialism with a Slovak Face: Federalization, Democratization, and the Prague Spring*. *East European Politics and Societies*, 22(3).

¹⁸ Česká televize 24: *Už zase šlo o přátelskou pomoc. Ruská televize obhajuje srpen* 68. [online], 2015. 05. 29. Forrás: ct24.ceskatelevize.cz [2023. 10. 23.].

külpolitikai partnernek minősül, amely hajlamos egyezményeket egyoldalúan felrúgni, és amely végső soron mindig teljes behódolást követel olyan országoktól, amelyeket alárendeltnek tekint. A szuverenitást csak akkor tartja tiszteletben, amikor az érdekében áll. A szlovák tapasztalatban viszont Oroszország mint potenciális felszabadító tűnik fel, illetve mint „szláv nagy testvér”, aki hajlandó kiállni kisebb „szövetségesei” mellett. Bár ezek a történelmi analógiák egyáltalán nem determinálják a reálpolitikai kapcsolatok minőségét, a népeesség percepcióját mégis aktívan meghatározhatják, illetve azt, hogy Csehország és Szlovákia lakossága hogyan szemléli az orosz birodalmi törekvéseket.

Történelmi viszonyok a bársonyos forradalom után 2022 februárjáig

1989-ben a szocializmus lengyel, keletnémet és magyar bukása a csehszlovák lakosságot is cselekvésre ösztönözte. A folyamatos tüntetések eredményeként a CsKP átadta a hatalmat a civil mozgalmaknak. 1993. január 1-jén Csehszlovákia felbomlott két alkotó tagállamára, Csehországra és Szlovákiára. Oroszország azonnal elismerte a független Cseh Köztársaságot és Szlovákiát. Csehország és Szlovákia 1993. január 1-jén diplomáciai kapcsolatot létesített. Borisz Jelcin orosz elnök 1993. augusztusi csehországi hivatalos látogatása során Jelcin és Václav Havel cseh elnök barátsági és együttműködési szerződést írt alá.¹⁹ Ugyanez igaz Szlovákia esetében is.²⁰ Csehország 1999 márciusában csatlakozott a NATO-hoz, Szlovákia 2004. március 29-én, 2004. május 1-jén pedig mindkét ország az Európai Unió tagja lett.

A gazdasági kapcsolatok a „bársonyos válás” után

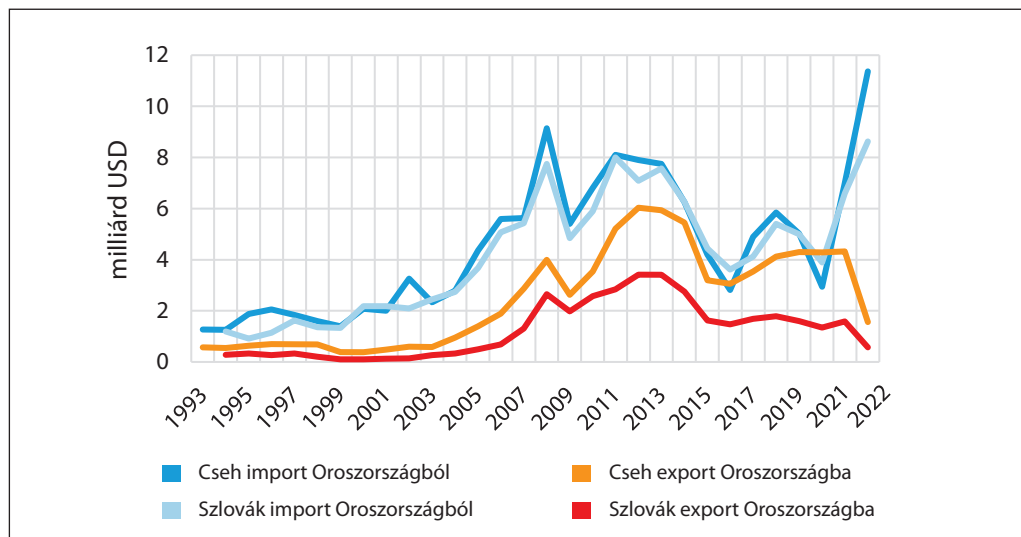
A gazdaságban Csehország és Szlovákia többnyire jó kapcsolatokat tartottak fenn Oroszországgal, bár az Oroszországból származó import, mint Európában máshol is, Csehországban és Szlovákiában is a fosszilis energiahordozók és a nyersanyagok tekintetében volt igazán jelentős. Az oroszországi cseh és szlovák exportok szempontjából pedig a tőkejavak, a fogyasztási cikkek és a szállítóeszközök domináltak. Ezek az orosz piac részesedésében nem voltak számottevők. Az első és a második ábrán három fő töréspontot lehet találni, 2008 után, 2014 után és 2022-ben. A 2008-as visszaesés a gazdasági világválság hatásainak és a georgiai háborúnak tudható be, a 2014-es a Krím félsziget orosz megszállását követő EU-s normatív szankciós politikában való részvétel következménye, a 2022-es visszaesés pedig az ukrajnai háborúra adott válaszreakció.

A Cseh Köztársaság az ukrajnai háború előtt szinte 100%-ban függött az orosz olaj- és a földgázimporttól. A Nemzetközi Energiaügynökség adatai szerint Csehország energiatermelését 2021-ben 31%-ban szén, 22%-ban olaj, 19%-ban nukleáris tüzelőanyag

¹⁹ Посольство Чешской Республики в Москве [Cseh Köztársaság Moszkvai Konzulátusa]: [Отношения с Российской Федерацией](#) [Kapcsolatok az Orosz Föderációval]. [online], 2001. 09. 05. Forrás: mzv.cz [2023. 10. 15.].

²⁰ Посольство Российской Федерации в Словацкой Республике [Az Oroszországi Föderáció Szlovákiai Konzulátusa]: [О российско-словацких отношениях](#) [Az orosz–szlovák kapcsolatokról]. [online], 2023. Forrás: slovakia.mid.ru [2023. 10. 15.].

és 15%-ban földgáz adta.²¹ Csehországban a hazai kőolaj- és földgáztermelés a fogyasztásnak csupán néhány százalékát tudta fedezni. A Cseh Köztársaság importfüggősége Oroszországtól a földgáz tekintetében 2021-ben 92,1% volt, a kőolajban pedig a fogyasztás 50%-át tette ki, valamint a nukleáris hasadóanyag is nagyrészt Oroszországból érkezett.²² Csehország saját nyersolajtermelése 2021-ben a teljes olajfogyasztásnak csak mintegy 1,3%-át volt képes fedezni, a cseh szénkitermelés ugyanakkor ki tudta szolgálni a hazai fogyasztási igényeket. A Szlovák Köztársaság energiatermelését szintén a Nemzetközi Energiaügynökség adatai szerint 25%-ban földgáz, 23%-ban nukleáris tüzelőanyag, 22%-ban olaj és 16%-ban szén biztosította.²³ Szlovákia az ukrajnai háború előtt teljes mértékben az orosz energiainporttól függött. Szlovákia szinte 100%-ban Oroszországra támaszkodott mind a földgáz-, kőolaj- és nukleáris üzemanyagimportban. Az ország emellett orosz szenet is bőségesen importált, ami a szilárd tüzelőanyagok importjának mintegy egyharmadát tette ki.²⁴ Az energiakitettség tehát Csehország és Szlovákia esetében is jelentős volt, amely problémát az ukrajnai háború kitörése után akut módon kellett orvosolni.

1. ábra: Az oroszországi import és export cseh és szlovák alakulása a bársonyos forradalomtól 2022-ig

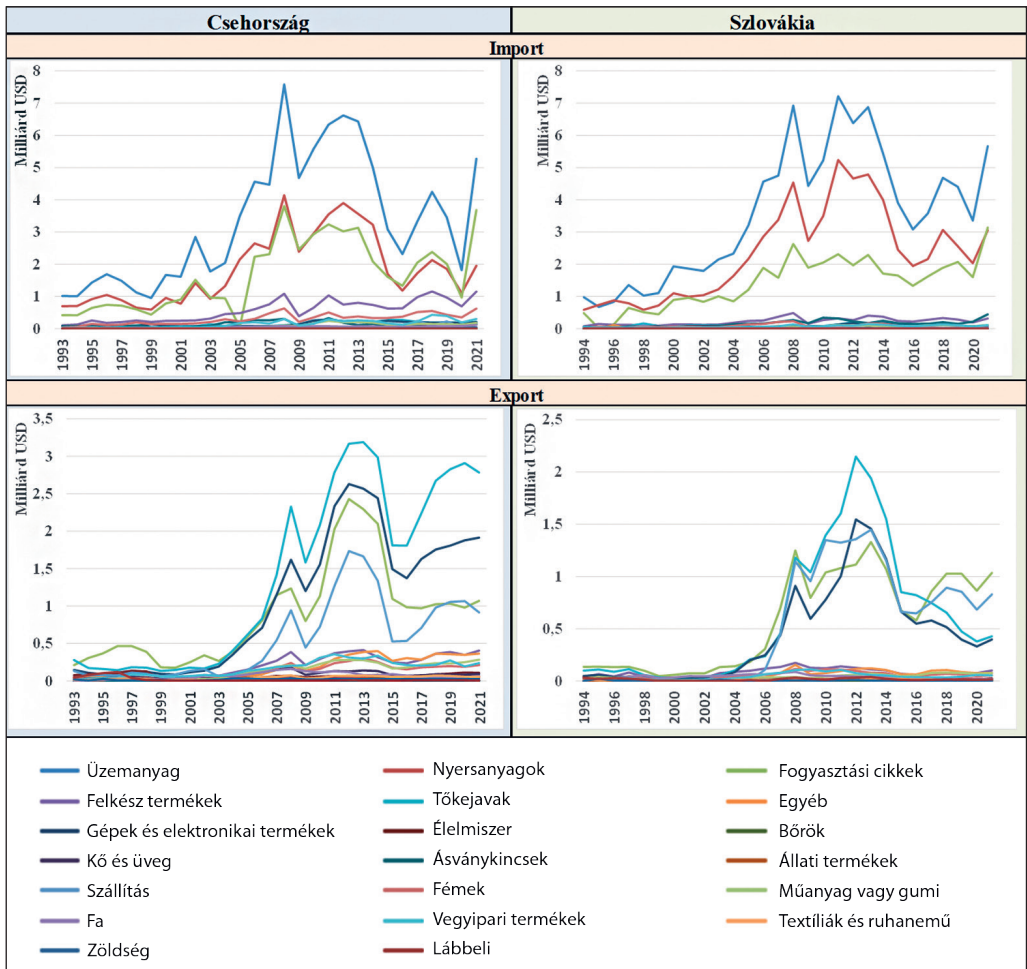
Forrás: <https://tradingeconomics.com> [online], [2023. 10. 15.] alapján saját adatfeldolgozás

²¹ International Energy Agency: *Country Profile: Czechia*. [online], 2024. Forrás: [iea.org](https://www.iea.org) [2024. 07. 15.].

²² Knápek, Jaroslav: *Energy Without Russia. The Consequences of the Ukraine War and the EU Sanctions on the Energy Sector in Europe, Country Report Czech Republic*. [online], 2023. Forrás: [library.fes.de](https://www.library.fes.de) [2023. 10. 15.].

²³ International Energy Agency: *Country Profile: Slovakia*. [online], 2024. Forrás: [iea.org](https://www.iea.org) [2024. 07. 15.].

²⁴ Oravcová, Veronika: *Energy Without Russia. The Consequences of the Ukraine war and the EU Sanctions on the Energy Sector in Europe, Country report Slovakia*. [online], 2023. Forrás: [library.fes.de](https://www.library.fes.de) [2023. 10. 15.].

2. ábra: Az oroszországi cseh és szlovák export és import alakulása a bársonyos forradalomtól 2022-ig

Forrás: WITS, saját szerkesztés

Csehország viszonya Oroszországgal a háború előtt

A politika területén a kapcsolatok némiképp bonyolultabbak. A Cseh Köztársaság Oroszországgal való viszonyát a bársonyos forradalom után három fő „geopolitikai melodráma” befolyásolta. Az első Csehország Európába való „visszatérése” volt az autoriter diktatúra korszaka után, a második a katonai jellegű fenyegetésekre adható válaszok, a harmadik pedig az új orosz hibrid hadviselés kérdése.²⁵ Jelen írásban külön kiemelendő a második kérdéskör, amelynek egyik fókuszpontja Oroszország jelentős

²⁵ Ditrych, Ondrej: *The Sorry State of Czech-Russian Relations*. [online], 2021. 10. 5. Forrás: warontherocks.com [2023. 10. 23.].

ellenállása volt a Brdy katonai körzetébe (állítólag az iráni rakétafenyegetés ellen) telepítendő amerikai radarokkal szemben. Kétségtelen, hogy Moszkva megpróbálta felszítani a közvéleményt a projekt ellen, mivel attól tartott, hogy az amerikai radar stratégiai instabilitást okozna, és aláásná saját nukleáris elrettentő erejét. A közvélemény manipulálása során Oroszország olyan taktikákat vetett be, amelyek az elkövetkező években a politikai hadviselés alapelemévé váltak számára. Például olyan helyi megbízottakat vont be, akik látszólag Moszkva álláspontjától független okokból tiltakoztak a projekt ellen. A tervezett radar telepítése esetében Moszkva nem saját maga alakította a vitaérveket, hanem amplifikálta a Csehországban már meglévő társadalmi súrlódást, és elmélyítette az alapvetően belpolitikai jellegű megosztottságot. Ebben az esetben egyfelől a biztonsági kihívásokban mindent Washingtonra építő atlantisták, másfelől pedig a kontinentális biztonsági megoldások hívei vagy az izolacionisták közötti összecsapásról beszélhetünk. Az atlantisták ezen köre a 2000-es évektől volt meghatározó a cseh politikai életben. Szociológiai szempontból az atlantisták csoportja főként korábbi disszidensekből, valamint stratégiai ügyekre szakosodott politikusokból állt. Az atlantisták az 1990-es években az amerikai világnézet hatása alatt szocializálódtak, és erős kapcsolatokat ápolnak az amerikai episztemikus és politikai közösségekkel. Vezető alakjuk Alekszandr Vondra volt, aki 2007 és 2009 között európai ügyekért felelős miniszterként tevékenykedett, 2010 és 2012 között pedig védelmi miniszter volt.²⁶ Az atlantisták számára kulcsfontosságú volt a rakétavédelmi telepítések folytatása a Cseh Köztársaságban. Véleményük szerint a radar, bár kis katonai létesítmény, figyelemre méltó – szinte természetfeletti – védelmet jelentett Oroszország területi terjeszkedésével szemben. Amikor az Obama-kormányzat felülvizsgálta a radar csehországi telepítésének tervét, egy új „müncheni árulás” narratívája is megjelent a köztudatban.²⁷ Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy ugyanez igaz volt a hazai radikális ellennarratívák esetében is, ahol a müncheni egyezményre hivatkoztak annak a vádnak az alátámasztásakor, miszerint az elitek elárulták az országot, hiszen a radar telepítése az Egyesült Államok általi megszállást takarta.

2008-ban, amikor Oroszország lerohanta Georgiát, az atlantista csoport befolyásával úgy terelte Csehországot, hogy az az EU külpolitikai vitáiban közeledjen Lengyelország és a balti államok már akkoriban is erőteljesen oroszellenes álláspontjához, ezáltal eltávolodva klasszikus regionális partnereitől, Szlovákiától és Magyarországtól.²⁸ 2008-ban a cseh kormányelit elítélte Oroszországot mint agresszort, és csatlakozott az Egyesült Királysághoz és más EU-tagországokhoz, amelyek uniós szankciókat követeltek²⁹ Moszkva ellen. Ehhez képest a szomszédos Szlovákia más álláspontot képviselt a konfliktussal kapcsolatban: Pozsony rámutatott Tbiliszi felelősségére az ellenségeskedések kirobbantásában, és csatlakozott a szankciókat ellenző csoporthoz (többek között Németországgal, Franciaországgal, Olaszországgal, Hollandiával és Görögországgal egyetemben). Végül

²⁶ Cadier, David: *The Foreign Policy of the Czech Republic: Domestic Politics Back with a Vengeance*. [online], 2021. 10. 21. Forrás: sciencespo.hal.science [2023. 10. 24.].

²⁷ Šmajlerová, Zuzana: *Fischer: Prezident Obama mě informoval, že USA radar v Česku nepostaví*. [online], 2009. 09. 17. Forrás: domaci.hn.cz [2023. 10. 15.].

²⁸ Cadier 2021.

²⁹ Schwarzenberg, Karel: *Ruská invaze je zlom*. [online], 2008. 08. 17. Forrás: respekt.cz [2023. 10. 24.].

az utóbbi csoport győzött, és 2008-ban nem vezettek be szankciókat. Az atlantisták befolyása azonban a 2000-es évek eleje után fokozatosan csökkent részben a generációváltás miatt, részben pedig mert a 2014-ben hatalomra került új szociáldemokrata kormány háttérbe szorította a csoport néhány kulcsfiguráját.³⁰ 2014-ben, miután Oroszország annektálta a Krímet, és támogatta a kelet-ukrajnai fegyveres csoportokat, az EU fokozatosan gazdasági szankciókat vezetett be Moszkvával szemben. A szankciókról folytatott belső uniós vitákban a Cseh Köztársaság ekkorra már gyakran szerepelt a szankciókat ellenző vagy azok feloldását követelő tagállamok között.³¹ Prága ingadozott a szankciók vonakodó támogatása és hallgatólagos megkérdőjelezése között. A támogatás oka gyakran az EU egységének kifejezésére irányult. Ez a kettősség a legmagasabb állami szintű mély megosztottságból eredt, ahol a három akkori főszereplő eltérő álláspontokat képviselt, noha ugyanannak a politikai pártnak (Cseh Szociáldemokrata Párt) voltak a tagjai. Az akkori miniszterelnök, Bohuslav Sobotka (miniszterelnök 2014-től 2017-ig) visszafogottan viszonyult a szankciókhoz, hivatalosan nem követelte azok eltörlését, de rámutatott a cseh vállalkozásokra gyakorolt negatív hatásukra, és konkrét mentességeket kért. Lubomír Zaorálek külügyminiszter és csapata volt a legkritikusabb Oroszországgal szemben, és az uniós összhang nevében szankciókat szorgalmazott. Miloš Zeman elnök pedig a szankciók feloldására szólított fel, az ukrajnai konfliktust polgárháborúnak állítva be, amelyben Oroszország nem vett részt.³² A kormánykörön kívül az akkori ellenzék (Polgári Demokrata Párt) és a média nagy része szigorúbb szankciókat és katonai együttműködést sürgetett Ukrajnával, míg a cseh polgárok az ukrán válságot az európai biztonságot fenyegető veszélynek tekintették, de a szankciók kérdésében megosztottak voltak.³³

Külön szót érdemel a cseh–orosz kapcsolatokban a már előbb említett Miloš Zeman. Miloš Zeman, aki 2013–2023 között volt a Cseh Köztársaság elnöke, sokáig „az Európai Unió egyik leginkább oroszpárti vezetőjeként” jellemezték,³⁴ és néhány közeli munkatársa állítólag az orosz hírszerzés ügynöke.³⁵ Miloš Zeman többek között olyan kijelentéseket is tett, miszerint maga a NATO létjogosultsága kérdőjeleződött meg a szövetségesek afganisztáni missziójának kudarcával.³⁶ A mindenkori cseh kormány ugyanakkor saját tapasztalatai alapján stabilan az EU és a NATO mellett foglalt állást Miloš Zeman kijelentései ellenére is. A kortárs politikai szcénában jelentős oroszbarát erőnek mondható Tomio Okamura Szabadság és Közvetlen Demokrácia (SPD) pártja. Az SPD Oroszország-szemlélete antiliberális, EU-ellenes, Amerika-ellenes és idegengyűlölő narratívákat integrált, Putyint és rezsimjét a „tradicionális” értékek és a kereszténység védelmezőjeként

³⁰ Cadier 2021.

³¹ Youngs, Richard (2017): *Europe's Eastern Crisis: The Geopolitics of Asymmetry*. Cambridge: Cambridge University Press, 72.

³² Safarikova, Katerina: *Putin's Ally in Prague Castle*. [online], 2015. 02. 16. Forrás: euobserver.com [2023. 10. 24.].

³³ Public Opinion Research Centre: *Postoj české veřejnosti k dění na Ukrajině – březem*. [online], 2014. 03. 21. Forrás: cvvm.soc.cas.cz [2023. 10. 24.].

³⁴ Wesolowsky, Tony: *Czech PM's Remarks On 2014 Blasts Trigger Outrage, Underscore Split Over Russia Ties*. [online], 2021. 04. 20. Forrás: rferl.org [2023. 10. 15.].

³⁵ Janda, Jakub: *How Czech President Miloš Zeman Became Putin's Man*. [online], 2018. 01. 26. Forrás: observer.com [2023.10.23.].

³⁶ Muller, Robert: *Czech President: NATO's Failure in Afghanistan Puts its Legitimacy in Question*. [online], 2021. 08. 17. Forrás: reuters.com [2023. 10. 23.].

ábrázolva. Okamura a közösségi médiában közzétett bejegyzéseiben támogatta Putyin retorikáját olyan kérdésekben, mint a migráció, az azonos neműek házassága, valamint a Nyugat és az Egyesült Államok szerepe a nemzetközi rendszerben. A párt osztotta a Krím annektálásáról és a donyecki és luhanszki konfliktusról szóló orosz narratívát is, amely szerint a megszállás a 2014-es ukrajnai forradalomra adott logikus és egyenesen szükséges orosz válaszreakció. A párt képviselői legitimnek ismerték el a krími népszavazást, azt az ukrán állampolgárok döntésének minősítették, sőt, Csehszlovákia 1918-as megalakulásához hasonlították.³⁷

Végül a harmadik fő tényező, amely az Oroszországgal kapcsolatos cseh külpolitikai vitákat alakította, a hibrid háborúra vonatkozik. A Kreml befolyásolási és felforgató kampányokra épülő politikai hadviselése bár valós, de a cseh esetben a „hibrid háború” egy olyan forogatókönyv is, amely az orosz veszélyt némiképp felnagyítja, sok esetben aránytalanul. Az orosz fenyegetés demagóg értékelése a politikai retorikában és Moszkva valós beavatkozásának politikai túltematizálása hozzájárult egyfajta paranoia kialakulásához a Cseh Köztársaságban, amely a Kreml szándékaival és befolyásával kapcsolatos meglévő aggodalmakra épül. Ilyen, a cseh közvéleményt nyugtalanító eset volt az egykori orosz kettős ügynök, Szergej Szkripal és lánya, Julija 2018-as megmérgezése a novicsok idegméreggel az angliai Salisbury városában, amely után Csehország három orosz diplomatát utasított ki,³⁸ valamint a 2019-es cseh Külügyminisztérium elleni kibertámadás is.³⁹ Egy másik neves eset az volt, amikor 2020-ban egy prágai helyi önkormányzat úgy döntött, hogy eltávolítja a Prága felszabadítását vezénylő Ivan Konyev marsall szobrát, aki később a magyar '56-os forradalom vérbe fojtását vezényelte, a prágai tavasz leverését pedig előkészítette. Orosz dezinformációs ügynökök itt is helyi megbízottakat alkalmaztak, hogy vitát gerjesszenek az esemény körül.⁴⁰

Az utolsó szög a modern kori cseh–orosz kapcsolatok koporsójában pedig egyértelműen a 2014 októberében és decemberében Vrbětice faluban történt kettő lőszerraktár-robbanás, amely mintegy ötvenmillió dolláros kárt okozott, és két cseh állampolgár haláláért felelős. Bár a robbanás 2014-ben történt, 2021-ben felfedezett új részletek adtak a témának aktualitást. A cseh rendőrség felfedezte, hogy a salisburyi incidens két fő gyanúsítottja – Alekszandr Miskin és Anatolij Csepiga – a Cseh Köztársaságban tevékenykedett, és hamis személyazonossággal ellátogatott a vrběticei lőszerraktárba néhány nappal az első robbanás előtt.⁴¹ A Bellingcat oknyomozó weboldal arra a következtetésre jutott, hogy a hírhedt GRU 29155-ös egységének legalább hat ügynöke közvetlenül részt vett az akcióban, és maga a parancsnok, Andrej Averjanov tábornok felügyelte

³⁷ Havlík, Vlastimil – Kluknavská, Alena: *Our People First (Again)! The Impact of The Russia-Ukraine War on The Populist Radical Right in the Czech Republic*. [online], 2023. 03. 05. Forrás: populismstudies.org [2023. 11. 05.].

³⁸ Borger, Julian – Wintour, Patrick – Stewart, Heather: *Western Allies Expel Scores of Russian Diplomats Over Skripal Attack*. [online], 2018. 03. 27. Forrás: theguardian.com [2023. 10. 15.].

³⁹ Muller, Robert: *Foreign Power Was Behind Cyber Attack on Czech Ministry: Senate*. [online], 2019. 08. 13. Forrás: reuters.com [2023. 10. 23.].

⁴⁰ Ditrych 2021.

⁴¹ Tüma, Petr: *Czechmate? What's Behind the Downward Spiral in Czech-Russian Relations*. [online], 2021. 05. 14. Forrás: atlanticcouncil.org [2023. 10. 23.].

őket a helyszínen.⁴² A raktárban lévő fegyvereket a cseh Imex Group cég tárolta Emilian Gebrev bolgár fegyverkereskedő számára, aki már túlélte két mérgezési kísérletet, amelyet a bolgár nyomozók a GRU 29155-ös egységéhez kötöttek. Ha Gebrev azt tervezte volna, hogy katonai szállítmányokat küld Ukrajnának az Oroszország elleni háborúban, ahogyan azt a múltban el is ismerte, hogy tette, akkor Moszkvának érdekében állhatott megghiúsítani a szállítmányokat. A robbantásokban való orosz részvétel felfedésére válaszul Prága kiutasította az orosz nagykövetség tizennyolc alkalmazottját, akikről cseh tisztviselők megállapították, hogy a GRU-nak vagy a külföldi hírszerző szolgálatnak dolgoznak. Moszkva válaszlépése aránytalan és eszkalálódó természetű volt; lényegében megbénította a cseh diplomáciai képviselőket azzal, hogy elrendelte húsz követségi alkalmazott, köztük a misszióvezető-helyettes távozását, így a követségnek mindössze hét diplomatája és huszonöt adminisztratív alkalmazottja maradt. Erre válaszul Prága végül úgy döntött, hogy az orosz diplomáciai jelenlétet szigorúan a moszkvai cseh tisztviselők számával egyenértékűre korlátozza. Ezenfelül a Roszatom orosz állami vállalatot kizárták a dukovanyi atomerőmű két további reaktorának megépítésére tervezett, több milliárd dolláros pályázatból.

Összesítvé tehát az mondható el, hogy bár Csehország a báronyos forradalmat követően próbálta megtalálni a „saját hangját” a Moszkvával való kapcsolataiban, azok sosem voltak felhőtlenek. Bár a kezdeti erősebb atlantista vonal nem garantálta volna a kapcsolatok szükségszerű bukását, de Moszkva birodalmi kommunikációjának és bánásmódjának következtében végül mégis összeomlottak, és visszaállításuk a következő években egyáltalán nem valószínű.

Szlovákia kapcsolatai Oroszországgal a háború előtt

Szlovákia más utat járt be. Szlovákia és Oroszország 1993–2006 közötti kapcsolatai két fő szakaszból álltak. Az első időszakot a szlovák fél részéről eltúlzott remények jellemezték. Az 1992 utáni, Vladimír Mečiar vezette három szlovák kormány olyan geopolitikai és geoökonómiai vízióval állt elő, amely Szlovákiát egy Oroszország és a Nyugat közötti hídként képzelte volna el. Ugyanakkor Vladimír Mečiar azt is hangsúlyozta, hogy Szlovákia integrációja az EU-ba és a NATO-ba kulcsfontosságú külpolitikai prioritás. Egy akkoriban hírhedtté vált megjegyzés pedig így fogalmazott a kort fémjelző ambivalens percepcióról: „Ha nem akarnak minket nyugaton, akkor kelet felé fordulunk.” Ez az elképzelés abban gyökerezett, hogy Oroszország kiváltságos kereskedelmi kapcsolatokat biztosíthat majd Szlovákiának a posztkommunista közép-európai régióban. De a szlovák kormánynak nem sikerült az orosz piacot elérhetőbbé tennie a szlovák exportőrök számára. Az Oroszországgal fennálló kereskedelmi egyensúlyhiány 1996-ban – a kétoldalú kereskedelmi szerkezetben a földgáz- és kőolajimport dominanciája miatt – 1993 óta először vált olyan aggasztóvá, hogy veszélyeztette Szlovákia makrogazdasági stabilitását. Világossá vált, hogy a nagy szlovák geopolitikai vízió csupán vágyálom, grandiózus

⁴² Bellingcat: *Senior GRU Leader Directly Involved With Czech Arms Depot Explosion*. [online], 2021. 04. 20. Forrás: [bellingcat.com](https://www.bellingcat.com) [2023. 10. 23.].

fantazmagória volt. Ennek ellenére a Mečiar-kormány politikai okokból továbbra is „különleges kapcsolatokat” épített ki Oroszországgal. 1994-ben és 1995-ben az Európai Bizottság és az USA kormánya több demarsot is kiadott, amelyben bírálták a Mečiar-kormány antidemokratikus kormányzási stílusát, hozzátéve, hogy az kizárhatja Szlovákiát a NATO- és EU-tagságból. Az Egyesült Államokkal és az EU országaival ellentétben Oroszország politikailag támogatta a Mečiar-kormányt a Nyugattal folytatott „demokráciadiskurzusban”. Ki kell emelni, hogy bár Vladimír Mečiar maga és pártja, a HZDS kormányzásuk második felében elsősorban politikai indíttatásból közeledtek Oroszország felé, 1994–1998 közötti koalíciós partnerei, az SNS (Szlovák Nemzeti Párt) és a ZRS (Szlovákiai Munkavállalók Szövetsége) inkább ideológiai alapon tették ezt. Mindeközben a Szlovákia és Ukrajna közötti kétoldalú kapcsolatok jellegét az Oroszországhoz fűződő viszonyok határozták meg. A Mečiar-kormány ezt az országot elsősorban tranzitországként, az „orosz piac kapujának” tekintette.⁴³

A Mečiar-koalíció végül elvesztette az 1998. szeptemberi parlamenti választásokat, és a Mikuláš Dzurinda miniszterelnök által vezetett új szlovák kormány új korszakot kezdett Szlovákia és Oroszország kapcsolatában, amelynek célja volt, hogy megszabaduljon az előző évek terhes örökségétől, és összhangba hozza Szlovákia NATO- és EU-csatlakozási folyamatával, valamint a visegrádi négyek együttműködési hálózatával.⁴⁴ A kormányzó centrista koalíció számára az Oroszországgal való kapcsolatok egyáltalán nem jelentettek prioritást. Az új kormány célja az volt, hogy kiegyensúlyozott, kölcsönösen előnyös kapcsolatokat építsen ki Oroszországgal,⁴⁵ amely továbbra is a stratégiai energiaforrások de facto monopolszállítójának számított. Miután azonban a szlovák kormány elfogadta új külpolitikai irányvonalát, a kétoldalú kapcsolatok intenzitása csökkent. A kétoldalú gazdasági és katonai-technikai együttműködés 1998 után is folytatódott, és 2001-ben az orosz olajipari óriásvállalat, a YUKOS megvásárolta a szlovák olajvezetékeket irányító Transpetrol vállalat részvényeinek 49%-át. Paradox módon az első nagy orosz befektetés a szlovák gazdaságba nem a Mečiar-kormány alatt történt, amely szoros politikai kapcsolatokat tartott fenn Oroszországgal, hanem Mikuláš Dzurinda liberális, nyugatbarát kormánya alatt.⁴⁶ Mikuláš Dzurinda kormánya támogatta a NATO keleti irányú bővítését, Ukrajnát is ideértve, valamint a közép-kelet-európai térség demokratizálását.⁴⁷

2006 jelentett újabb fordulóponthoz a szlovák–orosz kapcsolatokban. A 2006-os parlamenti választások után a Robert Fico vezette Smer-SD, SNS és HZDS koalíciós kormány meghirdette az Oroszországgal való kapcsolatok aktivizálását.⁴⁸ Az új szlovák kormány kritikusan viszonyult az amerikai rakétapajzs lengyelországi és csehországi

⁴³ Marušiák, Juraj: *Slovakia's Eastern Policy – from the Trojan Horse of Russia to “Eastern Multivectoralism”*. [online], 2013. 01. Forrás: researchgate.net [2023. 10. 28.].

⁴⁴ Duleba, Alexander: *Slovakia's Relations with Russia*. [online], 2005. Forrás: bazhum.muzhp.pl [2023. 10. 24.].

⁴⁵ A Szlovák Köztársaság kormányának hivatala: *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky*. [online], 1998. 10. 30. Forrás: vlada.gov.sk. [2023. 10. 28.].

⁴⁶ Marušiák 2013.

⁴⁷ Marušiák, Juraj: *Россия в Словацкой политике* [Oroszország a szlovák politikában]. [online], 2010. 12. 03. Forrás: academia.edu [2023. 10. 28.].

⁴⁸ A Szlovák Köztársaság kormányának hivatala: *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky*. [online], 2006. 08. Forrás: vlada.gov.sk. [2023. 10. 28.].

bázisainak telepítéséhez, és 2007. májusi moszkvai látogatása során Fico hangsúlyozta fenntartásait az elképzeléssel kapcsolatban. NATO-tagként ugyanakkor Szlovákia mégis elfogadta az ABM-pajzsnak a NATO védelmi rendszerébe való beépítését.⁴⁹ A 2008. augusztusi orosz–georgiai háborút követően Fico mint miniszterelnök és Ivan Gašparovič köztársasági elnök egyoldalúan Georgiát vádolta a konfliktusért való felelősséggel – noha Szlovákia más EU-tagállamokkal együtt kritikusan nyilatkozott az abháziai és dél-osztétiai szeparatista régiók függetlenségének orosz elismeréséről is.⁵⁰ Ezenfelül Szlovákia a többi V4-es országgal egyetemben biztosította Lengyelországot támogatásáról akkor, amikor Oroszország egyoldalúan szankciókat vezetett be lengyel mezőgazdasági termékekkel szemben.⁵¹ Szlovákia továbbá részt vett az úgynevezett korfui folyamatban – amely egy, a 2009–2010-es évekbeli intenzív, az EBESZ valamennyi részt vevő államát érintő párbeszéd-folyamat volt –, azonban nem támogatta az akkori orosz elnök, Dmitrij Medvegyev kezdeményezését az európai biztonság új architektúrájának új alapokra helyezéséről.⁵² Fico „Ukrajnát vádolta meg a Szlovák Köztársaságba irányuló szállítások megszakításáért való felelősséggel” az Oroszország és Ukrajna közötti gázkonfliktus után 2009 januárjában. Ez a válság arra ösztönözte Szlovákiát és más V4-országokat, hogy közös projekteket dolgozzanak ki a Közép-Európába irányuló alternatív gázszállítási útvonalakra. Összességében tehát Szlovákia, és azon belül is Fico, viszonyrendszerében az Oroszországgal kapcsolatos pozitív politikai nyilatkozatok távolról sem jártak mindig együtt pozitív reálpolitikai cselekedetekkel is.⁵³

Ki kell még emelni Medvegyev 2010. áprilisi pozsonyi látogatását. A két ország elnöke közös nyilatkozatot tett, amelyben Szlovákia elismerte „a Szovjetunió nemzeteinek [...] döntő hozzájárulását Európa fasizmus alóli felszabadításához”. A két elnök elítélt minden olyan kísérletet, amely „a náci és kollaboránsaik bűnük alóli felmentésére irányul”.⁵⁴ Ezt a közös nyilatkozatot a szlovák diplomácia sikereként mutatták be, és annak jeleként, hogy Oroszország támogatja Szlovákiát az úgynevezett Beneš-dekrétumok fenntartásának ügyében. A jobbközép ellenzék azonban kifogásolta, hogy a nyilatkozat nem érintette a kétoldalú kapcsolatok történetében Csehszlovákia ’68-as szovjet megszállását.⁵⁵ Szlovákiában a kommunista múlt örökségét a hatóságok ritkán emlegetik fel.⁵⁶ A 2010-es választásokat követően, amikor Ficónak nem sikerült elég koalíciós partnert találnia a kormányalakításhoz, Iveta Radičová lett a miniszterelnök 2012-ig, aki bizonyos ügyekben kritikussabb hangot ütött meg az oroszokkal szemben. Például arra kérte Oroszországot,

⁴⁹ Marušiak 2010.

⁵⁰ Marušiak 2010.

⁵¹ Visegrad Group: *Statement of the 5th Meeting of the European Union Affairs Committees of the National Parliaments of the Visegrad Group Countries*. [online], 2007. 01. 15–16. Forrás: visegradgroup.eu [2023. 10. 31.].

⁵² Peško, Marcel: *The Corfu Process – An Opportunity to Establish a New Security Arrangement in Europe or Just Another Stalemate?* [online], 2009. Forrás: ceool.com [2023. 10. 31.].

⁵³ Marušiak 2013.

⁵⁴ Kreml: *Совместное заявление Президента России Дмитрия Медведева и Президента Словакии Ивана Гашипаровича* [Dmitrij Medvegyev orosz elnök és Ivan Gašparovič szlovák elnök közös nyilatkozata]. [online], 2010. 04. 07. Forrás: kremlin.ru [2023. 10. 31.].

⁵⁵ Kováčová, Martina – Kern, Miroslav: *Zmienka o okupácii stranám chýbala, prezidentovi a Smeru nie*. [online], 2010. 04. 08. Forrás: domov.sme.sk [2023. 10. 31.].

⁵⁶ Marušiak 2013.

hogy adja vissza az 1968-as úgynevezett „behívólevél” eredeti példányát, amelyre hivatkozva a Varsói Szerződés tagállamainak hadseregei megszállták Csehszlovákiát és elfojtották a kommunista rendszer liberalizálására tett csehszlovák kísérletet.⁵⁷

2012-ben ismét Fico lett a miniszterelnök, miután a Radičová-kormány megbukott egy bizalmi szavazással összekötött parlamenti voksoláson. Szlovákiának sikerült visszazereznie a Transpetrol vállalat irányítását, miután korábbi tulajdonosa, a bebörtönzött Mihail Hodorkovszkij tulajdonában lévő YUKOS vállalat csődbe ment és felszámolták.⁵⁸ Az ezt követő időszakban Szlovákia abban volt érdekelt, hogy szoros kapcsolatokat tartson fenn Oroszországgal, és elkerülje a nyílt konfrontációt. Ezért nem vett részt az emberi jogok és a demokrácia oroszországi helyzetét bíráló kampányokban. A Szlovák Köztársaság azonban nem is ásta alá az EU Oroszországgal szembeni közös politikáját – annak ellenére sem, hogy Szlovákiát Oroszország fontos közép-európai szövetségésének tekintik. Végül az orosz elit véleménye is megváltozott Ficóról. Bár még mindig Oroszország régi barátjának tekintik, megértették, hogy az európai integráció iránti elkötelezettsége Szlovákia külpolitikájának egyik legfontosabb prioritása.⁵⁹ 2014-ben a Krím félsziget anektálása sokként érte Szlovákiát, azonban Szlovákia és Fico kormánya diplomáciai szinten ekkor is végül Ukrajna mellett foglalt állást.⁶⁰

Az ezt követő évektől 2022-ig összességében ismét egy eleinte javuló, majd stagnáló tendencia volt megfigyelhető a szlovák–orosz kapcsolatokban. A kapcsolatok természetét továbbra is az energiahordozók körüli kérdések határozzák meg. Peter Pellegrini (Szlovákia miniszterelnöke 2018–2020 között, Fico utódja azután, hogy ő 2018-ban a tömeg nyomására lemondott, 2024. június 15-étől pedig Szlovákia köztársasági elnöke) moszkvai látogatása két szerződés megkötéséhez vezetett ezen a területen. Az első a szlovák gazdasági minisztérium és az orosz Roszatom vállalat között, a második pedig a Roszatomhoz tartozó TVEL és a Slovenské Elektrárne szlovák áramszolgáltató vállalat között kötöttet. A szerződések a 2022–2025-ös évekre folytatják a bohunicei és mochovcei atomerőművek nukleáris fűtőanyag-szállításait, és 2030-ig meghosszabbíthatók igény szerint.⁶¹ A Pellegrini-kormány egyrészt továbbra is azt hangsúlyozta, hogy erősíteni kell Szlovákia partneri viszonyait mind az EU-n belül, mind a transzatlanti kapcsolatokban (ez utóbbinak adott hangot Peter Pellegrini májusi látogatása során a Fehér Házban), másrészt pedig az Oroszországgal való kapcsolatok kiegyensúlyozására is törekedett. Például ki akarta bővíteni kommunikációs csatornáit Oroszországgal. 2019 júliusában az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésében (PACE) a szlovák küldöttek többsége támogatta, hogy Oroszország szavazati jogát visszaállítsák a testületben. Miroslav Lajčák külügyminiszter szerint ez a változtatás megkönnyítette volna a párbeszédet Oroszországgal, annak ellenére is, hogy az nem változtatott az Ukrajnával kapcsolatos politikáján. A szlovák kormány is

⁵⁷ Benedikovičová, Mária – Miháliková, Mária: *Radičová chce od Putina pozývaci list z roku 1968*. [online], 2011. 05. 13. Forrás: domov.sme.sk [2023. 10. 31.].

⁵⁸ Marušiak 2013.

⁵⁹ Marušiak 2013.

⁶⁰ Visegrad Group: *The Joint Statement of the Visegrad Group Foreign Ministers on Ukraine*. [online], 2014. Forrás: visegradgroup.eu [2023. 10. 31.].

⁶¹ Ogrodnik, Łukasz: *Slovakia's Pursuit of Better Relations with Russia*. [online], 2019. 09. 18. Forrás: pism.pl [2023. 11. 04.].

hangsúlyozta, hogy Moszkvát be kell vonni a globális problémák megoldásába. Erre bizonyíték a 2019 júliusában a Magas-Tátrában [Vysoké Tatry] Szergej Lavrov orosz külügyminiszterrel folytatott megbeszélés az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezeten (EBESZ) belüli együttműködési kérdéseiről. A kapcsolatok látszólagos javulása ellenére 2018-ban Szlovákia mégis kiutasított egy orosz diplomatát kémkedés vádjával.⁶²

A 2020-as parlamenti választásokon az OLaNO (Átlagos Emberek és Független Személyiségek) párt győzött, amelyet Igor Matovič vezetett, és ő lett a miniszterelnök. A párt koalíciós kormányt alakított más jobbközép pártokkal, köztük az SaS (Szabadság és Szolidaritás), Za Ľudí (Az emberekért) és Sme Rodina (Család vagyunk) pártokkal. Az OLaNO párt programja az átláthatóságot, a korrupcióellenességet és az európai integrációt hangsúlyozza. A párt a NATO-hoz és az EU-hoz fűződő szoros kapcsolatokat Szlovákia biztonsága, demokráciája és gazdasági fejlődése szempontjából alapvető fontosságúnak tartja. A párt a szlovák politikai rendszerben tapasztalható korrupcióra és nem hatékony ügymenetre adott válaszként jött létre, szorgalmazva a reformokat és az európai normákhoz és gyakorlatokhoz való szorosabb igazodást. Politikájuk tükrözi a nyugati demokratikus értékek és intézmények iránti egyértelmű elkötelezettséget. Mint ilyen, a párt határozottan támogatja Szlovákia NATO- és EU-tagságát, mivel ezeket a szövetségeket a nemzetbiztonság és a politikai stabilitás szempontjából kulcsfontosságúnak tartja. Az OLaNO olyan politikát támogat, amely Szlovákiát a szélesebb körű nyugati szövetséghez igazítja, beleértve az Oroszország elleni szankciók támogatását és a NATO kezdeményezéseiben való részvételt. 2021-ben a Covid-19 kezelése és a koalícion belüli nézeteltérések miatt kialakult politikai válság okán Igor Matovič lemondott, és a miniszterelnöki tisztséget a szintén OLaNO-s Eduard Heger vette át. A töréspont a koalícióban az orosz Szeptnyik V vakcina nem jóváhagyott beszerzése volt. Igor Matovič miniszterelnök egyoldalúan, koalíciós partnerei konszenzusa nélkül döntött az oltások beszerzéséről. Ez a lépés azért volt ellentmondásos, mert az Európai Gyógyszerügynökség (EMA) akkoriban még nem hagyta jóvá az oltóanyagot, ami félelmeket keltett annak biztonságosságával és hatékonyságával kapcsolatban. A döntést emellett a kollektív döntéshozatali folyamat aláásásának tekintették, és szakadást okozott a koalícion belül.⁶³

Szólni kell még a szlovák–orosz kapcsolatok egyik sarokpontjáról: az F-16-os vadászgépek körüli politikai vitáról. Az ügy három évig képezte viták tárgyát. Az egész 2018 decemberében kezdődött, amikor Szlovákia 14 amerikai F-16-os vadászgépet vásárolt. Ahhoz, hogy Szlovákia képes legyen üzemeltetni a leszállított gépeket, szükség volt egy együttműködési rendszer kialakítására az amerikai szerviz- és karbantartási szakemberekkel, akik Szlovákia területén állomásozhatnak azokon a helyeken, ahol a gépeket bevetették. Ez képezte a Szlovák Köztársaság és az Egyesült Államok közötti kétoldalú védelmi megállapodás központi részét. Bár ekkorra már 23 NATO-tagállam rendelkezett ilyen kétoldalú védelmi megállapodással a katonai és műszaki együttműködésről, Szlovákia eddig még egy ilyen sem írt alá. Ennek következtében Szlovákia továbbra is az orosz MiG-29-es vadászgépekre támaszkodott az égbolt védelmében; természetesen

⁶² Ogradnik 2019.

⁶³ Lopatka, Jan: *Slovakia Sells most Sputnik V Vaccine Doses Back to Russia*. [online], 2021. 07. 02. Forrás: reuters.com. [2024. 07. 15.].

ezek karbantartását egészen a közelmúltig a szlovák katonai repülőtereken állomásozó orosz katonai szakemberekre bízták. Az oroszbarát Szlovák Nemzeti Pártnak (SNS) azonban, amely akkoriban politikailag a Védelmi Minisztériumot irányította, sikerült megakadályoznia a megállapodás elfogadását. Bár a végleges tervezet már benyújtották a kabinetnek jóváhagyásra, az SNS kérésére lekerült az ülés programjáról.

A 2020-as választás utáni szlovák kormányoknak a Covid-járvány közepette, valamint belpolitikai kríziseikkel küzdve igencsak megoszlott a figyelme, azonban a nyugatbarát jobbközép koalíció ismét napirendre helyezte a megállapodás elfogadását. A csehekkel szolidaritást vállalva kiutasítottak további három orosz diplomatát a csehországi kémbostrány kirobbanása után.⁶⁴ Az ország oroszbarát politikusai mindent megtettek annak érdekében, hogy ismét megghiúsítsák az USA-val kötendő aláírási és ratifikációs folyamatot. A parlamenti ellenzéki pártok – a Smer-SD, a Hlas-SD és két szélsőjobboldali formáció, az LSNS és a Republika – vezetői gyűléseken mozgósították politikai híveiket, álhíreket terjesztettek a megállapodás tartalmáról és a végrehajtás következményeiről, felkorbácsolták a nyugat- és amerikaellenes érzéseket, árulással vádolták a megállapodás támogatóit, és általában a Nyugat elleni orosz információs háború szerves részeként operáltak. Nagyban hasonlatos volt ez a csehországi brdyi amerikai radarállomás körüli politikai diskurzushoz. Robert Fico, Peter Pellegrini, Marian Kotleba (LSNS) és Milan Uhrík (Republika) azzal érveltek, hogy a szlovák–amerikai védelmi megállapodás Szlovákia számára hátrányos, kizárólag az USA számára előnyös. Azzal vádolták a kormányt, hogy elhanyagolja a nemzeti érdekeket, és aláássa a Szlovák Köztársaság állami szuverenitását. Még azzal is megvádolták az USA-t, hogy Szlovákia megszállására törekszik.⁶⁵ Az oroszbarát erők tevékenységének a diskurzusban három fő csapásvonala volt. Először is, a „békeparti polgári kezdeményezések” hirtelen aktivizálása, természetesen szigorúan csak oroszbarát és nyugatellenes csoportosulásoké. Másodszor, az oroszbarát erők mozgósítása a politikai színtéren. A teljes parlamenti ellenzék, a szélsőjobboldaliaktól kezdve a jelenleg a szocialisták és szociáldemokraták között ülő posztkommunistáig összefogott, hogy megakadályozza a megállapodás ratifikálását. Harmadszor, egy informális vezető kinevezése, aki a „Szlovákia szuverenitásáért” folytatott legújabb küzdelem élére állna. Nem sokkal később Maroš Žilinka főügyész jelentkezett be a posztra, és a kampány végéig folyamatosan feltűnő rugalmasságot tanúsított. 2020. decemberi hivatalba lépése óta Žilinka kétszer járt Oroszországban, ahol Igor Krasznov orosz főügyész által szervezett társadalmi eseményeken vett részt. Végül egy nappal a védelmi együttműködési megállapodásnak a kabinet elé terjesztése előtt Žilinka mint a törvényjavaslatok vitájában való részvételre jogosult személy, hivatali módon egy 35 oldalas „alapvető észrevételt” tett, amelyben ellenezte a megállapodás elfogadását, és annak elutasítását javasolta. Ő lett az első főügyész, aki így tett egy nemzetközi kérdésben a modern Szlovákia 30 éves történetében. Ám törekvése nem járt eredménnyel, mivel a kabinet jóváhagyta a megállapodást. Žilinka már másnap Moszkvába utazott, ezúttal azért, hogy „megünnepelje az orosz

⁶⁴ France24: *Slovakia Expels Three Russian Diplomats in Solidarity with Czech Republic*. [online], 2021. 04. 22. Forrás: france24.com [2023. 11. 04.].

⁶⁵ Mesežnikov, Grigorij: *Russia's War against Ukraine – A View from Slovakia. Slovakia and Russian Aggression against Ukraine: Domestic Political Context*. [online], 2022. Forrás: ivo.sk [2023. 11. 04.].

ügyészség alapításának 300. évfordulóját”.⁶⁶ Az ügy nagy port kavart a nyilvánosságban, és ez volt a legutolsó olyan nagy szlovák–orosz kapcsolatokat érintő belpolitikai krízis, amely még az ukrajnai háború előtt történt.

Összefoglalva tehát: a szlovák–orosz kapcsolatokról a bársonyos forradalom után az mondható el, hogy bár jelentősen jobbak voltak, mint a cseh–orosz kapcsolatok, azokat (a Mečiar-kormányok után) egyfajta óvatos pragmatizmus járta át. Ez a pragmatizmus ugyanakkor nem terjedt ki az energiabiztonság területére, amely a kapcsolatok megromlása után az egyik fő kihívássá válik. Oroszország ezen felül rendszeresen igyekezett beavatkozni a szlovák belpolitikába is, éppúgy, mint a csehbe, és ezzel a törekvéssel a szlovák politikusok többsége tisztában van. Alkalmi jelleggel ezeket a törekvéseket a szlovák politikusok a saját választóik meggyőzésére is felhasználhatják. Ez a tendencia különbözik a cseh megközelítéstől, a cseh fősodor politikusai ugyanis az orosz politikai beavatkozási próbálkozásokra szinte kizárólag kihívásként tekintenek. A cseh fellépés általánosságban véve antagonisztikusabb is, mint a szlovák az orosz befolyással szemben.

Politikai válaszok

Végül 2022. február 24-én Oroszország tovább eszkalálta a donbaszi és luhanszki hibrid hadműveleteit, és hadüzenet nélkül nyílt háborút indított Ukrajna ellen. A helyzet ellentmondásosságát az adta, hogy a hétről hétre, esetenként napról napra írt összefoglalók nagy része az orosz blöfföt látta bele az ukrán határon állomásozó orosz kontingensbe, mi több, maga Zelenszkij is úgy nyilatkozott még február 22-én, hogy „szerinte nem fog kitörni nyílt háború Oroszországgal”.⁶⁷ A kezdeti széttartó helyzetértékelések miatt Európát sokként érte a támadás, és ez disszonanciához vezetett a kezdeti reakciókban. Ez a zavar a háború első időszakában az Ukrajnának nyújtott segélyekben is tetten érhető volt. Eleinte mind Csehország, mind Szlovákia többnyire verbális támogatásra korlátozta az ukrán kormány részére adott segítségét, valamint a háború elől menekülőket fogadta be.⁶⁸

Csehország hamar megtalálta a politikai válaszait. Petr Fiala, a korábban „pedánsként” leírt miniszterelnök sisakban és golyóálló mellényben ment Kijevbe. Az orosz megszálló erők ekkor még karnyújtásnyira voltak az ukrán fővárostól.⁶⁹ Röviddel a kijevei látogatás után Vít Rakušan belügyminiszter bejelentette, hogy az Oroszország elleni szankciók kérdésében konfrontatív, szigorú álláspontot fog képviselni a kollégáival való közelgő találkozáson. Közvetlenül az invázió után a cseh parlament egyhangúlag elfogadott egy nyilatkozatot, amelyben elítélték Oroszország „barbár, megbocsáthatatlan és indokolatlan agresszióját”.⁷⁰ Az ország Ukrajna-politikájával kapcsolatos konszenzus azonban gyorsan elpárolgott. Az ellenzék bírálni kezdte a kormányt, amiért nem tesz eleget azért, hogy

⁶⁶ Mesežnikov 2022.

⁶⁷ Mazurenko, Alena: *Зеленский не верит в мощную войну России против Украины* [Zelenszkij nem hisz nyílt orosz háborúban Ukrajna ellen]. [online], 2022. 02. 22. Forrás: pravda.com.ua [2024. 07. 14.].

⁶⁸ Ogrodnik, Łukasz: *Slovakia's Response to the Russian Invasion of Ukraine*. [online], 2022. 03. 09. Forrás: pism.pl [2023. 11. 04.].

⁶⁹ Syrovátka, Jonáš: *Czech Republic: Velvet contradictions*. [online], 2023. 05. 10. Forrás: eurozine.com [2023. 11. 05.].

⁷⁰ Czech Republic (Chamber of Deputies): *Declaration on Ukraine*. [online], 2022. 02. 24. Forrás: nato-pa.int [2023. 11. 05.].

megvédje a polgárokat a konfliktus gazdasági következményeitől, és ehelyett „száműzött ukrán kormányként” viselkedik, legalább is Tomio Okamura szélsőjobboldali politikus nyilatkozata szerint.⁷¹ Nem sokkal az invázió előtt Okamura lekezelően beszélt az Ukrajna elleni orosz támadás kockázatáról. A 2022. február 24. utáni hetekben a párt csak ritkán kommentálta a háborút. A kezdeti sokk elmúlása után az SPD végül megtalálta hangját a háborúval kapcsolatban. Narratíváját három fő elemből építette fel: egy absztrakt háborúellenes retorikából, a háború átfogó társadalmi-gazdasági keretbe foglalásából nacionalista szövegek mentén és a korábbi kommunikációs paneleknek megfelelően elitellenes populista lózungokból. A MEDIAN cseh kutatóintézet által gyűjtött adatok szerint a párt támogatottsága a 2021. novemberi 8,5%-ról 2022 márciusára 10%-ra, 2022 augusztusára pedig 14%-ra nőtt.⁷² Ezt követően a párt támogatottsága 12% körül stabilizálódott. Emellett megfigyelhető a Tomio Okamura iránti közbizalom jelentős növekedése is. A Közvélemény-kutató Központ (Centre for Public Opinion Research, CVVM) 2022 márciusában és májusában végzett felmérése szerint a megkérdezettek 34%-a fejezte ki bizalmát Okamura iránt, ami nagyjából tíz százalékponttal több, mint az orosz inváziót megelőző két évben mért átlag.⁷³ Jelenleg nehéz megjósolni, milyen irányba halad a cseh közvélemény, és mennyire fogja az „Ukrajna-fáradság” oroszbarát irányba tolni, ugyanakkor feltételezhető, hogy a cseh társadalmat mélyebben átjáró politikai törés még a jövőben is éreztetni fogja hatását. Ennek ellenére a cseh parlament által 2023. júniusban elfogadott biztonsági stratégia már Oroszországot teszi meg Csehország fő kihívójának, és a dokumentum szerint Csehország tartós ellenségeskedésre számít Oroszországgal.⁷⁴

A háború kitörésekor Szlovákia 2020-ban megválasztott jobbközép koalíciós kormánya szintúgy széles körű politikai támogatásban részesítette Ukrajnát. A szlovák politikai támogatásnak három fő irányadója volt: Zuzana Čaputová köztársasági elnök, maga a szlovák kormány és a Nemzeti Tanács mint testület. Zuzana Čaputová egyértelmű, elvhű és megingathatatlan álláspontot képviselt az orosz hadsereg ukrajnai inváziójával kapcsolatban, amely keményen bírálta Oroszországot, szolidáris és támogató volt Ukrajnával szemben. Ezt számos nyilvános nyilatkozatában, különböző nemzetközi rendezvényeken, valamint külföldi politikusokkal, köztük Volodimir Zelenszkij ukrán elnökkel folytatott hivatalos és személyes találkozási során is megismételte, legyen szó akár az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa előtt tartott beszédéről hivatalos kijevi látogatása során, akár Szlovákia más legfőbb alkotmányos tisztségviselőivel és más országok vezetőivel közösen kiadott közleményeiről.⁷⁵ A szlovák elnök arra is rámutatott, hogy az utóbbi időben jelentősen megnőtt Oroszország hibrid tevékenysége Szlovákia területén, elsősorban a dezinformáció és az álhírek terjesztése. Szerinte „ennek egyetlen célja nyilvánvaló: destabilizálni a szlovákiai [politikai] helyzetet, eltávolítani minket szövetségeseinktől és az orosz befolyás

⁷¹ Havlík–Kluknavská 2023.

⁷² iDnes: *Volby by v říjnu vyhrálo ANO, do Sněmovny se podle průzkumu vrací ČSSD*. [online], 2022. 11. 15. Forrás: idnes.cz [2023. 11. 05.].

⁷³ Červenka, Jan: *Důvěra vrcholným politikům – jaro 2022*. [online], 2022. 06. 03. Forrás: cvvm.soc.cas.cz [2023. 11. 05.].

⁷⁴ Ministerstvo Obrany: *Obranná strategie České republiky*. [online], 2023. 10. 04. Forrás: mocr.army.cz [2023. 11. 12.].

⁷⁵ Mesežnikov 2022.

pályájára állítani”.⁷⁶ Február 24-én Čaputová, Eduard Heger miniszterelnök és Boris Kollár, a parlament elnöke közös nyilatkozatot adott ki, amelyben határozottan elítélték az orosz inváziót, és kijelentették, hogy Szlovákia határozottan kiáll az ukrán nép mellett. Ráműtettek „Ukrajna elidegeníthetetlen jogára, hogy megvédje magát”, és hangsúlyozták, hogy „Szlovákia a nyugati civilizáció része, az Európai Unió és az Észak-atlanti Szövetség tagállama”. A három legfőbb alkotmányos tisztségviselő kijelentette továbbá: „Szlovákia egzisztenciális érdeke, hogy szilárd része legyen egy olyan paktumnak, amelynek tagjai garantálják egymás biztonságát, még azokkal szemben is, akik nem haboztak megszállni szomszédjukat, és követeléseikkel szuverenitásunk aláásására törekednek”.⁷⁷ Kijevből visszatérve Eduard Heger a következőképpen érvelt az Ukrajnának történő fegyverszállítás elkerülhetlensége mellett: „Ez Szlovákia érdeke is. Ha Ukrajna, ne adj’ isten, nem győzi le az orosz hadsereget, akkor nagyon jól tudjuk, hogy ki lesz a következő. Segítenünk kell Ukrajnának, hogy minél gyorsabban visszaverje az orosz csapatokat, és ennek érdekében minden tőlünk telhetőt megteszünk, ami lehetőségeinkhez mérten lehetséges”. Az Ukrajnával kapcsolatos nyilvános nyilatkozataiban Eduard Heger miniszterelnök arra sürgette a demokratikus országokat, hogy a lehető legkeményebb szankciókat vezessék be Oroszországgal szemben, beleértve az olajembargót is.⁷⁸

A 2023-as választást azóta ismét megnyerő Robert Fico kijelentette, hogy nem fog „még egy töltényt sem” küldeni Ukrajnának, a Moszkva elleni szankciókat „haszontalannak” minősítette, és megígérte, hogy megvétózza az ukrán NATO-csatlakozási kérelmet.⁷⁹ A Smer-SD–Hlas–SNS-koalíció bár retorikájában moszkvabarát, múltbéli kormányzásuk idején, ahogy azt láttuk, a retorikát nem mindig kísérték gyakorlati lépések. Emellett Fico korábbi szlovák kormányai kifejezetten támogatták Ukrajna EU-s integrációját, Szlovákia európai periferizálódását megelőzendő. Ennek ellenére is, 2023-as ismételt megválasztása óta Fico máris bejelentette, hogy választási ígéretének megfelelően beszünteti az Ukrajnának nyújtott szlovák katonai támogatásokat.⁸⁰ Ugyanakkor azt is kijelentette, hogy Szlovákia nem fogja megakadályozni az Ukrajnába irányuló magánkezű vagy kereskedelmi fegyverexportokat.⁸¹ Mindezek fényében Szlovákia jövőbeni Ukrajna-politikája egyelőre ködbe burkolódik.

⁷⁶ Čaputová, Zuzana: *Stanovisko prezidentky k aktuálnej situácii na Ukrajine*. [online], 2022. 02. 22. Forrás: prezident.sk [2023. 11. 05.].

⁷⁷ Čaputová, Zuzana: *Vyhlasenie k ruskej vojenskej invázii voči Ukrajine*. [online], 2022. 02. 24. Forrás: prezident.sk [2023. 11. 05.].

⁷⁸ Katuška, Michal – Hajčáková, Daniela: *Premiér Heger: Nebudem si už dávať servítku pred ústa*. [online], 2022. 04. 11. Forrás: domov.sme.sk [2023. 11. 05.].

⁷⁹ Henley, Jon: *Slovakian Elections Q&A: Country Votes after Four PMs in Five Years*. [online], 2023. 09. 25. Forrás: theguardian.com [2023. 11. 05.].

⁸⁰ Ilyushina, Mary: *Slovakia's New Government Rejects Aid for Ukraine*. [online], 2023. 11. 08. Forrás: washingtonpost.com [2023. 11. 12.].

⁸¹ Hornak, Daniel: *Slovakia Won't Block Private Arms Exports to Ukraine, Fico Says*. [online], 2023. 11. 06. Forrás: bloomberg.com [2023. 11. 12.].

Katonai segély

Katonai segítség szempontjából Szlovákia 2023 októberéig elkötelezett támogatója volt Ukrajnának. Az átadott eszközök listája (a teljesség igénye nélkül az Oryx forrásai alapján) a következőképp alakul: 13 MiG sugárhajtású vadászgép, 1 Mi-2 és 4 Mi-17s helikopter, 1 S-300PMU léghárító-üteg, 2 2K12M2 Kub csapatlégvédelmi rakétás jármű, 4 radar, 30 BMP-1 gyalogsági harcjármű, aknamentesítő járművek, 24 Zuzana 2 önjáró löveg, 100 MANPAD, tankelhárító rakéták, kézifegyverek, muníció, levegő-levegő rakéták, téli katonai ruházat, 2 millió liter kerozin és 10 millió liter benzin.⁸² Ezen eszközök közül nem mindegyik volt segély; az említett gyalogsági harcjárműveket például a Ringtausch program keretében küldték el, Jaroslav Nad' szlovák védelmi miniszter pedig arról tájékoztatta, hogy Szlovákia mintegy 900 millió dolláros kártérítést fog kapni a MiG vadászgépek és a Kub csapatlégvédelmi rakétás járművek átadásáért cserébe.

A csehek által átadott eszközök listája (ismét a teljesség igénye nélkül az Oryx forrásai alapján) pedig: 4 MI-24V helikopter, 6 9K35 Strela-10M és 2 2K12M2 Kub csapatlégvédelmi rakétás jármű, 2 radar, 185 tank (67 volt T-72M1 variáns, 117 pedig T-72EA), ismeretlen számú BPzV Svatava harci felderítő járművek, 106 gyalogsági harcjármű (50 BMP-1 és 56 Pbv 501A), 3 Humvee mentőkocsi, D-20-as vontatott tarackok, nagyjából 50 önjáró tarack (2SZ1 Gvozdgyikák, 43 ShKH vz. 77 'DANA'), legalább 22 RM-70 rakétavető és 2 BM-21 Grad, 115 MR-2 léghárító-jármű, több mint 160 Strela-2 hordozható légvédelmi rakétarendszer, legalább 128 aknavető, 10 ezer RPG-75, 49 drón, 2 drónok ellen bevethető elektronikai rendszer, hadmérnöki járművek és felszerelések, gépjárművek, kézifegyverek, lőszer és katonai ruházat.⁸³ Ez esetben is hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy számos eszköz nem segélyként került ukrán kézbe. A csehek bizonyos eszközöket (például néhány drónt és egy tankot) közösségi gyűjtés eredményeként, más esetben más, modernebb, nyugatról átadott fegyverekért cserébe adták át, megint más esetekben pedig külföldi támogatók vették meg a felszerelést Ukrajna számára.

2023 novemberéig mind Csehország, mind Szlovákia méretükhöz mérten kifejezetten sok támogatást adtak Ukrajna számára. Ugyanakkor mindenképpen meg kell jegyezni, hogy ezek a támogatások saját szövetségi rendszerük kontextusában is értelmezendők; Csehország és Szlovákia is igyekeznek hadseregüket a kor kihívásaihoz igazítani, és ebben a programban a régi, szovjet-orosz géppark kedvező feltételek melletti lecserélése modernebb felszerelésre kritikusan fontos. Ezek a kedvező feltételek soha máskor nem voltak annyira egyöntetűen jelen, mint most. Jelen körülmények között nemcsak a hadseregreform előremozdítása érdekében volt már-már szükségszerű a régi eszközök elajándékozása, hanem kiváló lehetőség is egyben a saját gyártású modern fegyverek éles tereptesztelésére. A begyűjtött hadmérnöki tapasztalat és visszajelzések mellett pedig az Ukrajna ügye iránti elköteleződés is fontos tárgyalási alappá válhat a régió külpolitikai mátrixának jövőbeni alakulásában.

⁸² Oryx: *Slovak Showdown: Slovak Arms Deliveries To Ukraine*. [online], 2023. 05. 01. Forrás: oryxspioenkop.com [2023. 11. 11.].

⁸³ Oryx: *Bohemian Brotherhood: List Of Czech Military Supplies To Ukraine*. [online], 2023. 07. 11. Forrás: oryxspioenkop.com [2023. 11. 12.].

Gazdasági kérdések

A gázszállítások tekintetében a Cseh Köztársaságnak sikerült drámaian csökkentenie az orosz gáztól való függőségét: az Ukrajna lerohanása előtti 97%-ról 2023 nyárra mindössze 4%-ra. Az ország 2023 első negyedévében nem importált gázt Oroszországból, és a német csővezetékeken keresztül szállított norvég gázra, valamint a belgiumi és hollandiai kikötőkön keresztül szállított cseppfolyósított földgázra támaszkodott. A szomszédos Szlovákia 2022 végén még mindig Oroszországból szerezte be gázszállításainak mintegy 60%-át, annak ellenére, hogy diverzifikációs tárgyalásokat kezdett Litvániával, valamint olasz és német vállalatokkal, és szándéknyilatkozatot írt alá Lengyelországgal az új rendszerösszekötőn keresztül történő további gázszállításról.⁸⁴ Ezenfelül ugyanakkor Csehország és Szlovákia még mindig nagymértékben függ Oroszország nyersolajimportjától. Mindkét ország ideiglenes mentességet kapott az orosz olajimportra vonatkozó uniós embargó alól – Szlovákia esetében 2024 végéig, a Cseh Köztársaság esetében pedig 2024 júniusáig –, de nem valószínű, hogy ezt a határidőt be fogják tudni tartani. A Cseh Köztársaságban és Szlovákiában az olajfinomítók többnyire az orosz nyersolaj feldolgozására vannak kalibrálva, és jelentős beruházásokra lesz szükség ahhoz, hogy más minőségű olajjal is kompatibilisek legyenek.

A nukleáris üzemanyag tekintetében a helyzet még kritikusabb. A régi szovjet atomreaktorok még mindig az orosz Roszatomtól függenek a nukleáris üzemanyag beszerzésében. A diverzifikációhoz tőkeigényes technológiai beruházások szükségesek, és hosszú a hatósági engedélyezési folyamat is. Csehországban hat, Szlovákiában négy szovjet korszakból származó reaktor van, így az orosz repülési tilalom alól kivételt kell tenni a friss nukleáris fűtőanyag beszállítása érdekében. Ennek ellenére a folyamat már elindult: a cseh CEZ energiaipari óriáscég a dukovanyi erőműve számára amerikai beszállítótól, a Westinghouse-tól szerzett be nukleáris fűtőanyagot, míg a Slovenské Elekárne, a szlovák energiaipari nagyvállalat a Westinghouse-szal és a francia Framatome-mal is kötött szállítási szerződést.

Érdemes még szót ejteni az ukrán menekültekről is. Csehország területén 2023 júniusában mintegy 300 ezer ukrán menekült tartózkodott.⁸⁵ 2023 szeptemberében az ENSZ adatai szerint Szlovákiában ez a szám 109 ezer volt.⁸⁶ Ez magasanak minősíthető, különösen az országok méretéhez mérten. Ugyanakkor a menekültek kérdése megosztó, és mind Szlovákiában, mind Csehországban fokozottan egyre több társadalmi súrlódás okozójává válik. A közbeszédben egyre inkább az tapasztalható, hogy növekszenek a társadalmi feszültségek, amelyek növelik a népesség populista retorika iránti fogékonyságát.

⁸⁴ Economist Intelligence: *Central Europe Makes Progress Towards Energy Independence*. [online], 2023. 09. 08. Forrás: eiu.com [2023. 11. 05.].

⁸⁵ Smith, Thomas: *New Survey Shows Falling Czech Support for Helping Ukrainian Refugees*. [online], 2023. 06. 28. Forrás: expats.cz [2023. 11. 12.].

⁸⁶ United Nations High Commissioner for Refugees: *Ukraine Refugee Situation / Slovakia*. [online], 2023. 09. 24. Forrás: data.unhcr.org [2023. 11. 12.].

Összegzés

Csehország és Szlovákia kapcsolatai Oroszországgal történelmileg nagyon hasonlóak voltak. Ugyanakkor a történelmi viszonyrendszerben a pánszlávizmus eszménye sokkal kevésbé tudott gyökeret verni Csehországban, mint Szlovákiában. A cseh megközelítés sokkal inkább volt autonómiafókuszúnak nevezhető, a szlovák gondolkozásban pedig mind a mai napig tetten érhető a „szláv nagy testvér” képe. A második világháború eseményei, bár eleinte úgy tűnt, hogy újra fogják definiálni a csehszlovák–orosz kapcsolatokat (és részben tették is, hiszen megerősítették a szlovákok „szláv nagy testvér” eszményét), végül „cselvetéssel” végződtek. Először területi veszteség elszenvedésével, végül pedig a politikai függetlenség elvesztésével. Az 1968-as események még látványosabb bizonyítékaik voltak az orosz imperializmus gyakorlati valóságának. Ez az esemény mind a cseh, mind a szlovák közös emlékezetben fájó pontként élnek, ugyanakkor a modern szlovák emlékezetpolitika hajlamos ezt az eseményt háttérbe szorítani.

A „bársonyos válás” után mind Csehország, mind Szlovákia arra kényszerült, hogy újraértelmezze saját maga helyét a közép-keleti-európai térségben, valamint viszonyát Oroszországgal, amellyel kapcsolatban nem volt azonnal egyértelmű, hogy a Szovjetunió örökösének fogja tekinteni magát (ahogy, történelmi párhuzamként, Atatürk Törökországa sem tekintette magát az Oszmán Birodalom örökösének). A cseh külpolitika eleinte a pragmatizmusra törekedett Oroszországgal való kapcsolataiban, de valójában az európai integrációját helyezte előtérbe. Az első önálló szlovák kormányok ezzel szemben eleinte egy irreális „geopolitikai híd” ötletet kívántak megvalósítani, amely azonban tarthatatlannak minősült, így az orosz kapcsolatrendszer ápolása fokozatosan háttérbe került. A 2000-es évektől kevésbé mondható, hogy bizonyos politikai klikkeknel szélesebb támogató bázisa lett volna Oroszországnak akár Csehországban, akár Szlovákiában. Ezek a csoportosulások ugyanakkor időről időre felkavarták az Oroszországgal való kapcsolatok alakulásáról szóló politikai diskurzusokat. Szlovákiában a politikusok közötti személyes jó viszony ellenére is egyfajta stagnálás jellemezte a kapcsolatokat, esetleg óvatos, alacsony intenzitású pragmatizmus. Csehországban végül a kémbojtárnyok megpecsételték az orosz viszonyok alakulását; a cseh politikai elit egyértelműen páriának tekinti az Orosz Föderációt. A szlovákoknál ugyanakkor erre a fordulatra a liberális kormányok hatalomra kerüléséig kellett várni, 2020-ig. Fico 2023-as friss győzelme (amely a cikk írásakor még friss fejlemény) viszont visszatéríteni látszik ezt a fejleményt a korábbi mederbe. 2022. február és 2023. november között ugyanakkor Csehország és Szlovákia is elkötelezetten támogatta Ukrajnát az orosz agresszióval szemben, és mindkét ország kiemelt célnak tekinti függetlenségének védelmét, érintsen ez akár gazdasági, akár politikai, akár katonai kérdéseket.

Felhasznált irodalom

- A szlovák köztársaság kormányának hivatala: *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky*. [online], 1998. 10. 30. Forrás: vlada.gov.sk [2023. 10. 28.].
- A szlovák köztársaság kormányának hivatala: *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky*. [online], 2006. 08. Forrás: vlada.gov.sk [2023. 10. 28.].
- Bellingcat: *Senior GRU Leader Directly Involved With Czech Arms Depot Explosion*. [online], 2021. 04. 20. Forrás: bellingscat.com [2023. 10. 23.].
- Benedikovičová, Mária – Miháliková, Mária: *Radičová chce od Putina pozývaci list z roku 1968*. [online], 2011. 05. 13. Forrás: domov.sme.sk [2023. 10. 31.].
- Borger, Julian – Wintour, Patrick – Stewart, Heather: *Western Allies Expel Scores of Russian Diplomats over Skripal Attack*. [online], 2018. 03. 27. Forrás: theguardian.com [2023. 10. 15.].
- Brown, Scott (2008): *Socialism with a Slovak Face: Federalization, Democratization, and the Prague Spring*. *East European Politics and Societies*, 22(3). Online: <https://doi.org/10.1177/0888325408315824>
- Cadier, David: *The Foreign Policy of the Czech Republic: Domestic Politics Back with a Vengeance*. [online], 2021. 10. 21. Forrás: sciencespo.hal.science [2023. 10. 24.].
- Čaputová, Zuzana: *Stanovisko prezidentky k aktuálnej situácii na Ukrajine*. [online], 2022. 02. 22. Forrás: prezident.sk [2023. 11. 05.].
- Čaputová, Zuzana: *Vyhlasenie k ruskej vojenskej invázii voči Ukrajine*. [online], 2022. 02. 24. Forrás: prezident.sk [2023. 11. 05.].
- Červenka, Jan: *Důvěra vrcholným politikům – jaro 2022*. [online], 2022. 06. 03. Forrás: cvvm.soc.cas.cz [2023. 11. 05.].
- Česká televize 24: *Už zase šlo o přátelskou pomoc. Ruská televize obhajuje srpen 68*. [online], 2015. 05. 29. Forrás: ct24.ceskatelevize.cz [2023. 10. 23.].
- Crampton, Richard (1997): *Eastern Europe in the Twentieth Century*. London: Routledge. Online: <https://archive.org/details/easterneuropeint00cram>
- Czech Republic (Chamber of Deputies): *Declaration on Ukraine*. [online], 2022. 02. 24. Forrás: nato-pa.int [2023. 11. 05.].
- Demmel József (2011): *Szlávokból szlovákok. Ludovít Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom születése a 19. századi Magyarországon*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK. Online: <https://doktori.btk.elte.hu/hist/demmeljosef/diss.pdf>
- Ditrych, Ondřej: *The sorry state of Czech-Russian relations*. [online], 2021. 10. 5. Forrás: warontherocks.com [2023. 10. 23.].
- Duleba, Alexander: *Slovakia's Relations with Russia*. [online], 2005. Forrás: bazhum.muzhp.pl [2023. 10. 24.].
- Economist Intelligence: *Central Europe Makes Progress Towards Energy Independence*. [online], 2023. 09. 08. Forrás: eiu.com [2023. 11. 05.].
- France24: *Slovakia Expels Three Russian Diplomats in Solidarity with Czech Republic*. [online], 2021. 04. 22. Forrás: france24.com. [2023. 11. 04.].
- Havlík, Vlastimil – Kluknavská, Alena: *Our People First (Again)! The Impact of the Russia-Ukraine War on the Populist Radical Right in the Czech Republic*. [online], 2023. 03. 05. Forrás: populismstudies.org [2023. 11. 05.].
- Henley, Jon: *Slovakian Elections Q&A: Country Votes after Four PMs in Five Years*. [online], 2023. 09. 25. Forrás: theguardian.com [2023. 11. 05.].
- Hornak, Daniel: *Slovakia Won't Block Private Arms Exports to Ukraine, Fico Says*. [online], 2023. 11. 06. Forrás: bloomberg.com [2023. 11. 12.].
- iDnes: *Volby by v říjnu vyhrálo ANO, do Sněmovny se podle průzkumu vrátí ČSSD*. [online], 2022. 11. 15. Forrás: idnes.cz [2023. 11. 05.].
- Ilyushina, Mary: *Slovakia's New Government Rejects Aid for Ukraine*. [online], 2023. 11. 08. Forrás: washingtonpost.com [2023. 11. 12.].
- International Energy Agency: *Country Profile: Czechia*. [online], 2024. Forrás: iea.org [2024. 07. 15.].
- International Energy Agency: *Country Profile: Slovakia*. [online], 2024. Forrás: iea.org [2024. 07. 15.].

- Janda, Jakub: *How Czech President Miloš Zeman Became Putin's Man*. [online], 2018. 01. 26. Forrás: observer.com
- Judge, Sean M. (2008): *Slovakia 1944. The Forgotten Uprising*. Air Command and Staff College. Wright Flyer Paper No. 34. Alabama: Air University Press. Online: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA485285.pdf>
- Kamusella, Tomasz (2009) *The Slovak Case: From Upper Hungary's Slavophone Populus to Slovak Nationalism and the Czechoslovak Nation*. In *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe* (reprint ed.). Basingstoke: Palgrave Macmillan, 522–567. Online: <https://doi.org/10.1057/9780230583474>
- Karch, John J. (1950): *Czech-Soviet Relations, 1918–1938*. ProQuest. Thesis. Online: <https://doi.org/10.57912/23837346.v1>
- Katuška, Michal – Hajčáková, Daniela: *Premiér Heger: Nebudem si už dávať servítku pred ústa*. [online], 2022. 04. 11. Forrás: domov.sme.sk [2023. 11. 05.].
- Kirschbaum, Stanislav J. (1995): *A History of Slovakia: The Struggle for Survival*. New York: St. Martin's Press.
- Knápek, Jaroslav: *Energy Without Russia. The Consequences of the Ukraine war and the EU Sanctions on the Energy Sector in Europe, Country report Czech Republic*. [online], 2023. Forrás: library.fes.de [2023. 10. 15.].
- Kováčová, Martina – Kern, Miroslav: *Zmienka o okupácii stranám chýbala, prezidentovi a Smeru nie*. [online], 2010. 04. 08. Forrás: domov.sme.sk [2023. 10. 31.].
- Krejčí, Oskar (2005): *Geopolitics of the Central European Region. Bratislava: The View from Prague and Bratislava*. Bratislava: VEDA Publishing House of the Slovak Academy of Sciences.
- Kreml: *Совместное заявление Президента России Дмитрия Медведева и Президента Словакии Ивана Гашпаровича* [Dmitrij Medvegyev orosz elnök és Ivan Gašparovič szlovák elnök közös nyilatkozata]. [online], 2010. 04. 07. Forrás: kremlin.ru [2023. 10. 31.].
- Lopatka, Jan: *Slovakia Sells most Sputnik V Vaccine Doses Back to Russia*. [online], 2021. 07. 02. Forrás: reuters.com [2024. 07. 15.].
- Marušiak, Juraj: *Россия в Словацкой политике [Oroszország a szlovák politikában]*. [online], 2010 12. 03. Forrás: academia.edu [2023. 10. 28.].
- Marušiak, Juraj: *Slovakia's Eastern Policy – from the Trojan Horse of Russia to "Eastern Multivectoralism"*. [online], 2013. 01. Forrás: researchgate.net [2023. 10. 28.].
- Mazurenko, Alena: *Зеленский не верит в мощную войну России против Украины* [Zelenszkij nem hisz nyílt orosz háborúban Ukrajna ellen]. [online]. Українська правда, 2022. 02. 22. Forrás: pravda.com.ua [2024. 07. 14.].
- Mesežnikov, Grigorij: *Russia's War against Ukraine—A View from Slovakia. Slovakia and Russian Aggression against Ukraine: Domestic Political Context*. [online], 2022. Forrás: ivo.sk [2023. 11. 04.].
- Ministerstvo Obrany: *Obranná strategie České republiky*. [online], 2023. 10. 04. Forrás: mocr.army.cz [2023. 11. 12.].
- Muller, Robert: *Foreign Power Was Behind Cyber Attack on Czech Ministry: Senate*. [online], 2019. 08. 13. Forrás: reuters.com [2023. 10. 23.].
- Muller, Robert: *Czech President: NATO's Failure in Afghanistan Puts its Legitimacy in Question*. [online], 2021. 08. 17. Forrás: reuters.com [2023. 10. 23.].
- Mullins, Marty Manor (2018): *Prague Spring on the Periphery: Eastern Slovak Steelworkers React to Reform and Invasion in 1968. Kosmas: Czechoslovak and Central European Journal*, 1(2), 53–72. Online: www.academia.edu/36937354/_Prague_Spring_on_the_Periphery_Eastern_Slovak_Steelworkers_React_to_Reform_and_Invasion_in_1968_
- Ogrodnik, Łukasz: *Slovakia's Pursuit of Better Relations with Russia*. [online], 2019. 09. 18. Forrás: pism.pl [2023. 11. 04.].
- Ogrodnik, Łukasz: *Slovakia's Response to the Russian Invasion of Ukraine*. [online], 2022. 03. 09. Forrás: pism.pl [2023. 11. 04.].
- Oravcová, Veronika: *Energy Without Russia. The Consequences of the Ukraine war and the EU Sanctions on the Energy Sector in Europe, Country report Slovakia*. [online], 2023. Forrás: library.fes.de [2023. 10. 15.].
- Oryx: *Bohemian Brotherhood: List Of Czech Military Supplies To Ukraine*. [online], 2023. 07. 11. Forrás: oryxspioenkop.com [2023. 11. 12.].
- Oryx: *Slovak Showdown: Slovak Arms Deliveries To Ukraine*. [online], 2023. 05. 01. Forrás: oryxspioenkop.com [2023. 11. 11.].

- Peško, Marcel: *The Corfu Process – An Opportunity to Establish a New Security Arrangement in Europe or Just Another Stalemate?* [online], 2009. Forrás: ceol.com [2023. 10. 31.].
- Public Opinion Research Centre: *Postoj české veřejnosti k dění na Ukrajině – březen*. [online], 2014. 03. 21. Forrás: cvvm.soc.cas.cz [2023. 10. 24.].
- Safarikova, Katerina: *Putin's Ally in Prague Castle*. [online], 2015. 02. 16. Forrás: euobserver.com [2023. 10. 24.].
- Schwarzenberg, Karel: *Ruská invaze je zlom*. [online], 2008. 08. 17. Forrás: respekt.cz [2023. 10. 24.].
- Skilling, H. G. (1960): The Break-Up of the Czechoslovak Coalition, 1947–8. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 26(3), 396–412. Online: <https://doi.org/10.2307/138786>
- Skoug, Kenneth N.: *A Cold End to the Prague Spring*. [online], 2013. 08. Forrás: adst.org [2024. 07. 30.].
- Šmajlerová, Zuzana: *Fischer: Prezident Obama mě informoval, že USA radar v Česku nepostaví*. [online], 2009. 09. 17. Forrás: domaci.hn.cz [2023. 10. 15.].
- Smith, Thomas: *New Survey Shows Falling Czech Support for Helping Ukrainian Refugees*. [online], 2023. 06. 28. Forrás: expats.cz [2023. 11. 12.].
- Štúr, Ludovít (1867): *Славянство и мир будущего* [A szlávtság és a világ jövője]. Moszkva: Издание Общества ревнителей русского исторического просвещения [Az Orosz Történelmi Felvilágosodás Hívei Társaságának kiadánya].
- Syrovátka, Jonáš: *Czech Republic: Velvet contradictions*. [online], 2023. 05. 10. Forrás: eurozine.com [2023. 11. 05.].
- Táborský, Edward (1949): Beneš and the Soviets. *Foreign Affairs*, 27(2), 302–314. Online: <https://doi.org/10.2307/20030182>
- Tůma, Petr: *Czechmate? What's Behind the Downward Spiral in Czech-Russian Relations*. [online], 2021. 05. 14. Forrás: atlanticcouncil.org [2023. 10. 23.].
- United Nations High Commissioner for Refugees: *Ukraine Refugee Situation / Slovakia*. [online], 2023. 09. 24. Forrás: data.unhcr.org [2023. 11. 12.].
- Visegrad Group: *Statement of the 5th Meeting of the European Union Affairs Committees of the National Parliaments of the Visegrad Group Countries*. [online], 2007. 01. 15–16. Forrás: visegradgroup.eu [2023. 10. 31.].
- Visegrad Group: *The Joint Statement of the Visegrad Group Foreign Ministers on Ukraine*. [online], 2014. Forrás: visegradgroup.eu [2023. 10. 31.].
- Vlha, Marek (2015): American Czechs Between Sympathies With Polish Immigrants and Transmigration to Russia: Crises of Pan-Slavic Ideals on American Soil in the 1860s. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 4(158), 69–83. Online: <https://journals.pan.pl/Content/95870/mainfile.pdf>
- Wesolowsky, Tony: *Czech PM's Remarks On 2014 Blasts Trigger Outrage, Underscore Split Over Russia Ties*. [online], 2021. 04. 20. Forrás: rferl.org [2023. 10. 15.].
- Youngs, Richard (2017): *Europe's Eastern Crisis. The Geopolitics of Asymmetry*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/9781316344033>
- Посольство Российской Федерации в Словацкой Республике [Az Oroszországi Föderáció Szlovákiai Konzulátusa]: *О российско-словацких отношениях* [Az orosz–szlovák kapcsolatokról]. [online], 2023. Forrás: slovakia.mid.ru [2023. 10. 15.].
- Посольство Чешской Республики в Москве [Cseh Köztársaság Moszkvai Konzulátusa]: *Отношения с Российской Федерацией* [Kapcsolatok az Orosz Föderációval]. [online], 2001. 09. 05. Forrás: mzv.cz [2023. 10. 15.].

Egeresi Zoltán¹ – Boros Petra²

Visszatér a zéró probléma a szomszédokkal? A török külpolitika átalakulása

A török külpolitika az utóbbi időben meghatározó változásokon ment keresztül. Ahmet Davutoğlu volt külügyminiszter által a 2000-es években meghirdetett „zéró probléma a szomszédokkal” elv visszatérni látszik. A nyugati országokkal és a szomszédos államokkal megromlott viszony és az egyre növekvő gazdasági problémák nyomása miatt Törökország 2021–2022-ben igyekezett normalizálni viszonyát a szomszédságával, ami bizonyos esetekben (Izrael, Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírségek) eredménnyel is járt. A tanulmány ezt a változást belpolitikai és gazdasági, másrészt pedig a régióban lezajló kiegyezési folyamatra vezeti vissza. Egyúttal arra világít rá, hogy a normalizációs törekvések a nyugati szövetségesekkel nem értek el komolyabb eredményt, s ezek a relációk belpolitikai megfontolásokból továbbra is feláldozhatók a török külpolitika számára.

Kulcsszavak: zéró probléma a szomszédokkal, Törökország, Közel-Kelet, détente

Return of the „Zero Problem With Neighbors” Policy? The Transformation of Turkish Foreign Policy

The Turkish foreign policy has been dynamically changing recently. ‘Zero problem with Neighbours’ Policy which was initiated by the former foreign minister Ahmet Davutoğlu seems to return on the agenda. The deteriorating relations with the Western and neighbouring states and the growing economic problems has given no other options to Türkiye to normalize its relations not only with its neighbours which led to some results like in case of Israel, Saud-Arabia or the UAE. The paper argues that this change stems from domestic political and economic factors as well as recent Middle Eastern détente process which decreased the competitions between regional powers. It also highlights that the normalisation efforts could not reach meaningful results with Western allies and the Turkish foreign policy deems them expendable for domestic political considerations

Keywords: zero problem with neighbours policy, Türkiye, Middle East, détente

Bevezetés

A török külpolitika a 2002 óta kormányzó Igazság és Fejlődés Pártjának (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP) uralma alatt jelentős változásokon ment keresztül. Az elmúlt húszéves periódust kisebb szakaszokra lehet osztani, a fő külpolitikai fókusz vagy ezzel összefüggésben a külügyminiszter személyéhez kapcsolódóan. Így míg az első éveket

¹ Egeresi Zoltán az NKE EJK JLI tudományos munkatársa. E-mail: egeresi.zoltan@uni-nke.hu

² Boros Petra az NKE hallgatója, az EJKK gyakornoka.

egyértelműen uniós fókusz jelezte, addig 2009-től, amikor Ahmet Davutoğlu került a külügyi tárca élére, már egy aktivista, a szomszédspolitikára nagyobb hangsúlyt fektető irányvonal erősödött meg – miközben az uniós csatlakozási tárgyalások is érezhetően lelassultak. Az arab tavasz és a szíriai polgárháború új helyzetet teremtett a török döntéshozók számára,³ akik 2016 májusáig (ekkor mondott le az immár miniszterelnöki székben lévő Davutoğlu) Bassár al-Aszad rezsimjének megdöntésére koncentráltak sikertelenül, majd 2016 derekától a terrorveszély jegyében a külpolitika erőteljes biztonságiasításán keresztül különböző katonai akciókat hajtottak végre Szíriában és Irakban, később pedig egy még militánsabb külpolitika jegyében a líbiai polgárháborúba is beavatkoztak. Ez az asszertivitás viszont egyre több akadályba ütközött az ország hagyományos szövetségeseinek részéről is, így végül 2021–2022 folyamán jelentős átalakulást láthattunk.

A tanulmány célja ezen változás bemutatása. Törökország a közelmúltban jelentős lépéseket tett elsősorban a közel-keleti szomszédjaival fennálló kapcsolatainak normalizálása érdekében, ami 2022-ben némi sikerhez is vezetett. Úgy tűnik, hogy Ankara kezd visszatérni az Ahmet Davutoğlu által meghirdetett „zéró probléma a szomszédokkal” politikához, anélkül, hogy ezt a vezetés hasonló szlogenekkel címkézné. A váltás ugyan érezhető – különösen a magas szintű találkozások révén –, de nem kapott külön narratívát, ami politikai törekvéségét is jelentheti. A tanulmány azt vizsgálja meg, hogyan indult meg és zajlik a külpolitikai déttente a szomszédssággal, mely tényezők készítették a változásra a török kormányzatot, s hogy milyen akadályok, tényezők nehezítik a megindult normalizációt.

Út a militarizálódás felé

Ahmet Davutoğlu híressé vált „zéró probléma a szomszédokkal” (*komşularla sıfır sorun*) szlogenje jól leírta a 2000-es évek végének külpolitikai erőfeszítéseit: Ankara igyekezett jó kapcsolatokat kiépíteni a szomszédjaival, elsősorban az arab világgal (de még Örményország esetében is láthattunk próbálkozásokat).⁴ Ebbe a dinamikába érkezett az úgynevezett arab tavasz 2011 folyamán, amely Tunéziában, Egyiptomban gyors, pár hét alatti, Líbiában pedig több hónapos harcok után a vezető bukását eredményezte. Ez új lehetőséget is adott Törökország számára, amivel igyekezett is élni: mindegyik országban üdvözölte a váltást, magát modellként állítva be az iszlamista csoportokat kezdte támogatni, ezzel egyre látványosabban vált részesévé a közel-keleti versengő hatalmi multipolaritásnak.

A súlyos polgárháborúba süllyedő Szíriában hasonlóan járt el a török vezetés, azonban gyors bukás helyett az Aszad-rezsim Iránnak, a Hezbollahnak és Oroszországnak köszönhetően megőrizte hatalmát. Moszkva 2015-ös nyílt beavatkozása a háborúba jelentősen megváltoztatta az erőviszonyokat. Ez, különösen 2015 végén a Szu-24-es vadászbombázó törökök általi lelövése után életbe léptetett orosz szankciók miatt,

³ Dudlák Tamás (2020): Török külpolitika új alapokon. A szíriai konfliktus kialakulása és a török külpolitika paradigma-váltása, 2011–2012. *Világtörténet*, 42(2), 223–245.

⁴ Biró Dávid (2018): Ahmet Davutoğlu doktrínája és a török külpolitika átalakulása. *Öt Kontinens: Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék Tudományos Közleményei*, 2, 291–305.

az addigi külpolitika átértékeléséhez vezetett. További tényezőt jelentett az országon belül újrainduló Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) elleni harc,⁵ amely egyre inkább megkövetelte, hogy a határokon kívül lévő PKK-bázisok és szövetségeseik – így például a szíriai népvédelmi fegyveres erők (YPG) – ellen folytatódjon a küzdelem. Emiatt a 2016 derekán történő török–orosz kiegyezés megnyitotta az utat a szíriai beavatkozások felé.

A következő években Törökország összesen négy nagyobb offenzívát hajtott végre Szíriában: 1) Eufrátesz pajzsa (2016–17); 2) Olajfaág (2018); 3) Béke forrása (2019); 4) Tavasz pajzsa (2020), amelynek köszönhetően az ország északi részén több ezer km²-nyi területet foglalt el, illetve biztosította a különböző dzsihadista csoportok kezén lévő Idlib tartományt. Egyúttal Irakban is számos hadműveletet indított a PKK felszámolására.⁶

Az aktív szíriai és általában véve közel-keleti szerepvállalás az országot beemelte a régiós hatalmi harcokba. Törökország Katar mellé állt, ami magával vonta a Katarral szembekerülő országokkal való viszony megromlását. A Szaúd-Arábia által 2017-ben indított, Egyiptom, az Egyesült Arab Emírségek és Bahrein által támogatott Katar-ellenes blokádnak⁷ Törökországot a másik oldalon találta, s Ankara ezt arra használta fel, hogy megerősítse kapcsolatát a kis öböl menti állammal, ahol egy katonai bázist is nyitott (igaz, a tárgyalások korábban kezdődtek). A megromló szaúdi kapcsolatokban a következő válságot a 2018-ban elkövetett Hasogdзи-gyilkosság⁸ okozta, amit a török kormány Mohamed bin Szalmán koronaherceg ellen próbált felhasználni, s képes volt hónapokig napirenden tartani, nem kis kellemetlenséget okozva a szaúdiaknak.

A nyugati partnerekkel való viszony megromlása is felgyorsult. Törökország és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolata az utóbbi időben fokozatosan romlott. Ehhez olyan események járultak hozzá, mint a 2016-os puccskísérlet utáni megtorlások, a Szíriában kialakult nézeteltérések a csoportok támogatása kapcsán, valamint az egyre erősödő török–orosz stratégiai együttműködés (leginkább az Sz-400-as légvédelmi rendszer megvásárlása),⁹ illetve a Törökországon belül egyre növekvő Amerika-ellenesség, a szíriai kurd csapatok (YPG/PYD)¹⁰ Iszlám Állam elleni harc keretében való amerikai (nyugati) támogatása, ami a török társadalom szemében a PKK támogatását jelenti.

Az egyre militánsabbá váló külpolitika további részét képezte az úgynevezett Mavi vatan doktrína¹¹ felkarolása a kormányzat részéről, ami a török ellenőrzés alatt lévő felségvizeket terjesztette ki Görögországnak és a Ciprusi Köztársaságnak az ENSZ Tengerjogi

⁵ Péntzváltó Nikolett (2016): *Délkelet-Törökország újra lángol. Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 9(2), 17–39.

⁶ Egeresi Zoltán (2022): A Karom-hadműveletek: Törökország észak-iraki intervenciói. *KKI Elemzések*, 30.

⁷ MacDonald, Alex: *Qatar Blockade: What Caused It and Why Is It Coming to an End?* [online], 2021. 01. 05. Forrás: Middleeasteye.net [2023. 01. 04.].

⁸ Dzsámál Hasogdзи szaúdi újságíró 2018. október 2-án gyilkolták meg Szaúd-Arábia isztambuli nagykövetségén. A török hatóságok tizenöt embert gyanúsítottak meg, akik feltehetően a szaúdi koronaherceg, Mohamed bin Szalmán parancsát hajtották végre. Lásd Paúl, María Luisa: *U.S. Judge Dismisses Lawsuit Against Saudi Crown Prince over Khashoggi's Death*. [online], 2022. 12. 07. Forrás: Washington Post [2023. 01. 06.].

⁹ Ennek körülményeit lásd Péntzváltó Nikolett (2019): *A török Sz-400-as beszerzés háttere és problémái. SVKI Elemzések*, 13.

¹⁰ Coşkun, Alper: *Making the New U.S.-Turkey Strategic Mechanism Meaningful*. [online], 2022. 05. 12. Forrás: Carnegie Endowment [2023. 01. 24.].

¹¹ Yalçınalp, Esra – Temel, Emre: *Mavi Vatan nasıl doğdu? Doktrinin mimarları Cem Gürdeniz ve Cihat Yaycı anlatıyor*. [online], 2020. 09. 10. Forrás: BBC News Türkçe [2023. 02. 13.].

Egyezménye (UNCLOS) alapján meghatározott határai felülírásával.¹² Mivel Ciprus szigete 1974 óta, az akkor végrehajtott török intervenció óta megosztott, északi részén pedig 1983-ban Törökország szatellitállamként kikiáltotta függetlenségét az Észak-ciprusi Török Köztársaság, Ankara az északi részhez tartozó felségvizeken és különleges gazdasági övezetben (EEZ) már a 2010-es évek óta hajt végre energiahordozók utáni kutatásokat – Athén és Nicosia ellenkezésén túllépve. Ugyan a Recep Tayyip Erdoğan által vezetett kormányzat a 2000-es évek elején támogatta a két szigetresz egyesülését (egyllami megoldás), az utóbbi években az uniós csatlakozás lehetőségének szertefoszlása, az egymást követő tárgyalások sikertelensége (legutóbb 2017 közepén a svájci Crans-Montanában) arról győzte meg a török vezetést, hogy a kétállami megoldást támogassa. Ez pedig tovább élte a ciprusi görög–török viszonyt.

A földközi-tengeri török EEZ kiterjesztése „gyakorlati” megvalósításának a líbiai polgárháborúba való belépés ágyazott meg. Az észak-afrikai országban 2014 óta a második líbiai polgárháború zajlik,¹³ amely alapvetően két részre osztotta az államot. Az északnyugati részen az átmeneti adminisztráció, a Tripoliban lévő Nemzeti Egyetértés Kormánya (GNA) volt hatalmon, amit az ENSZ támogatott. A tobruki központtal rendelkező Líbiai Nemzeti Hadsereg (LNA) az ország keleti részét tartotta ellenőrzése alatt.¹⁴ Az LNA támogatói Egyiptom, az Egyesült Arab Emírségek, Szaúd-Arábia, valamint Oroszország, jó kapcsolatban van Görögországgal – a török beavatkozás negatívan befolyásolta az említett országokkal való diplomáciai viszonyt, különösen Görögországgal és Egyiptommal.

A 2019 novemberében a Tripoliban lévő Egységkormányral aláírt megállapodások a tengeri határok delimitációjáról és a katonai segítségnyújtásról kiterjesztették a földközi-tengeri török különleges gazdasági övezet határait, a görög és ciprusi joghatóság kárára, ami mind Nicosia, mind Athén, illetve Franciaország ellenlépéseit váltotta ki.¹⁵ Görögország ellentételezéseként 2020 közepén még Egyiptommal is aláírt egy delimitációs egyezményt, amivel a török–líbiai tengeri területeket vágta ketté – ez ellen pedig Ankara tiltakozott. Az év augusztusában a görög–török viszony odáig fajult, hogy két hadihajó összeütközött nem messze a török partoktól,¹⁶ s német közvetítési kísérletekre és amerikai nyomásra sikerült visszafogni a feleket, illetve egy időre befagyasztani a török kutatóhajók tevékenységét a Földközi-tengeren.

Az elmélyülő görög–török versengés mellett a 2020-as év hozta a militarizálódó külpolitika csúcst. Négy katonai offenzívát is végrehajtott a török hadsereg, vagy legalábbis részt vett benne: 2020 elejétől a Tripoliban lévő kormány támogatásához nyújtott katonai segítség, a 2020 februárjában indított Tavasz pajzsa hadművelet, az egész évben zajló különböző Karom-hadműveletek a PKK bázisai ellen Észak-Irakban és végül a 44 napos háború Azerbajdzsán és Örményország között, ahol Baku támogatójaként szintén

¹² A tengerjogi egyezményt Törökország nem írta alá; érvelése szerint a kontinentális talapat alapján kell meghatározni a török felségvizeket, ami az égei-tengeri és a kelet-mediterráneumi görög és ciprusi görög (Ciprusi Köztársaság) felségvizeinek jelentős részét Ankarának vindikálná. Ezt Athén és Nicosia, az EU-val együtt, elutasítja.

¹³ Az első líbiai polgárháború 2011-ben kezdődött, és pár hónap alatt megbuktatták a hatalmon lévő Moammer Kadhafit. Lásd A Timeline of How Libya Got to this Point. [online], 2022. 02. 17. Forrás: Trtworld.com [2023. 01. 25.].

¹⁴ Pénzváltó Nikolett (2020): *Törökország líbiai háborúja*. *Horizont*, 2.

¹⁵ Kacziba Péter (2020): *A líbiai polgárháború szerepe a görög–török konfliktus elmélyülésében*. *Pólusok*, 1(1), 47–82.

¹⁶ *Greek and Turkish Warships in 'Mini Collision' – Defence Source*. [online], 2020. 08. 14. Forrás: Reuters [2023. 02. 13.].

megjelent Törökország. Ennek a négy akciónak a levezénylése jelentős sikert hozott az országnak, egyúttal komoly reklámot is jelentett a török hadiiparnak, elsősorban a Bayraktar TB2-es drónoknak.¹⁷

Ráadásul a kitűzött célok többé-kevésbé teljesültek. A Tavasz pajzsa hadművelet révén pár nap alatt számottevő veszteségeket okoztak a szíriai hadseregek, és sikerült kieroszakolni Moszkvában a 2020. március 5-én aláírt fegyverszüneti megállapodást, ezzel gyakorlatilag biztosítva Idlib tartomány török fennhatóság alatt maradt részét és stabilizálni a helyzetet. A Haftar tábornok vezette LNA-csapatok által szorongatott Tripolit felmentették,¹⁸ sikerült stabilizálni a líbiai egységkormány helyzetét, amelynek területi fennhatóságát kiterjesztették. Észak-Irakban sikerült csapásokat mérni a PKK-ra, illetve Azerbajdzsán 44 nap alatt győzedelmesen befejezte háborúját a Karabahban, s 2020 végét a török társadalom egyértelmű sikerként érthette meg a testvérnemzet háborús győzelme révén.

Változás

Azonban 2021-től változásokat látunk a török külpolitikában, aminek nyitánya a még 2016-ban leállított görög–török diplomáciai találkozók újraindítása volt, még az év januárjában. Ezzel együtt az év folyamán több magas rangú találkozó volt görög és török viszonylatban, a bilaterális események mellett a NATO-csúcs örve alatt is megbeszélést folytatott a két ország vezetője 2021-ben.¹⁹

A közel-keleti relációban még látványosabb fordulat következett be. A török külpolitikában bekövetkező változás minőségét talán mi sem mutatja jobban, mint a Tel-Avivval való viszony rendezése. A török–izraeli reláció még a 2000-es évek végén romlott meg (ami viszont ezzel párhuzamosan az arab világban emelte a török vezetés presztízsét), részben a palesztinkérdés kieleződésének, részben diplomáciai kríziseknek köszönhetően, amelyek csúcsát a 2010-es Mavi Marmara flottilla izraeli megtámadása jelentette, amely a helyszínen kilenc török állampolgár halálhoz vezetett.²⁰ Ez gyakorlatilag véget vetett a török–izraeli katonai és politikai együttműködésnek annak ellenére, hogy az 1990-es években nagyon szorosak voltak a kapcsolatok.

Ugyan az Egyesült Államok nyomására az akkori izraeli miniszterelnök, Benjamin Netanjahu 2013-ban bocsánatot kért,²¹ a török fél évekig nem kívánta javítani a kapcsolatot. Fordulat 2016-tól következett be, amikor a két ország újra nagykövetet küldött egymáshoz. Ez a közeledés sem tartott sokáig, a 2018-as jeruzsálemi zavargások miatt Törökország újra visszavonta nagykövetét, s az izraeli küldött is hazatért.

2022 folyamán azonban újraindult a normalizáció. Isaac Herzog izraeli államfő Ankarába utazott az év márciusában, s Atatürk sírhelyénél is tiszteletét tette – ilyen

¹⁷ Egeresi Zoltán – Rác András – Jójárt Krisztián: *Stratégiai helyzet Hegyi-Karabahban a 2020. őszi háború után*. [online], 2022. Forrás: SVKI, Védelmi Tanulmányok [2023.02.13.].

¹⁸ Wintour, Patrick: *Turkish Troops Deploy to Libya to Prop up Embattled Government*. [online], 2020. 01. 05. Forrás: The Guardian [2023. 02. 15.].

¹⁹ *Erdogan Says He Agreed with Greek PM to Continue Dialogue*. [online], 2021. 06. 14. Forrás: Reuters [2023. 02. 12.].

²⁰ *Israeli Assault on Gaza-Bound Flotilla Leaves at Least 9 Dead*. [online], 2010. 06. 01. Forrás: CNN [2023. 02. 13.].

²¹ *Netanyahu Apologizes to Turkey over Gaza Flotilla*. [online], 2013. 03. 22. Forrás: The Jerusalem Post [2023. 02. 13.].

magas szintű látogatásra legutóbb 2008-ban volt példa.²² Herzog útját májusban a török külügyminiszter, Mevlüt Çavuşoğlu izraeli látogatása követte. Júniusban pedig Yair Lapid külügyminiszter utazott Törökországba, s végül az augusztus közepén hozott döntés értelmében teljes mértékben helyreállították a diplomáciai kapcsolatokat.²³

Az előző években, ahogy láttuk, Törökország alapvetően négy arab állammal került szembe. Közülük az első eredményeket az Egyesült Arab Emírségekkel sikerült elérnie. Diplomáciai előkészítés után 2021. november 24-én Mohammed bin Zájed, az Egyesült Arab Emírségek emírje Ankarába látogatott. Az út láthatóan legfontosabb célja a gazdasági kapcsolatok elmélyítése volt. Az ország Törökország számára 10 milliárd dollár értékben különített el befektetési alapot.²⁴ Nem sokkal később, 2022. február 14-én maga Recep Tayyip Erdoğan utazott Dubajba, ahol hatalmas pompával fogadták a javuló kapcsolatok jegyében. Mohammed bin Zájed emírrrel együtt több egyezményt is aláírt: a megállapodások érintették a kereskedelem, az ipar, az egészségügyi és orvosi tudományok, valamint a szárazföldi és tengeri szállítás területeit. Ezzel párhuzamosan közös védelmi megegyezés, illetve kétoldalú Átfogó Gazdasági Partnerségi Megállapodás (CEPA) is született.²⁵ Az együttműködési törekvések legjelentősebb eredménye 2022 augusztusában valósult meg, amikor az Egyesült Arab Emírségek vállalata, az IHC²⁶ 50%-os részesedést vásárolt a török Kalyon Enerji Yatirimlari cégben, amely megújuló energiával foglalkozik. A cég törökországi terjeszkedése további beruházásokat hozhat a török kereskedelem és gazdaság számára.²⁷

Az Egyesült Arab Emírségekhez való közeledés javított a szaúdi kapcsolatokon is, azonban azok rendezéséhez Törökországnak több erőfeszítést kellett tennie. A viszony normalizálásának feltétele volt, hogy a török hatóságok átadják a szaúdi szervek részére a Hasogdzsi-ügy kivizsgálását. A török kormány, pontosabban az illetékes isztambuli bíróság végül eleget tett a kérésnek,²⁸ annak ellenére, hogy ezzel megszegte korábbi ígéretét, miszerint Törökország fel fogja tárnai a rejtélyes gyilkosság körülményeit.²⁹

2022. április 28-án Recep Tayyip Erdoğan Szaúd-Arábiába utazott, hogy tárgyaljon Mohamed bin Szalmán szaúdi koronaherceggel. A találkozó során megegyeztek

²² Karaca, Emre: *İsrail Cumhurbaşkanını Isaac Herzog Ankara'da*. [online], 2022. 09. 03. Forrás: AA [2023. 02. 15.].

²³ *İsrail-Türkiye ilişkilerinde normalleşme süreci: Karşılıklı büyükelçi atanacak*. [online], 2022. 08. 17. Forrás: Gazeteduvar.com.tr/ [2023. 02. 15.].

²⁴ Alçi, Nagehan: *MBZ Visit and a Fresh Start in UAE-Turkey Relations*. [online], 2021. 11. 29. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 19.].

²⁵ *Turkey, UAE Sign Agreements on Trade, Industry during Erdogan Visit*. [online], 2022. 02. 14. Forrás: Reuters [2023. 01. 19.].

²⁶ Az International Holding Co. (IHC) az Egyesült Arab Emírségek legértékesebb tőzsdén bejegyzett társasága, a Royal Group irányítása alatt áll, vezetői az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója, illetve az elnök testvére. Az olajban gazdag Emírségek stabil vagyonalapokkal rendelkezik, ezért keres olyan befektetéseket külföldön, amelyekkel további dollármilliárdos beruházásokat hozhat létre. Lásd *Abu Dhabi's IHC Acquires \$490M Stake in Turkish Kalyon Energy*. [online], 2022. 08. 11. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 19.].

²⁷ Ersoy, Ercan – Narayanan, Archana: *UAE Makes First Major Turkish Acquisition Since Relations Eased*. [online], 2022. 08. 11. Forrás: Bloomberg [2023. 01. 19.].

²⁸ *Kaşıkçı davası dosyası Suudi Arabistan'da devredildi*. [online], 2022. 04. 07. Forrás: turkiyegazetesi.com.tr [2023. 01. 23.].

²⁹ Ersoy–Narayanan 2022.

együttműködésük fokozását illetően, az egészségügy, az energia, az élelmezésbiztonság, a mezőgazdasági technológiák, valamint a védelmi ipar és a pénzügyek területén.³⁰

A második bilaterális találkozóra 2022 júniusában került sor, amikor a szaúdi koronaherceg Ankarába utazott. A kétoldalú tárgyalások során számos beruházás lehetőségét vitatták meg az építkezés, energia, turizmus, illetve a török drónok eladásával kapcsolatosan. A valutacsere-ügylet kiemelt jelentőségű volt a tárgyalás során.³¹ A normalizációnak fontos része volt a szaúdi gazdasági kapcsolatok bővítése. A szaúdi befektetések meglehetősen nagy arányban vannak jelen a térségben, körülbelül 1100 szaúdi cég működik Törökországban, és közel 11 milliárd dollár értékű befektetést hoztak létre. A közeledésnek köszönhetően Rijád leállította a nem hivatalos embargóját Törökországgal szemben 2022 derekán,³² egyúttal arra kezdte ösztönözni a török befektetőket, hogy az építőipari tevékenységeken kívül fektessenek a légi, a védelmi, a technológiai, valamint az egészségügyi szektorokba.³³ Ráadásul bizonyos szektorokban közel-keleti államok számára Ankara vonzó partner, mivel Törökország lehet a nyugati fegyverexport alternatívája, amely sokkal megbízhatóbb partnerként funkcionálhat a jövőben.³⁴

Ankara normalizációs törekvései Kairóval a többi közel-keleti államhoz hasonlóan alakultak. A többszöri tapogatózás után 2021-ben diplomáciai úton indultak tárgyalások a két ország között, amelynek során Ankara felajánlotta közvetítő szerepét az Egyiptom és Etiópia között fennálló ellentétben.³⁵ Törökország határozottan kijelentette, hogy helyre szeretné állítani viszonyát Egyiptommal.³⁶ 2021 májusában magas rangú török köztisztviselők megkezdték a bilaterális kapcsolatok normalizációs folyamatát. A rendezés meglehetősen lassan halad, jelenleg a titkosszolgálatok vezetői tartanak megbeszéléseket. Az egyiptomiak által támasztott feltételek nagymértékben megnehezítik a török külpolitika törekvéseit.³⁷ Kairó három feltételhez kötötte a viszony rendezését. Az első, hogy a törököknek tiszteletben kell tartani a be nem avatkozás elvét az egyiptomi belpolitikába. A második feltétel szerint Ankarának ki kell vonnia a török csapatokat Líbiából. A harmadik alapján a Földközi-tenger keleti részének tengeri határaival, valamint a kitermeléssel kapcsolatos nézeteltérések megszüntetését követeli.³⁸

A közeledésnek emblemikus jele volt, hogy a 2022-ben rendezett futball-világbajnokság idején a két állami vezető kezet fogott egymással – ezt több hónapos katari

³⁰ Erdoğan Meets Saudi King Salman, Crown Prince MBS during Key Visit. [online], 2022. 04. 28. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 18.].

³¹ Zaman, Amberin: *Erdogan, MBS Embrace „New Era” for Turkish-Saudi Ties in Ankara*. [online], 2022. 06. 22. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 18.].

³² Saudi Arabia Lifts Unofficial Trade Embargo off Turkiye. [online], 2022. 06. 26. Forrás: Middle East Monitor [2023. 02. 12.].

³³ Tokyay, Menekse: *Turkiye Wants Bilateral Trade Volume with Saudi Arabia to Reach \$30bn, Says Minister*. [online], 2022. 12. 22. Forrás: Arab News [2023. 01. 18.].

³⁴ Ataman, Muhittin: *A New Page in Turkey-Saudi Relations*. [online], 2022. 07. 06. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 18.].

³⁵ Hellyer, H. A. – Meral, Ziya: *Will the Page Turn on Turkish-Egyptian Relations?* [online], 2021. 03. 19. Forrás: Carnegie Endowment for International Peace [2023. 01. 20.].

³⁶ *Türkiye-Egypt Rapprochement Continues Gradually*. [online], 2022. 09. 02. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 24.].

³⁷ *Türkiye-Egypt Rapprochement Continues Gradually*. 2022.

³⁸ Hellyer–Meral 2021.

előkészítés előzte meg.³⁹ Ugyan ez a találkozás azt a benyomást keltette, hogy Erdoğan és Sziszi is túllépett a korábbi évek bírálatán – a török vezető „gyilkosnak” is nevezte egyiptomi kollégáját az erőszakos hatalomátvétel miatt –, a kapcsolatok normalizálása még messze van, bár a török nyitottság látható.

Az előző három államhoz képest – amelyek esetében továbbra sem lehet baráti viszonyra gondolni, arról nem is beszélve, hogy inkább Törökországnak volt érdeke a megbékélés, mint a többinek – Szíria helyzete sokkal nehezebb.

Ebben a relációban is történtek előrelépések és bátorító nyilatkozatok, azonban ezeket érdemi siker nem koronázta. A török elnök az elmúlt időszakban kijelentette, kész találkozni Szíria elnökével, Bassár al-Aszaddal, bár a szír kormányzat számos problémát lát a Törökországgal fenntartott kapcsolatban, főleg azt, hogy a török hadsereg egységei több ezer km²-nyi területet ellenőriznek az ország északi részén.⁴⁰ Mivel Ankara viszont nem hajlandó teljesíteni a követelést, a viszony rendezésének lehetősége továbbra is kérdéses marad.⁴¹

A volt török külügyminiszter, Mevlüt Çavuşoğlu 2022 októberében találkozott a szír külügyminiszterrel, Fejszál Mekdádaddal Belgrádban, az „el nem kötelezettek mozgalmának” ülésén. Çavuşoğlu szerint meg kell akadályozni Szíria szétesését, ennek érdekében erős központi adminisztrációra lesz szükség, és a feleknek szigorúan törekedni kell az egységességre. Törökország elsődleges célja, hogy a szíriai kormány és az ellenzék között létrejöjjön a tűzszünet – az asztanai folyamat keretén belül –, amelynek későbbi eredménye a békekötés lehet, erre azonban a jelenlegi helyzetnek köszönhetően kevés az esély.⁴²

Ugyan eleve nem mondhatók konfliktusosnak a türk államokkal való politikai kapcsolatok, az utóbbi években a türk reláció elmélyítése, részben belpolitikai okokból napirenden tartása Ankara egyik nagy sikere volt. Ez pedig illeszkedik a szomszédos államokkal való kapcsolatok normalizálásának vagy éppen javításának folyamatába. Ez alapvetően az azeri–török viszony szorosabbra válását jelentette, amely a 2010-es évek elején kezdődött, s a 2020-as második karabahi háború idején vált igen szorossá, majd egy évvel később az úgynevezett susai nyilatkozatban szövetségi szintre emelték a két ország közötti kapcsolatot.⁴³

Ezzel szinte egy időben az eredetileg 2009-es nahicseváni szerződéssel⁴⁴ négy türk állam, Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán és Törökország részvételével létrehozott

³⁹ Soyly, Ragip: *Erdogan-Sisi Handshake: Qatar Planned the Meeting for Months*. [online], 2022. 11. 21. Forrás: Middleeasteye.net [2023. 02. 12.].

⁴⁰ Soyly, Ragip: *Don't Expect Turkey and Syria to Normalise Relations Any Time Soon*. [online], 2022. 08. 13. Forrás: Middleeasteye.net [2023. 01. 24.].

⁴¹ Gurbuz, Mustafa: *How Realistic Is an Erdoğan-Assad Rapprochement?* [online], 2022. 12. 28. Forrás: Arabcenterdc.org [2023. 01. 24.].

⁴² FM Çavuşoğlu has Brief Discussion with Syrian Counterpart for 1st Time. [online], 2022. 08. 11. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 23.].

⁴³ Rehimov, Ruslan: *Landmark Shusha Declaration between Türkiye, Azerbaijan Turns Year-old*. [online], 2022. 06. 15. Forrás: AA [2023. 02. 15.].

⁴⁴ *Nakhchivan Agreement on the Establishment of the Cooperation Council of Turkish Speaking States*. [online], 2009. 10. 03. Forrás: Turkicstates.org [2023. 02. 12.].

Türk Tanács esetében is jelentős fejlődést láthatunk.⁴⁵ Magyarország 2018-ban lett megfigyelő tag, egy évvel később Közép-Ázsia legnépesebb állama, Üzbegisztán csatlakozott teljes jogú tagként, 2021-ben Türkmenisztán, majd 2022 őszén az Észak-ciprusi Török Köztársaság nyerte el a megfigyelő státuszt. A Türk Tanács a 2021-es isztambuli csúcs alkalmával pedig felvette a Türk Államok Szervezete nevet, ezzel demonstrálván az együttműködés elmélyülését.⁴⁶

A karabahi konfliktus utáni azeri–örmény békekötési törekvéseket Ankara támogatja. Mivel a két ország közötti viszony rendezésével elhárulna a török–örmény kapcsolatban a legnagyobb akadály – Törökország még 1993-ban az első karabahi háború miatt lezárta a török–örmény határt,⁴⁷ ezzel is hozzájárulva a kaukázusi ország izolációjához –, a török kormányzat többször is jelezte, hogy hajlandó lenne visszaállítani a diplomáciai kapcsolatokat. A nyitottságot bizonyítandó több pozitív nyilatkozat elhangzott, azonban Erdoğan jelezte, hogy a kapcsolatok teljes normalizációja csak az azeri–örmény békekötés után képzelhető el.⁴⁸

A változás okai

A fentebb felsorolt változások mögött több tényező húzódik meg. Az egyik leghangsúlyosabb, hogy az ország nyugati relációi olyan mértékben megromlottak, hogy szankcióktól kellett tartani (a félelmek egy része valóra is vált). Az Athénnal és Nicosiával való növekvő konfrontáció végül nemcsak Franciaországgal, de az Európai Unióval – amellyel a csatlakozási tárgyalások évek óta állnak – is szembeállította Törökországot. Ugyan különböző tényezők miatt számos tagállammal rossz a kapcsolat, s az előző években belpolitikai okokból néhány reláció megromlását is felvállalta a kormány – lásd a 2017-es népszavazási kampányban Hollandia és Németország esetét –, de a török konfliktusvállalás addig terjedt, amíg a gazdasági kapcsolatok elvágásának valós fenyegetése fel nem merült.

Így 2020 őszén az európai tanácsi üléseken ugyan a ciprusi–görög–francia trió nem tudta keresztülvinni a kemény szankciókat (például fegyverembargót),⁴⁹ ami a fegyverszállítás leállítását is jelentette volna (részben a német, bolgár, magyar, spanyol, olasz és máltai ellenállásnak köszönhetően), de a török gázipari vállalat két vezetőjét is szankcionálták, illetve a még 2019 végén egy évre hozott szankciós politikát újabb egy évvel meghosszabbították.⁵⁰ Ez fontos jelzés volt Ankarának, hogy amennyiben továbbra is illegális tevékenységet végez uniós tagállamok tengeri felségterületein, akkor komolyabb retorziókra számíthat.

⁴⁵ Biró Dávid (2021): Törökország és a türk országok kapcsolata (1991–2018). Integrációs törekvések, gazdasági együttműködések és stratégiai kapcsolatok. *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 14(3), 39–62.

⁴⁶ Istanbul Declaration of the 8th Summit of the Organization of Turkic States. [online], 2021. 11. 13. Forrás: Turkicstates.org [2023. 02. 12.].

⁴⁷ Isayev, Heydar – Ani Mejlumyan: *As Armenia Moves to Open Border with Turkey, Azerbaijan Closes Its Own*. [online], 2022. 07. 05. Forrás: Eurasianet.org [2023. 02. 13.].

⁴⁸ Khulian, Artak: *Erdogan Links Turkey-Armenia Normalization To Azerbaijan*. [online], 2022. 07. 26. Forrás: Azatutyun.am [2023. 02. 13.].

⁴⁹ Nedos, Vassilis: *Greece Wants Arms Embargo on Turkey*. [online], 2020. 07. 12. Forrás: Ekathimerini.com [2023. 02. 13.].

⁵⁰ Sanctions Regime Against Illegal Drilling Activities in the Eastern Mediterranean Extended by One Year. [online], 2020. 11. 06. Forrás: Consilium.europa.eu [2023. 02. 13.].

A 2021 elején tapasztalt békülékenyebb hangnem után Joseph Borell, az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője feladatot kapott egy, az EU–Törökország kapcsolatokról szóló átfogó jelentés és javaslatok összeállításáról, ami 2021. március végére készült el, megállapításait lényegében pár nappal később az EiT megtartotta.

A 2021. márciusi EiT-n elfogadott nyilatkozat⁵¹ lényegében ezt a „furfósbot és mézes-madzag” politikát öntötte szövegbe, jelezve, hogy az EU nyitott bizonyos területeken az együttműködésre, de hajlandó komolyabb szankciókat életbe léptetni, amennyiben megint konfliktuskeresővé válna a török külpolitika. Ez persze nem jelentette azt, hogy az uniós tagállamok egy részéről leállt volna a kritika az ankarai kormány irányába, főleg emberi jogi szempontból – a bírálatokat az erre hagyományosan érzékeny török vezetés pedig kifejezetten rossz néven vette.⁵²

Ezzel együtt a görög fegyverkezés ütemének növekedése – noha egyelőre elmarad a török kiadásoktól – mindenképp kelt némi aggodalmat Ankarában. Ráadásul a hellén állam sikeresen fűzte szorosabbra kapcsolatát Franciaországgal és az Egyesült Államokkal.⁵³ Mindemellett egyre több arab ország alakított ki jó viszonyt Görögországgal és Ciprussal.⁵⁴

További tényező volt a 2020-as amerikai elnökválasztás eredménye: az Erdoğannal aránylag jó viszonyt ápoló Donald Trump távozásával a demokrata Joe Biden személyében a török vezetéssel kevésbé kompromisszumkész vezető került az elnöki székbe. A még Trump idején életbe léptetett CAATSA-szankciók⁵⁵ visszavonására minden török erőfeszítés ellenére nem került sor, s az is sokatmondó volt, hogy Biden jóval beiktatása után, 2021 áprilisában hívta fel Erdoğant, hogy röviden tájékoztassa, alá fogja írni az örmény népirtás kimondásáról szóló határozatot⁵⁶ – ami a török külpolitika egyik hagyományos vörös vonalának számít.

Továbbá a Közel-Kelet egészét érintő változást jelentett, hogy a Biden-adminisztráció 2021-es hivatalba lépésekor immár kevésbé fókuszált a térségre. Ugyanis az Egyesült Államokat lekötötte a saját belpolitikája, a különböző társadalmi konfliktusok, a világjárvány kezelése, gazdasági problémák megoldása, valamint a globális kihívások együttes kezelése. A kormány kettős prioritást állított fel a Közel-Kelet viszonylatában, egyrészt az iráni nukleáris megegyezésbe való visszatérés – amelyet Donald Trump mondott fel –, másrészt diplomáciai megoldást kellett találni a jemeni háború rendezésére. 2022 elején azonban a célkitűzések nem hozták meg a várt eredményt. Irán által

⁵¹ Statement of the Members of the European Council. [online], 2021. 03. 25. Forrás: Consilium.europa.eu [2023. 02. 15.].

⁵² Turkey Threatens to Eject 10 Western Diplomats over Support for Activist. [online], 2021. 10. 23. Forrás: The Guardian [2023. 02. 15.].

⁵³ Kokkinidis, Tasos: *Greece Ratifies Defense Deal with the U.S.* [online], 2022. 05. 12. Forrás: Greekreporter.com [2023. 02. 15.].

⁵⁴ Idiz, Semih: *Erdogan-Sisi Handshake Sparks Backlash from Turkey's Islamists.* [online], 2022. 11. 28. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 22.].

⁵⁵ Mcleary, Paul: *Trump Forced to Finally Slap Sanctions on Turkey For S-400 Buy.* [online], 2020. 12. 14. Forrás: Breakeingdefense.com [2023. 02. 15.].

⁵⁶ Biden Told Erdogan He Plans to Call 1915 Massacres of Armenians Genocide -Sources. [online], 2021. 04. 23. Forrás: Reuters [2023. 02. 15.].

támogatott csoportok sorozatos támadása a területen jelen lévő amerikai partnerek ellen megkérdőjelezte Amerika hosszú távú elkötelezettségét a térség iránt.⁵⁷

Az elnök közel-keleti útja érintette többek között Szaúd-Arábiát is, ahol Joe Biden kijelentette, hogy a térségben meg kell védeni az emberi jogokat, ezért nem hajlandó olyan vezetővel találkozni, aki folyamatosan és kategorikusan megsérti ezen elveket, mint a szaúdi koronaherceg, Mohamed bin Szalmán. A gazdasági, valamint az energiaválság azonban felülírta az amerikai elnök elhatározásait.⁵⁸

Az Egyesült Államok 2021 augusztusában kivonult Afganisztánból.⁵⁹ Donald Trump, volt amerikai elnök hivatali ideje alatt sürgette az amerikai csapatok kivonulását, erre azonban csak a Biden-kormányzat alatt került sor. Az USA távozása hatalmas káoszt váltott ki az országban, a kabuli kormány a tálibok előretörését követően megbukott. Törökország tartott attól, hogy az afganisztáni helyzet újabb menekülthullámot gerjeszt. A török államon belül 3,6 millió szír menekült él, ezért a kormány bejelentette, hogy további menekültek befogadására nem lesz képes az ország, és meggyorsították a török–iráni határ mentén épülő fal megépítését. Az Egyesült Államok kivonulása egyrészt negatívan hatott a törökökre a menekültkérdést illetően, másrészt lehetőséget nyújtott arra, hogy regionális szereplőként teret nyerjen. Ankara igyekszik a tálib vezetés és a nyugati országok között mediátorként fellépni, és ezzel közelíteni a tálib kormány felé. A török közeledésre hátrányosan hat, hogy a tálib vezetés folyamatosan megsérti az emberi jogokat, és erőszakos intézkedéseket vezet be.⁶⁰

Az amerikai váltástól nem teljesen függetlenül a helyi dinamikák is módosultak a Közel-Keleten. Még Donald Trump amerikai elnök erőfeszítéseinek köszönhetően számos arab állam normalizálta kapcsolatát Izraellel 2020 folyamán (Ábrahám-megállapodások).⁶¹ Másrészt 2021 elején amerikai–kuvaiti közvetítéssel a Katar–GCC szembenállást sikerült rendezni,⁶² ami lehetővé tette, hogy Törökország maga is az enyhülés felé induljon el a többi Öböl menti állam konfliktusossá váló kapcsolataiban. Harmadrészt a két akutnak számító, török érdekeltségű háborúban, a szíriai és a líbiai polgárháborúban is relatíve nyugodt időszak kezdődött. Az előbbiben a 2020 márciusában aláírt fegyverszüneti megállapodás⁶³ ugyan nem vetett véget az ellenségeskedésnek, de egyelőre elejét vette a nagyobb szíriai–orosz offenzívának, ami újra Ankara beavatkozását implikálta volna. Líbiában pedig sikerült megállapodni 2020-ban az egész országra kiterjedő parlamenti választás megtartásáról 2021 végén – ez végül nem történt meg, s a megosztottság Tripoli és Tobruk között állandósult, különösen a Haftar tábornok által támogatott

⁵⁷ 10 Key Events and Trends in the Middle East and North Africa in 2022. [online], 2022. 12. 19. Forrás: Middle East Institute (MEI) [2023. 01. 24.].

⁵⁸ Vakil, Sanam: *Biden's Middle East Trip Shows the Long Game Is His Aim*. [online], 2022. 07. 19. Forrás: Chathamhouse.org [2023. 01. 21.].

⁵⁹ Csiki Varga Tamás – Kemény János – Tólas Péter (2021): *Kivonulás Afganisztánból – Egy politikai döntés és várható következményei*. SVKI Elemzések, 10.

⁶⁰ Varga Esztella (2022): *Amerikai–török kapcsolatok – a Biden-elnökség első hét hónapja*. KKI Elemzések, 2, 1–11.

⁶¹ Csicsmann László (2022): *Átalakuló szövetségi rendszerek a Közel-Keleten: normalizáció vagy regionális konfliktusok új köntösben?* *Eurázsia Szemle*, 2(4), 8–25.

⁶² MacDonald 2021.

⁶³ Soldatkin, Vladimir – Kiselyova, Maria: *Russia, Turkey Agree Ceasefire Deal for Syria's Idlib*. [online], 2020. 03. 05. Forrás: Reuters [2023. 02. 13.].

Bashaga-kormány kikiáltásával 2022 februárjában;⁶⁴ a fegyveres összecsapások ellenére nem történt változás a még 2020–21-ben lefektetett helyi hatalmi konstellációban.

Továbbá ki kell emelni, hogy Törökország 2021 végétől egyre komolyabb gazdasági nehézségekkel kényszerül szembenézni. Ugyan a Covid-időszak előtt is relatíve nyomás alatt volt a török valuta, s lassan leértékelődött az euróhoz vagy a dollárhoz képest, egy relatíve magas, 20% körüli infláció mellett a török jegybank kamatemelései ezt a helyzetet javítani tudták, sőt, értek is el némi sikert, amikor az infláció csökkenésnek indult. Azonban a török államfő többszöri beavatkozásainak – jegybanki elnök cseréjének – köszönhetően megindult a líra leértékelődésének felgyorsulása 2021 végétől, ami 2022-ben folyamatos maradt. Ezzel jelentős mértékben csökkent a líra vásárlóereje, illetve a 100% körüli inflációja régiós szinten is magasnak számít. A jegybanki tartalékok apadása miatt a török kormány úgy döntött, hogy SWAP-megállapodásokkal igyekszik megerősíteni a lírát. Ehhez viszont szükségesek voltak olyan gazdag országok, amelyek megfelelő tartalékokkal rendelkeznek.⁶⁵ Ennek tudható be, hogy a Törökország és Szaúd-Arábia közötti együttműködés rendezésére irányuló törekvések elsősorban gazdasági megfontoltságból indultak ki.⁶⁶ A török gazdaság 2021-ben nehéz helyzetbe került, amikor a török líra értéke a felére csökkent, ezért Törökország célja lett, hogy megbékéljen a szaúdi vezetőkkel. A viszony rendezése azzal kecsegtetett, hogy a török áruk akadálytalanul áramlanának a szaúd-arábiai piacra.⁶⁷

Sikertelen normalizáció

Az EU és az Egyesült Államok felé is történtek kísérletek a kapcsolatok normalizálására. Mint láttuk, 2021 tavaszán az EiT által elfogadott nyilatkozatban megpróbálta megtalálni a modus vivendit Törökországgal. Ez lényegében a csatlakozási tárgyalások befagyását, illetve további szankciók bevezetésének fenyegetését tartalmazta, bizonyos szektorális együttműködés fenntartása mellett. A török fél ugyan a következő hónapokban korlátozta tevékenységét a vitatott ciprusi és görög felségvizeken, de lényegében nem változtatott hozzáállásán görög vonatkozásban, ami miatt 2022-ben is folytatódott akut problémaként a légtér megsértése, illetve elsősorban belpolitikai okokból a harcias hangnem továbbvitele, a katonai intervencióval való fenyegetéstől sem riadva vissza. A szintén a 2023-as parlamenti választásra készülő görög kormányzat ennek megfelelően igyekezett határozott választ adni, így ebben az időszakban is folytatódott a két ország közötti fegyverkezési verseny. Ciprus viszonylatában a két állam megoldás hangsúlyozásával szintén a nacionalista szavazóknak kedvezett a török kormányzat, azonban ez a két szigetország közötti normalizációnak az akadályozását jelentette – noha 2021 derekán voltak még gyenge próbálkozások az ENSZ részéről, hogy történjenek előrelépések.

⁶⁴ Libya Crisis Worsens as Rival Government Takes Oath. [online], 2022. 03. 03. Forrás: Reuters [2023. 02. 13.].

⁶⁵ Egeresi Zoltán: *Mélyülő válságban a török gazdaság, de okozhatja-e ez Erdogan vesztét?* [online], 2022. 02. 20. Forrás: 24.hu [2023. 02. 15.].

⁶⁶ Aydıntaşbaş, Aslı: *Hedge Politics: Turkey's Search for Balance in the Middle East.* [online], 2022. 07. 27. Forrás: European Council on Foreign Relation [2023. 01. 06.].

⁶⁷ Cook, Steven A.: *Why Turkey is Resetting Relations with Saudi-Arabia.* [online], 2022. 06. 22. Forrás: Council on Foreign Relations [2023. 01. 06.].

Törökország ráadásul sikeresen vitte keresztül, hogy a Türk Államok Szervezetének 2022. őszi csúcán az Észak-ciprusi Török Köztársaság elnyerje a megfigyelő státuszt.

Az Egyesült Államokkal sem sikerült érdemi eredményeket elérni: az első telefonbeszélgetésre az immár elnökké választott Joe Biden és Recep Tayyip Erdoğan között az örmény népirtás elismerése kapcsán került sor. A későbbi normalizációs erőfeszítések sem értek el sikert – a kabuli nemzetközi reptér védelmére vonatkozó felajánlást elsöpörte az amerikai kivonulást követően az afgán kormányzat gyors összeomlása –, az Sz-400-as légvédelmi rakétarendszer rendezésére tett török javaslatokat szintén elutasították az amerikaiak.

A két állam közötti feszültségekhez továbbá hozzájárult az amerikai táborok létesítése Görögországban, a fegyverembargó megszüntetése Cipruson, ami újabb biztonsági aggályokat jelent a törökök számára. Az Egyesült Államok biztosította ugyan Törökországot arról, hogy ez a helyzet nem a törökök ellen irányul, hanem a NATO keleti-déli szárnyát hivatott megerősíteni.⁶⁸ A viszony javítása érdekében 2022 áprilisában jelentették be a török–amerikai stratégiai mechanizmust, a kétoldalú gyakorlati együttműködés előmozdítását. A mechanizmus ugyan több magasabb rangú találkozóznak, látogatásnak adott keretet, azonban nem történtek érdemi előrelépések a kétoldalú kapcsolatokban.

Az orosz–ukrán háború

Az orosz–ukrán háború kitörése 2022. február 24-én meglepte a nyugati országokat, hiába voltak várakozások az Egyesült Államok, valamint a NATO részéről, hogy a konfliktus elkerülhető lesz diplomáciai úton. A külpolitikai fókuszpontok Kelet-Európa felé tolódtak el, így a Közel-Kelet háborús konfliktusai egy időre veszítettek jelentőségükből, ami megkönnyítette a török normalizációs törekvéseket. Ráadásul az orosz–ukrán (nyugati) szembenállás kedvezett Ankara egyensúlyozási külpolitikájának, amelynek keretében mind Oroszországgal, mind Ukrajnával (s ezáltal a Nyugattal) igyekezett megtartani a pragmatikusan jó kapcsolatait. A 2022 első felében tett – végül sikertelen mediációs kísérletek – növelték az ország presztízsét nemzetközi szinten, ahogy fontosságát az európai szövetségesek és az Egyesült Államok szemében is.

Egyes vélemények szerint amennyiben Törökországnak sikerül az orosz–ukrán feleket tárgyalási pozícióba hozni, akkor számíthat arra, hogy az F-16-osokat minél előbb leszállítja az Egyesült Államok. Ennek hatására az sem kizárt, hogy Törökországot visszaveszik az F-35-ös programba, amelyet az USA azért függesztett fel, mert a törökök megvásárolták az orosz Sz-400-as légvédelmi rendszert.⁶⁹ A két állam közötti viszonyban szintén pozitívan hatott, hogy Törökország közeledett Izraelhez, Örményországhoz, valamint a régióban amerikai szövetséges arab államokhoz is.⁷⁰ Ankarának továbbra is szüksége van a NATO-tagságra, mivel a szervezet tudja garantálni a törökök biztonságát.

⁶⁸ F-16 Talks with U.S. to Finalize in Couple of Months: Spokesperson. [online], 2022. 11. 04. Forrás: Hüriyetdailynews.com [2023. 01. 25.].

⁶⁹ Ertan, Nazlan: *Erdogan, Biden Talk NATO Enlargement, Security at G20*. [online], 2022. 11. 15. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 24.].

⁷⁰ Zanutti, Jim – Thomas, Clayton: *Turkey: Background and U.S. Relations In Brief*. [online], 2022. 12. 22. Forrás: Csrreports.congress.gov [2023. 01. 25.].

Az amerikai kormány érdekeit is szolgálja Törökország közvetítő szerepe, mivel a jó viszony fenntartása által a törökök a későbbiekben regionálisan meghatározó (az izolációból kitörő) szereplővé válhatnak a térségben.⁷¹

A nyugati szövetségesek felé való nyitás nem tartott sokáig, mivel 2022 májusában Recep Tayyip Erdoğan belpolitikai kérdéssé tette Svédország és Finnország NATO-csatlakozását. Ugyan a 2022. nyári NATO-csúcson végül nem vétózott, de 2023 elejéig sem sikerült a két országnak teljesíteni a török követeléseket.⁷² Miután 2023 januárjában egy radikális svéd–dán kettős állampolgár Koránt égetett,⁷³ Erdoğan jelezte, hogy nem támogatja Svédország csatlakozását a katonai szövetséghez, ellenben Finnország elé nem kíván akadályokat gördíteni.⁷⁴

Az ukrajnai háború, ha korlátozottan is, de meggyengítette Oroszország pozícióit a Közel-Keleten. A háború előrehaladtával Oroszország átcsoportosította a Wagner-csoport tagjainak egy részét Ukrajnába. Ugyanakkor nem vonult ki sem Szíriából, sem Líbiából, csupán csökkentette csapatainak létszámát. Az orosz jelenlét teljes kivonása felborítaná az erőegyensúlyt Líbiában.⁷⁵ A Szíriában állomásozó orosz csapatok létszámcsökkenésével párhuzamosan Ankara felbátorodott egy újabb intervenciót illetően, azonban míg az iraki intervenció ellen lényegében nem lép fel senki, addig a szír területeken zajló újabb műveletek ellen mind Washington, mind Moszkva rosszallását fejezte ki.⁷⁶

A Pentagon figyelmeztette Törökországot, hogy légi csapásai a kurd erők ellen Szíria északkeleti területén veszélyeztetik az amerikai csapatokat, és aláássák az Iszlám Állam elleni háború többéves fejlődését.⁷⁷ Ugyan a török kormány ezt az érvelést nem fogadta el,⁷⁸ Washingtonnak és Moszkvának sikerült megakadályozni az újabb katonai beavatkozást. A két ország tartósan stratégiai nyomást szeretne gyakorolni a törökökre, hogy abbahagyják a szárazföldi műveleteiket. Washington támogatja a kurd Szíriai Demokratikus Erőket (SDF) a térségben, ameddig Törökország az SDF-et továbbra is terrorista csoportként kezeli a PKK-val és az YPG-vel együtt.⁷⁹

⁷¹ Coşkun 2022.

⁷² Fraser, Suzan – Ritter, Karl: *Turkey: Sweden Still Has Requirements to Meet to Join NATO*. [online], 2022. 12. 22. Forrás: AP News [2022. 01. 25.].

⁷³ Armstrong, Kathryn: *Turkey Condemns 'Vile' Sweden Quran-Burning Protest*. [online], 2023. 01. 21. Forrás: BBC News [2023. 02. 15.].

⁷⁴ Turak, Natasha: *Erdogan Suggests Turkey Could Accept Finland into NATO — without Sweden*. [online], 2023. 01. 30. Forrás: CNBC [2023. 02. 15.].

⁷⁵ Cafiero, Giorgio – Milliken, Emily: *Russians Unlikely to Leave Libya, Despite Ukraine War*. [online], 2022. 04. 15. Forrás: Aljazeera [2023. 01. 25.].

⁷⁶ Szalai Máté – Wagner Péter (2022): *Törökország szíriai tervei az ukrajnai háború árnyékában 2. A nemzetközi és belpolitikai kontextus*. *KKI Elemzések*, 49.

⁷⁷ *Türkiye will Target Terrorists No Matter What Anyone Says: AK Party*. [online], 2022. 11. 24. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 25.].

⁷⁸ *Turkey's Leveraging of Syria, Ukraine Crises Frustrates US, Europe*. [online], 2022. 12. 03. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 23.].

⁷⁹ Tastekin, Fehim: *US, Russia Stall Turkey's Ground Operation, but Kurdish Gains under Threat*. [online], 2022. 12. 15. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 24.].

Konklúzió

A török külpolitika 2020–2022 közötti változását befolyásolták belpolitikai tényezők, úgymint a növekvő infláció és a lakosság elégedetlensége, s külpolitikaiak, mint például a mozgástér szűkülése a nyugati kapcsolatok konfliktusossá válásával, valamint a Közel-Keleten beállt relatív nyugalom. A növekvő finanszírozási gondokkal küszködő országnak, amely külpolitikailag is egyre jobban elszigetelődött, szükségessé és elérhetővé vált bizonyos relációk rendezése. Ugyanakkor, ahogy ezt láttuk a görög–török és ciprusi–török viszonyban, a harcias hangnem és provokációk továbbra is megmaradtak.

Törökország továbbra is fenntartja hatalmi törekvéseinek hátteret adó stratégiai viszonyát a Nyugattal, elsősorban a NATO-tagságát. Miközben a különböző (bel) politikai indokok miatt az uniós csatlakozási tárgyalások befagyását elfogadva a török belpolitikával sokkal kevésbé foglalkozó (vagy legalábbis beavatkozó) gazdagabb államok felé fordul, főleg finanszírozásának biztosítása végett (lásd Öböl menti államok), addig bizonyos relációkat továbbra is képes feláldozni a választási, belpolitikai célokért. Ez tágabb kontextusban – különösen az ukrajnai háború árnyékában – egyszerre jelenti a keleti és a nyugati hatalmak közötti egyensúlyozást és a rövid távú belpolitikai célokért egyes országokkal a diplomáciai viszony kiélezését (Svédország, Finnország, Ciprus, Görögország).

Felhasznált irodalom

- [A Timeline of How Libya Got to this Point](#). [online], 2022. 02. 17. Forrás: Trtworld.com [2023. 01. 25.].
- [Abu Dhabi's IHC Acquires \\$490M Stake in Turkish Kalyon Energy](#). [online], 2022. 08. 11. Forrás: Daily Sabah [2022. 01. 19.].
- Alçi, Nagehan: *MBZ Visit and a Fresh Start in UAE-Turkey Relations*. [online], 2021. 11. 29. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 19.].
- Armstrong, Kathryn: *Turkey Condemns 'Vile' Sweden Quran-Burning Protest*. [online], 2023. 01. 21. Forrás: BBC News [2023. 02. 15.].
- Ataman, Muhittin: *A New Page in Turkey-Saudi Relations*. [online], 2022. 07. 06. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 18.].
- Aydıntaşbaş, Aslı: *Hedge Politics: Turkey's Search for Balance in the Middle East*. [online], 2022. 07. 27. Forrás: European Council on Foreign Relation [2023. 01. 06.].
- [Biden Told Erdogan He Plans to Call 1915 Massacres of Armenians Genocide -Sources](#). [online], 2021. 04. 23. Forrás: Reuters [2023. 02. 15.].
- Biró Dávid (2018): Ahmet Davutoğlu doktrínája és a török külpolitika átalakulása. *Öt Kontinens: Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék Tudományos Közleményei*, 2, 291–305. Online: <http://hdl.handle.net/10831/85600>
- Biró Dávid (2021): Törökország és a türk országok kapcsolata (1991–2018). Integrációs törekvések, gazdasági együttműködések és stratégiai kapcsolatok. *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 14(3), 39–62. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2021.3.3>
- Cafiero, Giorgio – Milliken, Emily: *Russians Unlikely to Leave Libya, Despite Ukraine War*. [online], 2022. 04. 15. Forrás: Aljazeera [2023. 01. 25.].
- Cook, Steven A.: *Why Turkey is Resetting Relations with Saudi-Arabia*. [online], 2022. 06. 22. Forrás: Council on Foreign Relations [2023. 01. 06.].
- Coşkun, Alper: *Making the New U.S.-Turkey Strategic Mechanism Meaningful*. [online], 2022. 05. 12. Forrás: Carnegie Endowment [2023. 01. 24.].

- Csicsmann László (2022): Átalakuló szövetségi rendszerek a Közel-Keleten: normalizáció vagy regionális konfliktusok új köntösben? *Eurázsia Szemle*, 2(4), 8–25. Online: <https://eurasiacenter.hu/wp-content/uploads/2022/12/CSICSMANN-LASZLO.pdf>
- Csiki Varga Tamás – Kemény János – Tálás Péter (2021): Kivonulás Afganisztánból – Egy politikai döntés és várható következményei. *SVKI Elemzések*, 10.
- Dudlák Tamás (2020): Török külpolitika új alapokon. A szíriai konfliktus kialakulása és a török külpolitika paradigmaváltása, 2011–2012. *Világtörténet*, 42(2), 223–245. Online: https://epa.oszk.hu/03500/03576/00018/pdf/EPA03576_vilagtoritenet_2020_02_223-245.pdf
- Egeresi Zoltán (2022): A Karom-hadműveletek: Törökország észak-iraki intervenciói. *KKI Elemzések*, 30. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2022.30>
- Egeresi Zoltán: *Mélyülő válságban a török gazdaság, de okozhatja-e ez Erdogan vesztét?* [online], 2022. 02. 20. Forrás: 24.hu [2023. 02. 15.].
- Egeresi Zoltán – Rácz András – Jójárt Krisztián: *Stratégiai helyzet Hegyi-Karabahban a 2020. őszi háború után*. [online], 2022. Forrás: SVKI, Védelmi Tanulmányok [2023.02.13.].
- Erdogan Meets Saudi King Salman, Crown Prince MBS during Key Visit*. [online], 2022. 04. 28. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 18.].
- Erdogan says He Agreed with Greek PM to Continue Dialogue*. [online], 2021. 06. 14. Forrás: Reuters [2023. 02. 12.].
- Ertan, Nazlan: *Erdogan, Biden Talk NATO Enlargement, Security at G20*. [online], 2022. 11. 15. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 24.].
- Ersoy, Ercan – Narayanan, Archana: *UAE Makes First Major Turkish Acquisition Since Relations Eased*. [online], 2022. 08. 11. Forrás: Bloomberg [2023. 01. 19.].
- F-16 Talks with U.S. to Finalize in Couple of Months: Spokesperson*. [online], 2022. 11. 04. Forrás: [Hurriyetdailynews.com](https://www.hurriyetdailynews.com) [2023. 01. 25.].
- FM Çavuşoğlu has Brief Discussion with Syrian Counterpart for 1st Time*. [online], 2022. 08. 11. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 23.].
- Fraser, Suzan – Ritter, Karl: *Turkey: Sweden Still Has Requirements to Meet to Join NATO*. [online], 2022. 12. 22. Forrás: AP News [2022. 01. 25.].
- Greek and Turkish Warships in 'Mini Collision' -Defence Source*. [online], 2020. 08. 14. Forrás: Reuters [2023. 02. 13.].
- Gurbuz, Mustafa: *How Realistic Is an Erdoğan-Assad Rapprochement?* [online], 2022. 12. 28. Forrás: Arabcenterdc.org [2023. 01. 24.].
- Hellyer, H. A – Meral, Ziya: *Will the Page Turn on Turkish-Egyptian Relations?* [online], 2021. 03. 19. Forrás: Carnegie Endowment for International Peace [2023. 01. 20.].
- Idiz, Semih: *Erdogan-Sisi Handshake Sparks Backlash from Turkey's Islamists*. [online], 2022. 11. 28. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 22.].
- Isayev, Heydar – Mejlumyan, Ani: *As Armenia Moves to Open Border with Turkey, Azerbaijan Closes Its Own*. [online], 2022. 07. 05. Forrás: Eurasianet.org [2023. 02. 13.].
- Israeli Assault on Gaza-Bound Flotilla Leaves at Least 9 Dead*. [online], 2010. 06. 01. Forrás: CNN [2023. 02. 13.].
- İsrail-Türkiye ilişkilerinde normalleşme süreci: Karşılıklı büyükelçi atanacak*. [online], 2022. 08. 17. Forrás: [Gazeteduvar.com.tr/](https://www.gazeteduvar.com.tr/) [2023. 02. 15.].
- Istanbul Declaration of the 8th Summit of the Organization of Turkic States*. [online], 2021. 11. 13. Forrás: Turkicstates.org [2023. 02. 12.].
- Kacziba Péter (2020): A líbiai polgárháború szerepe a görög-török konfliktus elmélyülésében. *Pólusok*, 1(1), 47–82. Online: <https://doi.org/10.15170/PSK.2020.01.01.03>
- Karaca, Emre: *İsrail Cumhurbaşkanı Isaac Herzog Ankara'da*. [online], 2022. 09. 03. Forrás: AA [2023. 02. 15.].
- Kaşıkçı davası dosyası Suudi Arabistan'a devredildi*. [online], 2022. 04. 07. Forrás: [turkiyegazetesi.com.tr](https://www.turkiyegazetesi.com.tr) [2023. 01. 23.].
- 10 Key Events and Trends in the Middle East and North Africa in 2022*. [online], 2022. 12. 19. Forrás: Middle East Institute (MEI) [2023. 01. 24.].

- Khulian, Artak: *Erdogan Links Turkey-Armenia Normalization To Azerbaijan*. [online], 2022. 07. 26. Forrás: Azatutyun.am [2023. 02. 13.].
- Kokkinidis, Tasos: *Greece Ratifies Defense Deal with the U.S.* [online], 2022. 05. 12. Forrás: Greekreporter.com [2023. 02. 15.].
- Libya Crisis Worsens as Rival Government Takes Oath. [online], 2022. 03. 03. Forrás: Reuters [2023. 02. 13.].
- MacDonald, Alex: *Qatar Blockade: What Caused it and Why is it Coming to an End?* [online], 2021. 01. 05. Forrás: Middleeasteye.net [2023. 01. 04.].
- McLeary, Paul: *Trump Forced To Finally Slap Sanctions on Turkey For S-400 Buy*. [online], 2020. 12. 14. Forrás: Breakingdefense.com [2023. 02. 15.].
- Nakhchivan Agreement on the Establishment of the Cooperation Council of Turkish Speaking States. [online], 2009. 10. 03. Forrás: Turkicstates.org [2023. 02. 12.].
- Nedos, Vassilis: *Greece Wants Arms Embargo on Turkey*. [online], 2020. 07. 12. Forrás: Ekathimerini.com [2023. 02. 13.].
- Netanyahu apologizes to Turkey over Gaza flotilla. [online], 2013.03.22. Forrás: The Jerusalem Post [2023.02.13.].
- Paúl, María Luisa: *U.S. Judge Dismisses Lawsuit Against Saudi Crown Prince over Khashoggi's Death*. [online], 2022. 12. 07. Forrás: Washington Post [2023. 01. 06.].
- Pénzváltó Nikolett (2016): Délkelet-Törökország újra lángol. *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, (9)2, 17–39. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/3926/3186>
- Pénzváltó, Nikolett: A török Sz-400-as beszerzés háttere és problémái. [online], 2019. *SVKI Elemzések*, 2019/13. [2022. 01. 26.] Online: [https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemzések_2019_13_A%20török%20Sz-400-as%20beszerzések%20hátteréről_\(Penzvalto_N_\).pdf](https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/SVKI_Elemzések_2019_13_A%20török%20Sz-400-as%20beszerzések%20hátteréről_(Penzvalto_N_).pdf)
- Pénzváltó Nikolett (2020): Törökország libiai háborúja. *Horizont*, 2. Online: https://migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2020/04/20200423_HORIZONT_2_penzvalto_nikolett_torokorszag_libiai_haboruja_elemzes_vegleges.pdf
- Rehimov, Ruslan: *Landmark Shusha Declaration between Türkiye, Azerbaijan Turns Year-old*. [online], 2022. 06. 15. Forrás: AA [2023. 02. 15.].
- Sanctions Regime Against Illegal Drilling Activities in the Eastern Mediterranean Extended by One Year. [online], 2020. 11. 06. Forrás: Consilium.europa.eu [2023. 02. 13.].
- Saudi Arabia Lifts Unofficial Trade Embargo off Türkiye. [online], 2022. 06. 26. Forrás: Middle East Monitor [2023. 02. 12.].
- Soldatkin, Vladimir – Kiselyova, Maria: *Russia, Turkey Agree Ceasefire Deal for Syria's Idlib*. [online], 2020. 03. 05. Forrás: Reuters [2023. 02. 13.].
- Soylu, Ragıp: *Don't Expect Turkey and Syria to Normalise Relations Any Time Soon*. [online], 2022. 08. 13. Forrás: Middleeasteye.net [2023. 01. 24.].
- Soylu, Ragıp: *Erdogan-Sisi Handshake: Qatar Planned the Meeting for Months*. [online], 2022. 11. 21. Forrás: Middleeasteye.net [2023. 02. 12.].
- Statement of the Members of the European Council. [online], 2021. 03. 25. Forrás: Consilium.europa.eu [2023. 02. 15.].
- Szalai Máté – Wagner Péter (2022): Törökország szíriai tervei az ukrajnai háború árnyékában 2. A nemzetközi és belpolitikai kontextus. *KKI Elemzések*, 49. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2022.49>
- Tastekin, Fehim: *US, Russia Stall Turkey's Ground Operation, but Kurdish Gains under Threat*. [online], 2022. 12. 15. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 24.].
- Tokyay, Menekse: *Türkiye Wants Bilateral Trade Volume with Saudi Arabia to Reach \$30bn, Says Minister*. [online], 2022. 12. 22. Forrás: Arab News [2023. 01. 18.].
- Turak, Natasha: *Erdogan Suggests Turkey Could Accept Finland into NATO — without Sweden*. [online], 2023. 01. 30. Forrás: CNBC [2023. 02. 15.].
- Turkey Threatens to Eject 10 Western Diplomats over Support for Activist. [online], 2021. 10. 23. Forrás: The Guardian [2023. 02. 15.].
- Turkey, UAE Sign Agreements on Trade, Industry during Erdogan Visit. [online], 2022. 02. 14. Forrás: Reuters [2023. 01. 19.].

- Turkey's Leveraging of Syria, Ukraine Crises Frustrates US, Europe. [online], 2022. 12. 03. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 23.].
- Türkiye Will Target Terrorists No Matter What Anyone Says: AK Party. [online], 2022. 11. 24. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 25.].
- Türkiye-Egypt Rapprochement Continues Gradually. [online], 2022. 09. 02. Forrás: Daily Sabah [2023. 01. 24.].
- Vakil, Sanam: *Biden's Middle East Trip Shows the Long Game Is His Aim*. [online], 2022. 07. 19. Forrás: Chathamhouse.org [2023. 01. 21.].
- Varga Esztella (2022): Amerikai–török kapcsolatok – a Biden-elnökség első hét hónapja. *KKI Elemzések*, 2, 1–11. Online: <https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2022.02>
- Wintour, Patrick: *Turkish Troops Deploy to Libya to Prop up Embattled Government*. [online], 2020. 01. 05. Forrás: The Guardian [2023. 02. 15.].
- Yalçınalp, Esra – Temel, Emre: *Mavi Vatan nasıl doğdu? Doktrinin mimarları Cem Gürdeniz ve Cihat Yaycı anlatıyor*. [online], 2020. 09. 10. Forrás: BBC News Türkçe [2023. 02. 13.].
- Zaman, Amberin: *Erdogan, MBS Embrace „New Era” for Turkish-Saudi Ties in Ankara*. [online], 2022. 06. 22. Forrás: Al-Monitor [2023. 01. 18.].
- Zanotti, Jim – Thomas, Clayton: *Turkey: Background and U.S. Relations In Brief*. [online], 2022. 12. 22. Report: 4400. Forrás: Crsreports.congress.gov [2023. 01. 25.].

Pintér Tibor¹

Cabo Delgado: az új stratégiai, hatalmi „játszóter” Kelet-Afrikában?²

Az orosz–ukrán háború kirobbanásának következtében Európa számára egyre fontosabbá válnak azok az alternatív energiaforrások és lelőhelyek, amelyekkel helyettesíteni lehet az orosz energiainportot. Az egyik lehetséges megoldást a Mozambik északi részén, Cabo Delgado tartományban felfedezett földgázkészlet jelentheti. Ugyanakkor a régió 2017 óta instabil; a helyzet előidézője egy, az Iszlám Állam hálózatához tartozó dzsihádisták szervezete. A mozambiki kormány képtelen volt csillapítani a krízist, ezért külföldi egységek jelentek meg, amelyek viszonylagos stabilitást értek el, lehetővé téve, hogy a gázkitermeléshez szükséges létesítmények működhessenek. A tanulmány számba veszi és rangsorolja, hogy milyen külföldi hatalmak vannak jelen Észak-Mozambikban, mekkora érdekeltséggel és eredménnyel.

Kulcsszavak: Mozambik, LNG, Cabo Delgado, ASWJ, Wagner-csoport, USA, SADC, Ruanda, Portugália

Cabo Delgado: The New Strategic, Political „Playground” in East Africa?

With the Russian-Ukrainian war breaking out, alternative energy sources and deposits to replace Russian energy imports are becoming increasingly important for Europe. One of the potential solutions could be Africa. One possibility is the discovery of natural gas reserves in the northern Mozambique province of Cabo Delgado. However, the most serious problem is the serious security instability that has prevailed since 2017, caused by a local jihadist organisation under the umbrella of the Islamic State. The Mozambican government has been unable to contain the crisis, so foreign entities have stepped in and achieved relative stability, allowing the necessary facilities for gas extraction to be built. The study takes stock and ranks the foreign powers present, their interests and their results.

Keywords: Mozambique, LNG, Cabo Delgado, ASWJ, Wagner Group, USA, SADC, Rwanda, Portugal

Bevezetés

A 2022 februárjában kirobbant orosz–ukrán háború akarva-akaratlanul az élet minden területére hatással volt. Az európai társadalmak hosszú idő után újra egy kiterjedt háború közvetlen szomszédságába kerültek, szembesülve a háború okozta problémákkal,

¹ Pintér Tibor a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója. E-mail: teibor93@gmail.com

² A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-SZTE-11 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

a menekültválsággal, a gazdasági nehézségekkel, a politikai tömbösődéssel. Nem véletlen, hogy Afrikára is hatással van ez a konfliktus. Elsősorban az akadozó gabonaellátás okozott és okoz komoly problémákat, növelve a már meglevő afrikai nehézségeket. Viszont pozitívum, hogy az európai országok számára egyre fontosabbá válhatnak az afrikai kapcsolatok, adott esetben megkezdődhet egy újabb versenyfutás Afrika politikai támogatásáért és kincseiért, helyettesítve az orosz nyersanyagokat.

E versenyfutásra lehet példa Cabo Delgado, Mozambik legészakkeletibb tartománya. Az eredendően szegény ország egyik legszegényebb tartománya tele van ásványkincsekkel, kitermelésük mégis nagy kockázatot rejt magában az elmúlt években realizálódott biztonságpolitikai krízis miatt. A tanulmány arra keresi a választ, mely országok és milyen módon, valamint milyen eredménnyel vannak jelen a térségben, és ezen szereplők stratégiájára milyen befolyással van az orosz–ukrán háború. A kontextus megértése céljából először bemutatom Cabo Delgadót: milyen problémákkal és kihívásokkal szembesül a térség, és mik a konfliktus fő kiváltó okai. Másrészt a jelenlévő hatalmak listázása is szükséges egy egységes szempontrendszer szerint, ami alapján ki lehet mutatni az eredményeket és stratégiákat, valamint választ lehet adni arra, hogy milyen hatással van a térségre egy távoli háború.

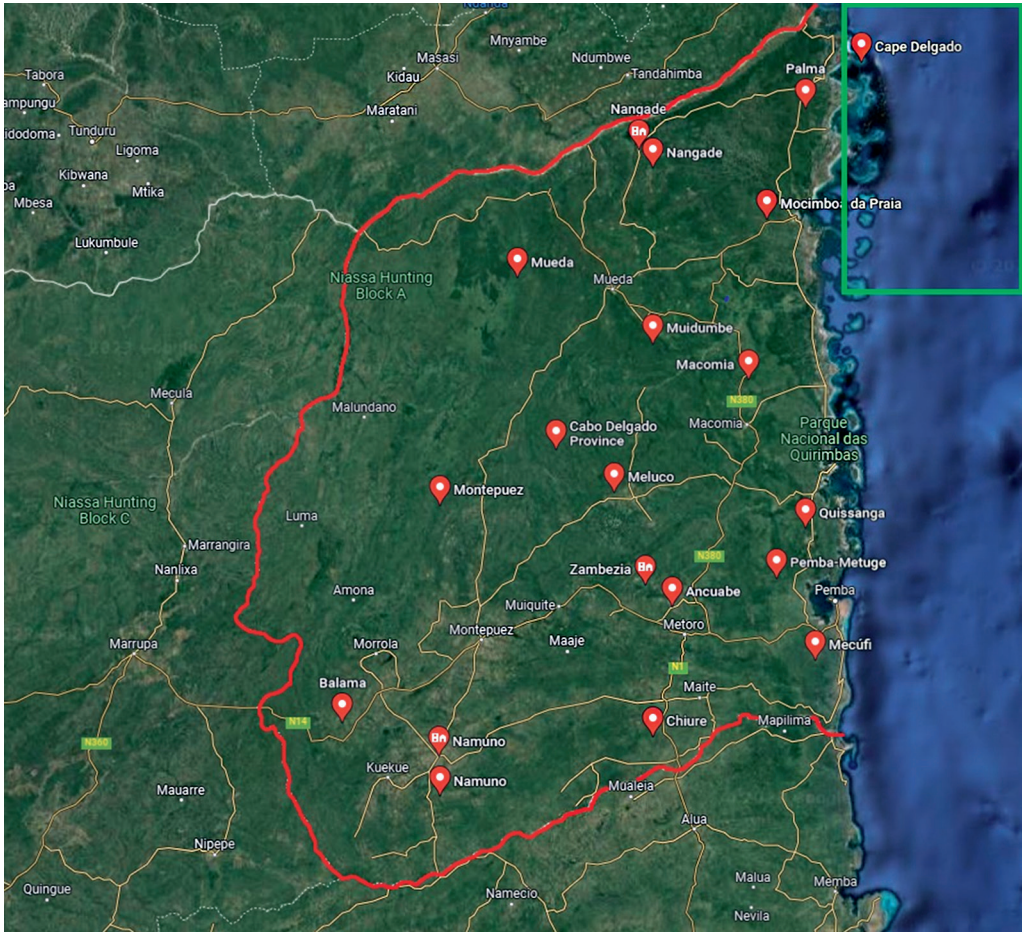
Cabo Delgado

Cabo Delgadót kis túlzással az ellentétek földjének is lehet nevezni. Mozambik északkeleti partvidéke bővelkedik történelmi, társadalmi, politikai és vallási ellentétekben. Történelmileg a térség az 1975-ös függetlenedés során volt a legfontosabb, mivel az azóta is hatalmon lévő FRELIMO párt itt jött létre, és a legjelentősebb politikai személyiségek is itt születtek. Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy Cabo Delgado a mai független Mozambik bölcsője.³ A polgárháború kitörésével a rivális RENAMO párt bázisrészletei szintén Mozambik északi részét jelentették, így a FRELIMO politikai elit az 1992-es békétől kezdve a térség tudatos leépítését hajtotta végre az elmúlt bő három évtizedben, eljutva odáig, hogy Cabo Delgado Mozambik egyik legszegényebb tartományává vált.⁴ A társadalmi ellentét szoros összefüggésben áll a politikaival, mivel az uralkodó elit a makonde etnikumból származik, akik ugyan Cabo Delgadoban is kisebbségben vannak, mégis ők adják a gazdasági és politikai vezetést.⁵ A part menti sávban lévő mwani etnikum, akik szintén kisebbségben vannak, fokozatosan vesztenek gazdasági és politikai súlyukból, és ez odáig fajult, hogy a gazdasági elit a nyersanyaglelőhelyek miatt szinte teljesen kizárta őket, marginalizált pozícióba taszítva a csoportot. Ez az ellentét egyfajta puskaporos hordóként működött az elmúlt évtizedben. A gyújtópontot a vallási ellentét jelentette. Az mwani etnikai csoport külföldi muszlim oktatási intézményekben tanult fiataljai hazatérve az iszlám puritánabb változatait kezdték el hirdetni a közösségeikben, elítélve

³ Matsinhe, David M. – Valoi, Estacio: *The Genesis of Insurgency in Northern Mozambique*. 12. [online], 2019. 10. Forrás: ISS – Institute for Security Studies [2024. 06. 15.].

⁴ Global Initiative (2020): *Observatory of Illicit Economies in Eastern and Southern Africa*. *Risk Bulletin*, 7, 7.

⁵ Mapfumo, Linos (2020): *The Nexus Between Violent Extremism and the Illicit Economy in Northern Mozambique: Is Mozambique Under Siege from International Organised Crime?* *Extremism in Africa*, 3, Chapter 5, 96–117. 99.

1. ábra: Cabo Delgado domborzata, főbb városai, határvonala (piros) és a tengeri földgázlelőhely (zöld)

Forrás: Cabo Delgado. [online], 2023. 06. 23. Forrás: Google Maps [2023. 06. 23.]

a makondék által használt toleránsabb szúfi szokásokat.⁶ Ezt fokozták a külföldi igehirdetők prédikációi, például a kenyai Aboud Rogo Mohammedé, akinek államellenes retorikája nyitott fülekre talált Cabo Delgadóban. A radikális iszlamista tanokat valló fiatalok a 2010-es évek első felében tulajdonképpen elszeparálták magukat a társadalmon belül, és egyre szervezettebbé és erősebbé váltak. A 2010-es évek közepén agresszívabbá vált a szekta, egyre több volt az állambiztonsági szervekkel való konfrontáció a 2017-es gyűjtőpontig. A csoport 2017. október 5-én egy Mocímboa da Praiában lévő rendőrőrsöt támadott meg, elindítva ezzel a biztonságpolitikai eskaláció útján Cabo Delgadót. A tetten elkövető szektát inntentől dzsihádisták szervezetnek lehet tekinteni, amelynek számos

⁶ Mapfumo 2020: 102–105.

elnevezése van, de jelen tanulmány az ASWJ-t⁷ fogja használni a későbbiekben. Innentől kezdve a szervezet egyre több támadást hajtott végre, egyre jobban szétterjedve a part menti sávban, ahonnan szépen lassan elkezdtek befelé, nyugatra haladni.⁸ A kormány rossz állapotban lévő hadserege képtelen volt megküzdeni a gerillataktikát alkalmazó szélsőségesekkel, így Mozambik elnöke, Filipe Nyusi a katonai magánvállalatokhoz fordult, többek között a Wagner-csoporthoz, sikertelenül.⁹ A 2019–2020 közötti időszakban a káosz még nagyobb méreteket öltött, amikor az ASWJ az Iszlám Állam egyik filiája lett. Az ASWJ egyre több zsákmányolt fegyverrel rendelkezett, és képes volt a harctéri taktikáján változtatni: szervezeten és szimultán hajtottak végre támadásokat különböző helyeken. Emellett képes volt a térség fontosabb városait nemcsak lerohanni, hanem egy bizonyos ideig megszállva tartani, ilyenek voltak 2021-ben Mocímboa da Praia és Palma városok. Az eszkalációban 2021 tekinthető a csúcspontnak, amikor az ASWJ hatalma csúcán állt, és egyre fejlettebbé vált a hadviselésben.¹⁰ A fordulópontot az intervenciók megjelenése hozta el 2021 nyarán, aminek eredményeként az ASWJ-t visszaszorították, és a támadások pusztításának mértéke és gyakorisága is csökkenésnek indult. Válaszul 2022 és 2023 között a dzsihadisták a szomszédos Nampula és Niassa tartományban jelentek meg, valamint Cabo Delgado délkeleti részén. Az ASWJ létszáma csökkent, nagy valószínűséggel a tagok zöme hazatért családjához, beolvadva a helyi társadalomba, várva azt, hogy az intervenciók kivonuljanak, és ők újra támadásba lendüljenek. A helyzet jelenleg stabilabb, mint 2021-ben, de korántsem lehet beszélni az ASWJ végétől, inkább egyfajta átalakulási periódusban van, ami jellemző a dzsihadista szervezetekre.¹¹

Felvetődik a kérdés, hogy miért vált mégis fontossá ez a térség. A válasz az elmúlt évtizedben felfedezett természeti erőforrásokban keresendő: többek között földgáz, rubin, grafit, arany és más természeti kincsek találhatóak a régióban.¹² Ezek közül is a földgázt kell kiemelni, hisz ez növelte meg a tartomány nemzetközi jelentőségét. A 2010-es próbafúrások során Cabo Delgado északkeleti partjainál nagy kiterjedésű földgázmezőt találtak. A becslések szerint 3,4 milliárd köbméter földgáz lehet a víz mélyén, habár ennek egy része már Tanzániában található. A zöme, körülbelül 2,8 milliárd köbméter azonban Mozambikban van. Annak ellenére, hogy ez a mennyiség a világ összes becsült földgázkészletének alig 2%-át jelenti, mégis olyan nagy földgázexportőröket előz meg, mint Egyiptom, Azerbajdzsán és Kazahsztán. Mozambik ezzel Afrika harmadik legnagyobb földgáz mennyiségét birtokolja, csak Nigéria (5,4 billió m³) és Algéria (4,3 billió m³) előzi meg. Mivel az egy főre jutó GDP alapján az ország a világ tíz legszegényebb országa közé tartozik, így a földgázkincs óriási lehetőséget jelent, ami a nemzetközi energiacegek

⁷ Az elnevezés az Ahlu Sunnah Wal-Jamâa rövidítése, ami arabul azt jelenti, hogy a prófétai hagyomány és a gyülekezet hívei. Forrás: Habibe, Saide – Forqilha, Salvador – Pereira, João: *Islamic Radicalization in Northern Mozambique – The Case of Mocímboa da Praia*. 10. [online], 2019. 09. Forrás: IESE Scientific Council [2024. 06. 15.].

⁸ Mapfumo 2020: 99–102.

⁹ Global Initiative 2020: 7–8.

¹⁰ Julia Stanyard et al.: *Insurgency, Illicit Markets and Corruption: The Cabo Delgado Conflict and its Regional Implications*. 11–15. [online], 2022. 02. Forrás: Global Initiative Research Report [2024. 06. 15.].

¹¹ International Crisis Group: *Winning Peace in Mozambique’s Embattled North*. 1–9. [online], 2022. 02. 10. Forrás: crisisgroup.org [2024. 06. 15.].

¹² Hanlon, Joseph: *Mozambique Insurgency: Why 24 Countries Have Sent Troops*. [online], 2022. 05. 23. Forrás: BBC News [2024. 06. 15.].

és beruházók figyelmét sem kerülte el.¹³ Montepuez és Ancuabe, vagyis Cabo Delgado délkeleti része is jelentős ásványkincseket rejt magában, amelyek közül a legfontosabb a grafit és a rubin, de ezen kívül megtalálható a turmalin, a gránát drágakő, az arany, illetve az építkezésre alkalmas kövek és homok. A bányászati koncessziós jogokat zömében külföldi cégek szerezték meg, kizárva ezzel és illegálissá téve a helyi kézműves bányászokat és tevékenységüket, növelve a Cabo Delgado-i lakosság és az állam közötti feszültséget.¹⁴

A térségben előforduló hatalmak

Az ásványkincsek és a biztonságpolitikai krízis miatt számos külföldi állam van jelen a térségben különböző módon. Ahhoz, hogy rangsorolni lehessen ennek mértékét, egységes szempontrendszer megalkotása szükséges. Minden egyes szereplőnél három ismérvet alkalmazok: az érdekeket, ami arra mutat rá, hogy az adott szereplőnek eddig milyen kötődése volt Cabo Delgadohoz vagy Mozambikhoz, illetve mik az ösztönzői annak, hogy adott esetben növelje befolyását. Másodikként az eszközöket és tevékenységeket vizsgálom, vagyis eddig milyen cselekvéseket hajtott végre, vagy hogyan érvényesíti érdekeit. És végül a célokat veszem szemügyre, amelyek a jelenlegi és adott esetben a jövőbeli projekteket vázolják fel. Hangsúlyozom, hogy ez a lista bár szubjektív, az objektív információk alapján felállított, figyelembe véve, hogy ki milyen eszközökkel él, gondolok itt katonai vagy gazdasági jelenlétre, továbbá ki az, aki közvetlenül vagy közvetett módon van jelen a térségben az érdekeltségeit védve és céljai elérésén fáradozva. A lista a legnagyobb befolyású szereplővel kezdődik, és a legkisebbel ér véget.

Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (SADC)

Érdekek: A Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (SADC)¹⁵ legkomolyabb érdeke Mozambikkal szemben az, hogy a szervezet teljes jogú tagja, akire vonatkoznak a rögzített alapelvek. Az 1992-ben aláírt SADC-szerződés 5. cikkéből a legfontosabb a béke és biztonság előmozdítása és védelme.¹⁶ Habár az SADC már 2020-ban felvetette Nyusi elnöknek a katonai segítséget, az államfő ódzkodott ettől. Az SADC is tart a dzsihádzmus továbbterjedésétől, hiszen 2020-ban látszódtott, hogy a mozambiki biztonsági erők képtelenek megfékezni a terjedést. Az élen a Dél-afrikai Köztársaság járt, amely sürgette a beavatkozást, viszont az Iszlám Állam ekkor figyelmeztette, hogy minden külső beavatkozás megtorlással jár.¹⁷

Eszközök és tevékenységek: A ruandai egységek után néhány nappal az SADC kontingensei is megjelentek Mozambikban. Az SADC Mozambiki Missziója (SAMIM)

¹³ Nakhle, Caroline: *East Africa's Natural Gas Outlook*. [online], 2022. 09. 01. Forrás: GIS [2024. 06. 15.].

¹⁴ Hanlon, Joseph: *Cabo Delgado War Expands as Both Side Grow Stronger*. [online], 2022. 07. 29. Forrás: Club Of Mozambique [2024. 06. 15.].

¹⁵ Az SADC tagjai: Angola, Botswana, Comore-szigetek, Kongói Demokratikus Köztársaság, Eswatini, Lesotho, Madagaszkár, Malawi, Mauritius, Mozambik, Namibia, Seychelle-szigetek, Dél-afrikai Köztársaság, Tanzánia, Zambia és Zimbabwe. *Member States*. [online]. Forrás: SADC [2024. 06. 15.].

¹⁶ *SADC Objectives*. [online]. Forrás: SADC [2024. 06. 15.].

¹⁷ Lister, Tim (2020): *Jihadi Insurgency in Mozambique Grows in Sophistication and Reach*. *CTC Sentinel*, 13(10), 42. [online], 2020. 10. [2024. 06. 15.].

kezdetben körülbelül 1400 fővel volt jelen. Végül összesen négy állam küldött katonákat: a Dél-afrikai Köztársaság körülbelül 1000 főt, Botswana és Tanzánia 300-300-at, míg Lesotho 100 főt telepített a térségbe. A művelet elsősorban a kulcsfontosságú dzsihádisták bázisok megsemmisítésében és az ASWJ-vel való nyílt konfrontáció megvívásában ért el sikereket, valamint tengerészeti járőrözési feladatok végrehajtásában nyújtott segítséget.¹⁸ A beavatkozás jogi alapja az SADC 2011-es Kölcsönös Védelmi Paktuma 6. cikkének 1. bekezdése volt, miszerint „a részes állam elleni fegyveres támadást a regionális béke és biztonság fenyegetésének kell tekinteni, és az ilyen támadásra azonnali kollektív választ kell adni.”¹⁹ A missziót 2022 augusztusában újabb egy évvel meghosszabbították, és nagy valószínűséggel ezt tovább bővítik, mivel egyelőre nincs szó kivonulási tervről.²⁰ Ezen belül is ki kell emelni Dél-Afrikát, amely külön megemelte a létszámot, és hivatalosan 1495 katonája állomásozik 2023-ban a térségben. A mandátumukat 2024. április 15-ig hosszabbították meg, ennek az időszaknak a finanszírozása körülbelül 54 millió dollárt tesz ki a dél-afrikai költségvetésben.²¹ Ezenfelül az SADC egy Regionális Terrorizmusellenes Központot hozott létre Tanzániában, ahol a tagállamok megosztják egymással a hírszerzési információkat, mivel a dzsihádisták nem egy ország, hanem a régió egészének problémája.²² Viszont a SAMIM kivonulása 2024 júliusában valósult meg, ami komoly kérdéseket vet fel Cabo Delgado biztonságát illetően.²³

Cél: Az SADC missziója költséges, ezért az EU 2022–2024 között 15 millió euróval támogatja a SAMIM-ot, valamint az SADC béketeremtési misszióit.²⁴ Az EU pénzügyi támogatásával az SADC egy korai reagálási mechanizmust (ERM) hozott létre, ami lehetővé teszi, hogy a civilek között bizalomépítési tevékenységet hajtson végre, közelebb hozva a sértett feleket egymáshoz. Az ERM egyfajta szintér ennek biztosításához.²⁵ Az SADC tehát Cabo Delgado hosszú távú stabilitásában gondolkodik, amelynek az eredményei azonban csak évek múlva jelentkezhetnek.

Franciaország és Ruanda

Érdekek: Franciaország legfőbb érdekeltsége egyértelműen a TotalEnergies beruházása, amelynek összege több mint 20 milliárd dollár. A cég a világ második legnagyobb, Afrikában erős jelenléttel rendelkező cseppfolyósított földgázzal foglalkozó vállalata.

¹⁸ Evolution of Violent Extremism in Northern Mozambique. 16. [online], 2022. 10. Forrás: Centro para Democracia e Desenvolvimento Research & Occasional Paper Series [2024. 06. 15.].

¹⁹ SADC Mutual Defence Pact. 3. [online]. Forrás: SADC [2024. 06. 15.].

²⁰ Mozambique: Foreign Security Force Deployment Extended in Cabo Delgado Province as of Aug. 18 Amid Persistent Insecurity. [online], 2022. 08. 18. Forrás: Crisis24 [2024. 06. 15.].

²¹ Felix, Jason: *South Africa: Ramaphosa Extends Army Deployment in Mozambique, DRC at Cost of Nearly R2bln.* [online], 2023. 04. 17. Forrás: Club of Mozambique [2024. 06. 15.].

²² International Crisis Group 2022: 3.

²³ Opperman, Jasmin – Pigou, Piers: *SAMIM Withdrawal from Cabo Delgado: Uncomfortable Truths.* [online], 2024. 05. 30. Forrás: Institute For Security Studies [2024. 08. 02.].

²⁴ European Peace Facility: *EU Agrees Support to the Southern African Development Community Mission in Mozambique.* [online], 2022. 09. 08. Forrás: Council of the EU [2024. 06. 15.].

²⁵ Conflict in Cabo Delgado Not a Problem for Mozambique and SADC Alone. [online], 2022. 09. 16. Forrás: SADC [2024. 06. 15.].

A Total így a mozambiki cseppfolyósított földgáz-projekt első számú és legnagyobb felelőse.²⁶ Ruanda érdeklősége egyértelműen preventív jellegű, mivel el akar kerülni egy kétfrontos háborút, hiszen az ISCAP kongói és mozambiki szárnya között helyezkedik el az ország, és a dzsihadista hullám áttérjedése összeroppanthatja a ruandai rendszert.²⁷ 2021 óta a Total *vis major* helyzetre hivatkozva ideiglenesen kivonult,²⁸ így mind Franciaország, mind Ruanda számára azonos az érdeklőség: az ASWJ felszámolása. A két ország azért kerülhetett egy kategóriába, mert 2021 óta, amikor Macron és Kagame találkoztak, a két fél kapcsolata egyre szorosabbra fűződött, nem véletlen, hogy a TotalEnergies épülő telephelyének régióját a ruandai egységek biztosítják. A Kigali–Párizs kapcsolat révén mindkét fél növeli a nemzetközi politikai mozgásterét. Előbbinek akciói a francia kapcsolata révén nagyobb elismerést és figyelmet kapnak, utóbbi esetében pedig Ruanda proxy módon segít a francia kintlévőség védelmében, elkerülve ezzel a francia katonák megjelenését a térségben.²⁹

Eszközök és tevékenységek: 2021 nyarán, amikor a Cabo Delgado-i krízis elérte csúcspontját, Emmanuel Macron francia elnök, Paul Kagame ruandai elnök és Filipe Nyusi mozambiki elnök találkoztak Párizsban, ahol a TotalEnergies képviselői is jelen voltak. Ezenfelül Ruandában külön találkozott egymással Kagame és Macron, valamint Kagame és Nyusi, napirendre véve a biztonságpolitikai krízist. Ebben az időben Mozambik katonai szempontból vonzóbb szövetségest látott Ruandában, mint a többi szomszédos országban.³⁰ Ennek eredményeképp 2021. június 9-én Ruanda 1000 fős katonai kontingenst küldött, amely gyors eredményt ért el, felszabadítva a part menti térséget, amelyek közül a legfontosabb Mocímboa da Praia volt. Viszont a telepítésről szóló megállapodás nem ismert, valamint a konkrét katonai megállapodás sem a két fél között. Valószínűleg a 2016. október 24-én megújított általános együttműködési megállapodás a jogi alapja a ruandai egységek megjelenésének.³¹ 2022-ben a dzsihadisták Cabo Delgado déli részére terjeszkedtek, ahol a rubin- és grafitlelőhelyek találhatóak, egyre nagyobb károkat okozva a térségben. Ezek után Nyusi elnök Kagame segítségét kérte a térség védelmére, amit teljesített, hiszen az év végére a régióban lévő ruandai katonák száma felduzzadt 2500-ra. Cabo Delgado déli részén is eredményesek voltak a ruandai egységek, aminek következtében a grafit és rubin kitermelése zavartalanul működik, és a szállítása is egyre biztonságosabb.³² Megjegyzem, ezt a bővítést az Egyesült Államok is támogatta a grafitérdeklőségei révén.

²⁶ Flanders Investment & Trade: *Oil & Gas Industry In Mozambique*. 9. [online], 2021. 12. Forrás: Flanders Investment & Trade [2024. 06. 23.].

²⁷ *Why Mozambique Invited Foreign Troops to Fight its Jihadists*. [online], 2021. 08. 14. Forrás: The Economist [2024. 06. 15.].

²⁸ Flanders Investment & Trade: *Oil & Gas Industry In Mozambique*. 2021.

²⁹ Donelli, Federico: *Rethinking Alliances: France, Rwanda, and the Future of Regional Power Dynamics*. [online], 2024. 06. 23. Forrás: Orion Policy Institute. [2024. 06. 30.]

³⁰ *Why Mozambique Invited Foreign Troops to Fight Its Jihadists*. 2021.

³¹ Nhamirre, Borges: *Will Foreign Intervention End Terrorism in Cabo Delgado?* 6. [online], 2021. 11. 05. Forrás: Institute for Security Studies [2024. 06. 15.].

³² Nhamirre, Borges: *Rwanda Expands Its Protection of Mozambique's Natural Resources*. [online], 2023. 02. 01. forrás: ISS Today [2024. 06. 15.].

Cél: A TotalEnergies, amely jelenleg nem dolgozik a földgázprojekt kivitelezésén, habár a legnagyobb beruházó a 26,5%-os részesedésével, egy bizottságot állított fel, amely szerint ha a biztonsági és humanitárius helyzet javul, a francia cégóriás újrakezdi a parti feldolgozóberendezés felépítését Palmában, még úgy is, hogy tisztában van vele, a dzsihádisták fenyegetése továbbra is számottevő lesz. Nagy valószínűséggel a nyár folyamán beindul a projekt, a földgázkitermelés teljes kapacitásának megkezdése egyelőre bizonytalan.³³ Kezdetben a ruandai csapatok addig terveztek a térségben állomásozni, amíg a Total nem érzi annyira biztonságosnak Palma környékét, hogy visszatérjen.³⁴ De a közelgő visszatérés, úgy tűnik, nem okozza a ruandai egységek távozását. Egyrészt Cabo Delgado déli részén is alkalmazták őket, másrészt a mozambiki haderő önmagában nem elég erős a dzsihádisták visszaszorítására. Továbbá a ruandai jelenlét nemcsak a mozambiki, hanem a francia és amerikai érdekeken is múlik. Valamint Kagame nem hagyhatja a dzsihádiszmus térnyerését a térségben, tartva attól, hogy ez továbbterjed Afrika szomszédos államaira.

Az Európai Unió és Portugália

Érdekek: Portugália nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az Európai Unió komolyabban elkezdett foglalkozni a Cabo Delgado-i krízissel. A Mozambik és az EU közötti párbeszéd közvetítője és előmozdítója volt, és ennek a csúcspontja a 2021-ben az EU Tanácsának sörös elnökeként zászlajára tűzött egyik fontos cél, a Cabo Delgadóban lévő humanitárius probléma kezelése. Ez az oka annak, hogy Portugáliát és az Európai Uniót összevontan kezelem, habár előbbinek külön is nagy jelentősége van a térségben, tekintettel a gyarmati múltára.³⁵ Nem szabad megfeledkezni az európai cégekről, amelyek a földgázprojektben segédkeznek, ezek közül hármat emelnék ki ebben a fejezetben: a GALP³⁶ portugál energiacég, habár a legutóbbi hírek szerint kész megválni a részesedésétől a projektben,³⁷ illetve két olasz cég, az Eni³⁸ és a Saipem.³⁹

Eszközök és tevékenységek: A földgázprojektben részt vevő cégek próbálják minél hamarabb beindítani a projektet és ezzel együtt a kitermelést. Közülük ki kell emelni a Saipemet, amely mindent bevet, hogy a TotalEnergies visszatérjen és folytassa a megkezdett munkát. Érthető az olasz cég aktivitása, hiszen egy közel 3,5 milliárd euró értékű

³³ Hernandez, America: *TotalEnergies Prepares for Mozambique LNG Restart*. [online], 2023. 05. 23. Forrás: Reuters [2024. 06. 15.].

³⁴ Hanlon, Joseph: *Mozambique Insurgency: Rwanda Leads The Fightback*. [online], 2021. 08. 06. Forrás: BBC News [2024. 06. 15.].

³⁵ Puga de Oliveira, João Pedro (2020): *Conflito Armando Em Cabo Delgado. Política Internacional e Seguranca*, 19–20, 52–53.

³⁶ *Upstream in Mozambique*. [online]. Forrás: GALP [2024. 06. 15.].

³⁷ Goncalves, Sergio: *Galp Planning to Sell 10% Stake in Mozambique Gas Project – Report*. [online], 2023. 02. 17. Forrás: Reuters [2024. 06. 15.].

³⁸ *Our Work in Mozambique*. [online]. Forrás: Eni [2024. 06. 15.].

³⁹ Saipem: *The Activities of The Mozambique LNG Project Gradually Resume After the Site Under Construction in Northern Mozambique Has Been Secured*. [online], 2021. 03. 24. Forrás: Saipem [2024. 06. 15.].

projektrészesedéssel van a térségben.⁴⁰ Portugália már az Európai Unió megjelenése előtt is támogatta Mozambik megsegítését, hiszen 2020 februárja óta öt olyan projektet finanszíroz, amelyek az egészségfejlesztésre, az élelmezésbiztonságra és az éghajlati katasztrófákkal szembeni ellenálló képességre összpontosítanak. Ezenfelül 2021. május 10-én egy öt évre szóló keretmegállapodás jött létre Portugália és Mozambik között, amely a katonai együttműködésre fókuszál. Egy 1998-ban aláírt védelmi együttműködésre hivatkozva Portugália 2021 áprilisában 60 katonát telepített a térségben kiképzési feladatok ellátására, segítve ezzel a gyorsreagálású mozambiki egységeket az aszimmetrikus hadviselésben.⁴¹ A portugálok lobbitevékenységének is köszönhetően az Európai Unió részéről a legfontosabb lépés az EUTM Mozambik missziójának létrehozása 2021. július 12-én. A misszió célja olyan katonai képzés nyújtása, amely révén a mozambiki katonák hatékonyan tudnak terrorrelhárító tevékenységet végezni a nemzetközi és humanitárius jogok betartásával összhangban.⁴² A portugál szerep jelentőségét mutatja az EU-n belül, hogy a misszió vezetője a portugál Rogério Martins de Brito 2022 nyara óta.⁴³ Az EUTM várhatóan 2024 szeptemberében fejezi be a haditengerészeti erők és a különleges erők 1500 mozambiki katonájának kiképzését.⁴⁴ Ezen túlmenően az EU folyamatos pénzügyi támogatást nyújt a Cabo Delgado-i válság hatásainak enyhítésére. 2019-ben elfogadtak egy 200 millió eurós támogatást a világjárvány kezelésére, 2020-ban csak Cabo Delgadóban 37 millió euróval járultak hozzá a humanitárius segélyekhez és majdnem 15 millióval az oktatáshoz és élelmezéshez, míg 2021-ben 17 millió euróval.⁴⁵ Ezenfelül az intervenciós erők állomásoztatásának költségéhez is hozzájárul az EU, aminek értelmében a SAMIM és a Ruandai Védelmi Erők jelenlétének finanszírozására egyenként 35 millió dollárt kaptak az Európai Békefenntartási Alap 2022-es költségvetéséből. Az EUTM támogatásával Mozambik az EU Békefenntartási Alapjának Ukrajnán kívüli legnagyobb kiadása.⁴⁶

Cél: Összességében Portugália és az Európai Unió célja Cabo Delgado stabilizálása, ami mindkét fél számára stratégiaileg fontos. Portugália szemszögéből a volt gyarmattartóként való szoros kapcsolat fenntartása és fejlesztése, amely viszonyokat az oroszokkal ellentétben az elmúlt 2-3 évben igyekezett minél több tartalommal megtölteni. Az Európai Unió számára az orosz–ukrán konfliktus révén kialakult földgázéhség miatt lett fontos, ezért is vált az egyik legfőbb anyagi támogatóvá a katonai és fejlesztési missziókat illetően.

⁴⁰ Landini, Francesca – Hernandez, America: *Saipem to Restart Mozambique LNG Project for Total in July*. [online], 2023. 02. 28. Forrás: Reuters [2024. 06. 15.].

⁴¹ Puga de Oliveira 2020: 51–52.

⁴² *About European Union Training Mission in Mozambique*. [online], 2022. 01. 04. Forrás: EEAS [2024. 06. 15.].

⁴³ *Political and Security Committee Decision (CFSP) 2022/1482*. [online], 2022. 08. 25. Forrás: Official Journal of the European Union [2024. 06. 15.].

⁴⁴ Nhamirre 2023.

⁴⁵ Puga de Oliveira 2020: 53.

⁴⁶ Nhamirre 2023.

Amerikai Egyesült Államok

Érdekek: Az Egyesült Államok számára két természeti kincs meghatározó Cabo Delgadóban, az egyik a földgáz, a másik a grafit. Előbbinél az egyik legnagyobb beruházó az ExxonMobil.⁴⁷ Utóbbinál pedig közvetett módon a Tesla van jelen a térségben az ausztrál Syrah Resources által.⁴⁸ Ha már az Amerikai Egyesült Államokról beszélünk, nem szabad elmenni a politikai érdekek mellett. A Cabo Delgado-i válság lehetőséget kínál arra, hogy az USA megerősítse befolyását Mozambikban, és később egész Kelet-Afrikában a nemzetközi terrorrelenes küzdelem révén, amivel erősítené a térségben a nagyhatalmi békeltető szerepét.⁴⁹

Eszközök és tevékenységek: Az ExxonMobil 2017-ben jelent meg a Rovuma-medencében, a cég az egyik legnagyobb beruházó, elsősorban a földgáz-cseppfolyósító és ehhez kapcsolódó létesítmények felépítéséért és üzemeltetéséért felel.⁵⁰ A Tesla – Syrah Resources partnerség 2021 decemberében jött létre, ami két dolog miatt fontos. Az egyik az, hogy az ausztrál cég a világ egyik legnagyobb grafitbányáját üzemelteti Balama környékén Cabo Delgadóban. Másrészt ezzel a Tesla nagymértékben csökkenti kínai grafitfüggőségét, amely anyag különösen fontos a lítiumakkumulátorokban.⁵¹ Emellett 2021. március 15-én az Egyesült Államok és Mozambik kormánya elindította a JCET (*Joint Combined Exchange Training*) képzési programot. Ennek keretében az Egyesült Államok Különleges Műveleti Erői képzik ki a mozambiki tengerészgyalogosokat, hogy támogassák Mozambik erőfeszítéseit a terrorizmus és az erőszakos szélsőségesesség terjedésének megakadályozásában.⁵² 2023-ban ért véget a negyedik képzési program, de az Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma azt tervezi, hogy a jövőben további JCET-eket tart a mozambiki katonáknak, folytatva a kitűzött célok elérését Mozambikban. Emellett *Tactical Combat Casualty Care* és a *Combat Lifesaver* tanfolyamokat indítanak az oktatók képzésére és minősítésére.⁵³

Cél: Az Amerikai Egyesült Államok ügyel arra, hogy tényleges katonai jelenlét ne alakítson ki a térségben. Ennek számos oka lehet, amelyek közül a legfontosabb az, hogy a mozambiki elnök ódzkodik a külföldi erők jelenlététől, mivel az veszélyeztetheti Mozambik szuverenitását. Ezt a jó viszony fenntartása érdekében az USA igyekszik tiszteletben tartani.⁵⁴ Így az amerikai érdekeket közvetlenül veszélyeztető eseményeket a Cabo Delgadóban állomásozó ruandai katonákkal rendezzi, mint ahogyan az elmúlt évben ruandai egységek jelentek meg a grafitkitermelés biztosítására.⁵⁵

⁴⁷ Rovuma LNG. [online], 2019. 06. 25. Forrás: ExxonMobil [2024. 06. 15.].

⁴⁸ Nhamirre 2023.

⁴⁹ Puga de Oliveira 2020: 57–58.

⁵⁰ Rovuma LNG. [online], 2019. 06. 25. Forrás: ExxonMobil [2024. 06. 15.].

⁵¹ Maduakor, Nnamdi: *Tesla Turns to Mozambique for Graphite, a Key Battery Component for Its EV*. [online], 2022. 01. 16. Forrás: Investogist [2024. 06. 15.].

⁵² U.S. Embassy Maputo: *U.S. Government Provides Military Training to Mozambican Marines*. [online], 2021. 03. 15. Forrás: U.S. Embassy in Mozambique [2024. 06. 15.].

⁵³ U.S. Embassy: *U.S. Government Celebrates Fourth Military Exercise with Mozambican Armed Forces*. [online], 2023. 04. 20. Forrás: U.S. Embassy in Mozambique [2024. 06. 15.].

⁵⁴ Puga de Oliveira 2020: 57–58.

⁵⁵ Nhamirre 2023.

Iszlám Állam (ISIS)

Érdekek: az Iszlám Állam számára az afrikai kontinens egyre fontosabbá válik, ami két okra vezethető vissza. Először is a fokozatos területi zsugorodás a Közel-Keleten az Iszlám Állam gyengeségére utalt, amit harctéri sikerekkel kellett orvosolni. A másik ok pedig az, hogy egyre több terrortámadás vagy dzsihádisták akció történt a térségben, ahol addig leginkább a rivális al-Káidához hű elemek jelentették a komoly fenyegetést.⁵⁶ Ennek köszönhető a 2018 óta tartó fokozatos terjeszkedés, a vilajet rendszer kiépítése, aminek a legújabb láncszeme az Iszlám Állam Közép-afrikai Tartománya (ISCAP). Az ISCAP a kongói ADF-ből és a mozambiki ASWJ-ből áll, amelynek fenntartása az Iszlám Állam stratégiai érdeke.⁵⁷

Eszközök és tevékenységek: a központi Iszlám Állam 2019. június 4-én ismerte el hivatalosan az ISCAP részeként a mozambiki ASWJ-t, ami mutatja az Iszlám Állam rendszerében a szervezet fontosságát. Az ISIS kalifájának, al-Bagdadinak a halála után az ADF és az ASWJ teljesen eltérő fejlődési pályán indultak el, és a fontossági sorrend is változott: az ASWJ egyre nagyobb figyelmet kapott.⁵⁸ Az ISIS-magterület és az ASWJ közötti kapcsolatról egyértelmű bizonyítékok nincsenek. Az összeköttetés legbiztosabb pontja a kommunikációban keresendő, ugyanis az ISIS egyre több, Mozambikból származó dzsihádisták sikert mutat be hivatalos médiájában helyszíni videók formájában. Egyes hírek szerint az Iszlám Állam regionális pénzügyi hálózatán keresztül anyagi támogatást is nyújt az afrikai fiókjainak, többek között az ASWJ-nek. Kevés vagy semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy az ISIS-magterület érdemi szerepet játszik az ASWJ katonai tevékenységének irányításában, megtervezésében vagy szervezésében.⁵⁹ Viszont nem szabad elmenni amellett, hogy az ISCAP létrejötte óta az ASWJ támadásai és felszereltsége egyre kifinomultabbá és összetettebbé vált. Kezdetben a támadások nagyrészt koordinálatlanok voltak, és a szélsőségesek többségében bozótívágóval hajtották végre akcióikat. 2021-re, amikor a támadások száma és mértéke elérte a csúcspontot, már szimultán műveleteket hajtottak végre, városokat ostromoltak és szálltak meg, valamint összetett hadmozdulatokra voltak képesek pontos hírszerzési információk révén.⁶⁰ Nagy valószínűséggel valamilyen szintű know-how-t is biztosított az ISIS, mivel az ASWJ kezdetleges improvizált robbanószerkezetet is bevetett, ami azt a veszélyforrást jelentheti, hogy további bombaépítési ismereteket biztosítanak az ISIS harcosainak.⁶¹ Ezenkívül azért is előnyös az ASWJ számára az ISIS-vérkeringésbe való csatlakozás, mert ezzel egy olyan globális szintre emelik a szervezetet, ami miatt egyre több külföldi szimpatizáns és hasonlóan

⁵⁶ Mugeci Githing'u, Brenda – Hamming, Tore Refslund: *The Arc of Jihad: The Ecosystem of Militancy in East, Central and Southern Africa*. 5. [online], 2021. Forrás: International Centre for the Study of Radicalisation [2024. 06. 15.].

⁵⁷ Githing'u – Hamming 2021: 21–24.

⁵⁸ Warner, Jason et al. (2020): *Outlasting the Caliphate: The Evolution of the Islamic State Threat in Africa*. *CTC Sentinel*, 13(11), 24–25.

⁵⁹ Doctor, Austin: *After Palma: Assessing the Islamic State's Position in Northern Mozambique*. 16–19. [online], 2022. 08. Forrás: Program on Extremism at George Washington University [2024. 06. 15.].

⁶⁰ Doctor 2022: 5–6.

⁶¹ International Crisis Group 2022: 2.

gondolkodó külföldi jelenhet meg a térségben, növelve ezzel a csoport veszélyességét és kiszámíthatatlanságát.⁶²

Cél: Az ISIS számára fontos az ASWJ, amit mutat a 2022. májusi nyilatkozata. Ekkor Mozambikot leválasztva az ISCAP-ból önálló vilajetté nyilvánította, jelezve ezzel az ASWJ magasabb státuszát az ISIS hierarchiáján belül. Korábban szó volt róla, hogy miért előnyös az ASWJ-nek az ISIS égisze alá tartozás, de ez a központi szervezet számára is jövedelmező. A Cabo Delgadoban lezajló műveletekről, merényletekről, rajtaütésekről származó felvételeket az ISIS globális médiacsatornáin hirdeti, ezzel mutatva az egész hálózat eredményességét, próbálva azt bizonyítani, hogy az egész rendszer erősebb, mint valaha.⁶³ A hosszú távú terveket illetően az ISIS célja a terjeszkedés, ami nemcsak a Cabo Delgado melletti Nampula és Niassa tartományokat jelenti. Az igazi áttörés a Dél-afrikai Köztársaság lenne, hiszen az ország a hanyatló közbiztonság miatt ideális táptalajt biztosíthatna a radikális islamistáknak, de egyelőre ez a forgatókönyv nem valósult meg.⁶⁴

Kelet-ázsiai országok

Érdekek: Számos kelet-ázsiai ország energiacége van jelen Cabo Delgado-i földgázki-termelési projekteken, a legfőbb közülük a KOGAS (dél-koreai),⁶⁵ a China National Petroleum Corporation, CNPC (kínai),⁶⁶ az ONGC Videsh Rovuma Limited (indiai),⁶⁷ a Mitsui (japán)⁶⁸ és a PTTEP – PTT Exploration & Production (thaiöldi).⁶⁹ Az ázsiai cégek megjelenése mutatja talán a legjobban Mozambik egyre növekvő jelentőségét a jövő földgázpiacán. Ugyanakkor nem szabad elmenni az illegális kereskedelem mellett, ahol a végállomást gyakran a kelet-ázsiai piacok jelentik. Amióta 2009-ben rubinlelőhelyeket fedeztek fel Montepuezbán, a kitelepített helyi bányászok illegálisan tevékenykednek, a drágakőpiacon értékesítve áruikat. 2017-ben például a globális drágakőpiac központjában, Bangkokban is mozambiki rubint értékesítettek.⁷⁰ Kína pedig igencsak érdekelt a mozambiki illegális fakitermelésben, hiszen a becslések szerint az ország teljes fakivitelének 90%-a irányul Kínába, ami egy meglehetősen jövedelmező ágazat a kínai kereskedők számára.⁷¹

⁶² Mapfumo 2020: 106–107.

⁶³ Columbo, Emilia (2023): *The Enduring Counterterrorism Challenge in Mozambique*. *CTC Sentinel*, 16(3), 3–4.

⁶⁴ Stanyard et al. 2022: 72.

⁶⁵ Suk-ye, Jung: *KOGAS Begins LNG Production at Coral South in Mozambique*. [online], 2022. 11. 15. Forrás: Business Korea [2024. 06. 15.].

⁶⁶ Haas, Benjamin – Guo, Aibing: *CNPC to Buy Stake in Eni Mozambique Assets for \$4.2 Billion*. [online], 2023. 03. 15. Forrás: Bloomberg [2024. 06. 15.].

⁶⁷ *Joint Venture Partners Of Mozambique Rovuma Offshore Area 1 Seal More LNG Sale And Purchase Agreements*. [online], 2019. 02. 26. Forrás: ONGC Videsh Limited [2024. 06. 15.].

⁶⁸ *The Mozambique LNG Project: An Energy Resource for the World of Tomorrow*. [online], 2020. 12. Forrás: Mitsui & Co. [2024. 06. 15.].

⁶⁹ *Mozambique Area 1 Co-Venturers Announce Final Investment Decision*. [online], 2019. 06. 19. Forrás: PTTEP [2024. 06. 15.].

⁷⁰ Global Initiative 2020: 14–15.

⁷¹ Tugendhat, Henry – Chichava, Sérgio: *Al-Shabaab and Chinese Trade Practices in Mozambique*. [online], 2021. 09. 23. Forrás: War On The Rocks [2024. 06. 15.].

Eszközök és tevékenységek: Az ázsiai energiacégek nemcsak a tőkájukkel, hanem fejlett berendezések telepítésével is hozzájárulnak a földgázprojekt beindulásához. A legjobb példa erre a Samsung Heavy Industries által gyártott, 2022 elején a mozambiki partvidékre érkezett cseppfolyósító földgázfeldolgozó üzem. Ez azért különleges, mert úszó létesítmény, és Afrikában először alkalmaznak ilyet, a világon pedig harmadszor.⁷² Ezenkívül Cabo Delgadoban a helyi kormányzatban nagyfokú a korrupció, valamint gyenge és kompromittált a rendőrség. Az illegális gazdaságot, mint a fakitermelést vagy a drágakövek kereskedelmét, ázsiai országok állampolgárai ellenőrzik. Bizonyítékok arra utalnak, hogy hivatalosan engedélyezett kínai vállalatok nagy mennyiségű illegális fát és elefántcsontot exportálnak. A Környezetvédelmi Vizsgáló Bizottság (EIA) megállapította, hogy a mozambiki tisztviselők és a kínai faipari vállalatok között szoros kapcsolat áll fenn. Hasonlóképpen, 2017-ben leleplezték egy kínai szindikátus illegális tevékenységét Mozambikban, amely kenőpénzekkel elősegítve elefántcsontot csempészett Ázsiába.⁷³ Afrikában egyre több a kínai állampolgár, és az illegális kereskedők a hatóságok figyelmén kívül eső területen tevékenykednek. Ez a folyamat már jóval korábban elindult, mint ahogy a dzsihádisták csoport megjelent. Habár mind Kína, mind Mozambik hozott jogszabályokat az illegális fatermesztés szabályozására, addig nem tudnak érdemi sikert elérni, amíg a mozambiki tisztviselők védik az illegalitásban lévő kínai kereskedőket.⁷⁴ A mozambiki rendőrség nagyszabású akciókat hajtott végre a drágakő illegális kitermelésében és kereskedelmében részt vevőkre, mégis úgy tűnik, ez nem szüntette meg a problémát, csupán más útvonalon keresztül jutnak el Bangokba a mozambiki vágtatlan rubinok.⁷⁵

Cél: Az energiacégek révén a kelet-ázsiai országok célja a dzsihádisták felkelés visszaszorítása, ezáltal a földgázprojekt újraindítása és a teljes kapacitású termelés beindítása. A Samsung Heavy Industries által telepített berendezés korszakalkotó és fontos, mivel ezzel a szárazföldön uralkodó biztonságpolitikai káosztól függetlenül képesek termelni. Jelenleg kisebb volumenben, de a földgáztermelés zajlik, bár amíg a part menti feldolgozóüzemek nem épülnek fel, addig a termelés csak korlátozott ütemben halad.⁷⁶ Az ázsiai illegális kereskedelmi jelenlétet illetően a legideálisabb cél a 2017 körüli status quo visszaállítása. A mozambiki hatósági szigorítások, a fokozódó katonai jelenlét Cabo Delgadoban és a kísérlet a dzsihádisták szervezet finanszírozásának megfékezésére az illegális szervezetek tevékenységét korlátozzák, hiszen a válság kirobbanása előtt lazán szervezett bűnözői hálózatok irányították a térség gazdasági folyamatait.⁷⁷ Fontos kiemelni, hogy az illegális kereskedelem továbbra is jövedelmező ágazat a térségben.

⁷² Kedem, Shoshana: *Mozambique Kicks off First Offshore Gas Project. African Business*. [online], 2022. 01. 14. Forrás: African Business [2024. 06. 15.].

⁷³ Mapfumo 2020: 107–109.

⁷⁴ Tugendhat–Chichava 2021.

⁷⁵ Global Initiative 2020: 15.

⁷⁶ Kedem 2022.

⁷⁷ Mapfumo 2020: 109–110.

Oroszország

Érdekek: 2019-ig Oroszország volt Mozambik egyik legfontosabb külföldi partnere, aminek történelmi múltja van, hiszen a politikai elit erősen kötődik az orosz vezetéshez. Ennek magyarázatához vissza kell menni az 1970-es évekig. A FRELIMO az egykori Szovjetunió idején Moszkva szövetségese volt, katonai támogatást kapott a portugál gyarmatosítás elleni küzdelem során, és gazdasági segítséget az 1975-ös függetlenség után.⁷⁸ De ami a legfontosabb, hogy az Anadarko Petroleum leányvállalata, az Anadarko Mozambique 2010. február 18-án Mozambik északi partjainál hatalmas földgázlelőhelyet fedezett fel a próbafúrásai során. Ennek következtében számos jelentős energetikai vállalkozás özönlött Cabo Delgadoba.⁷⁹ Az Anadarko Petroleum (ma Occidental Petroleum) volt a beruházási projekt fő üzemeltetője a maga 26,5%-os részesedésével. Végül a francia TotalEnergies 2019 szeptemberében 3,1 milliárd fontért (3,9 milliárd dollárért) vásárolta meg az Anadarko részesedését.⁸⁰

Eszközök és tevékenységek: A 2010-es években számos kétoldalú együttműködési megállapodást írt alá a két ország egymással, amelyek miatt Oroszország az évtized végére fontos biztonságpolitikai stratégiai partnerré vált: az első a 2017-es katonai-műszaki együttműködésről szóló jegyzőkönyv, amely a védelem területén számos elemet érint, az oktatástól és a kiképzéstől kezdve az anyagok szállításán és javításán át a konzultáció és a közös fellépés különböző formáig. A második, 2019-es jegyzőkönyv az orosz haditergészet hajóinak a mozambiki kikötőkbe való belépésének megkönnyítését tartalmazta, a kalózkodás és a banditizmus elleni küzdelemre összpontosítva. A harmadik a 2020-ban megkötött, a két állam közötti érzékeny ügyekre vonatkozó információk bizalmas kezeléséről szóló dokumentum, és végül a belügyminisztériumok együttműködéséről szóló jegyzőkönyv, amely a nemzetbiztonsági és terrorizmusügyi kérdésekre terjed ki.⁸¹ Ezek alapján nem meglepő, hogy a Cabo Delgado-i krízis eszkalálódása után Filipe Nyusi elnök az orosz félben látta a megoldást. Az államfő 2019 augusztusában Moszkvába utazott, ahol találkozott Putyinnal. Rá egy hónapra megérkezett Mozambikba az orosz katonai magánvállalat, a Wagner-csoport. Ugyanakkor soha nem hozták nyilvánosságra ennek a megállapodásnak a feltételeit, a küldetés költségeit.⁸² Mintegy 200 emberrel a Wagner-csoport körülbelül két hónapon keresztül felkelőellenes műveletekben vett részt, majd ugyanazon év novemberében a vállalat kivonult, mivel állítólag nézeteltérései támadtak a mozambiki hadsereggel. A távozásban a veszteségek is közrejátszottak, ugyanis a kontingensből körülbelül tíz ember vesztette életét.⁸³ Ki lehet jelenteni, hogy ez a megoldás

⁷⁸ [Mozambique: Russia Sends Aid for Displaced Children in Cabo Delgado](#). [online], 2022. 08. 05. Forrás: Macau News Agency [2024. 06. 15.].

⁷⁹ Flanders Investment & Trade: [Oil & Gas Industry In Mozambique](#). 2021. 3.

⁸⁰ [Mozambique LNG Project](#). [online]. Forrás: NS Energy [2024. 06. 15.].

⁸¹ Puga de Oliveira 2020: 39–40.

⁸² Nhamirre 2021: 3.

⁸³ [Evolution of Violent Extremism in Northern Mozambique](#). 14. [online], 2022. 10. Forrás: Centro para Democracia e Desenvolvimento Research & Occasional Paper Series [2024. 06. 15.].

a válságkezelésre kudarcot vallott. Utólag lehet tudni, hogy a mozambiki kormány az orosz hadsereg bevetését várta a Wagner-csoport helyett.⁸⁴

Cél: 2019 óta a mozambiki–orosz politikai kapcsolatok továbbra is jelentősek, de egyre kevésbé tudja ezt a viszonyt tartalommal megtölteni Oroszország. A földgázprojektből kiszorult, és a katonai segítségnyújtás is várat magára. A cél egyértelműen az orosz stratégiai pozíciók megerősítése, mivel a mozambiki politikai vezetés oroszbarát álláspontja továbbra is erős. Erre az alábbi eset a bizonyíték: az elmúlt egy évben az ENSZ Közgyűlésén számos jelentős szavazást tartottak az orosz–ukrán háborúval kapcsolatban, többek között az invázió elítéléséről, Oroszország felfüggesztéséről az Emberi Jogi Tanácsban, valamint az oroszok által végrehajtott annexió elutasításáról. A szavazás során Mozambik azon kevés afrikai ország között volt, amely mindegyik témakör szavazásakor tartózkodott,⁸⁵ ezzel jelezve a két fél közötti jó viszonyt. Viszont amivel hosszú távon szembe kell néznie Oroszországnak, az a FRELIMO párton belüli előregedés, aminek következtében a Szovjetunió iránti nosztalgia egyre jobban kopik, és amin az orosz diplomáciának is változtatnia kellene.⁸⁶

Következtetés

Az eddigiek alapján kijelenthető, hogy az orosz–ukrán háborúnak közvetlen hatása nincs a Cabo Delgado-i konfliktusra, de közvetetten igen. Egyrészt az oroszok befolyása már 2019-től kezdve minimális volt, és habár a mozambiki politikai elit továbbra is jó viszonyban van az orosz politikai elittel, ez egyelőre alig jelent kézzelfogható eredményt. Másrészt az orosz földgáztól való egyre nagyobb függetlenség elérése érdekében számos ország más földgázmezőkre próbál támaszkodni. Ez okozhatja azt, hogy egyre nagyobb beruházással, egyre több energetikai cég jelenik meg a térségben. Sőt a földgázéhség a Totalt is arra készíti, hogy minél hamarabb visszatérjen a régióba.

Kijelenthető, hogy ugyanannyira észlelhető a külső nagyhatalmi jelenlét (Egyesült Államok, valamint az EU és Kelet-Ázsia), mint a regionális (Ruanda és az SADC). Előbbi esetében egyértelműen a természeti erőforrások dominálnak, a tanulmány ezek közül csak a három legfontosabbra, a földgázra, rubinra és grafitra tért ki. A regionális bizonytalanságot a dzsihádisták váltották ki, hiszen a nyugat-afrikai példa mutatja, hogy az Iszlám Állam filiai milyen destabilizációra képesek, és a kelet-afrikai államok zöme nem elég erős ahhoz, hogy egy komoly bázis területtel rendelkező dzsihádista szervezettel hatékonyan és eredményesen megküzdjön. Hozzáteszem, a nagyhatalmak érdeke szintén a dzsihádisták visszaszorítása, de ehhez közvetett módon avatkoznak bele a mozambiki folyamatokba.

Jól látható, hogy a katonai beavatkozás csak akkora stabilitást képes biztosítani, ami elég a földgázprojekt folytatásához, míg a strukturális kihívások zöme továbbra is fennáll. Az ASWJ elkezdett délkeleti irányba áttérjedni, illetve a megszálló erők révén

⁸⁴ Nhamirre 2021: 3.

⁸⁵ Gopaldas, Ronak: *Will the Invasion of Ukraine Change Russia-Africa Relations?* 2–4. [online], 2023. 04. 26. Forrás: Carnegie Endowment For International Peace [2024. 06. 15.].

⁸⁶ Gopaldas 2023: 16.

a civilek közé olvadtak be, várva a külföldi erők kivonulására. Ezért ki lehet jelenteni, hogy az intervenciós erők csak viszonylagos stabilitást biztosítanak, valamint a mozambiki haderő önmagában jelenleg képtelen lenne hatékonyan felvenni a harcot a gerilla harcmodorral. Mindenképpen a dzsihádisták háttérországát kell felszámolni, vagyis a vallási és etnikai törésvonalakat kell megszüntetni, de ez hosszú évek munkája.

Felhasznált irodalom

- About European Union Training Mission in Mozambique. [online], 2022. 01. 04. Forrás: EEAS [2024. 06. 15.]
- Cabo Delgado. [online], 2023. 06. 23. Forrás: Google Maps [2023. 06. 23.]
- Columbo, Emilia (2023): *The Enduring Counterterrorism Challenge in Mozambique*. *CTC Sentinel*, 16(3), 1–6.
- Conflict in Cabo Delgado Not a Problem for Mozambique and SADC Alone. [online], 2022. 09. 16. Forrás: SADC [2024. 06. 15.].
- Doctor, Austin: *After Palma: Assessing the Islamic State’s Position in Northern Mozambique*. [online], 2022. 08. Forrás: Program on Extremism at George Washington University [2024. 06. 15.].
- Donelli, Federico: *Rethinking Alliances: France, Rwanda, and the Future of Regional Power Dynamics*. [online], 2024. 06. 23. Forrás: Orion Policy Institute [2024. 06. 30.].
- European Peace Facility: *EU agrees support to the Southern African Development Community mission in Mozambique*. [online], 2022. 09. 08. Forrás: Council of the EU [2024. 06. 15.].
- Evolution of Violent Extremism in Northern Mozambique. [online], 2022. 10. Forrás: Centro para Democracia e Desenvolvimento Research & Occasional Paper Series [2024. 06. 15.]
- Felix, Jason: *South Africa: Ramaphosa Extends Army Deployment in Mozambique, DRC at Cost of Nearly R2bln*. [online], 2023. 04. 17. Forrás: Club of Mozambique [2024. 06. 15.].
- Flanders Investment & Trade: *Oil & Gas Industry In Mozambique*. [online], 2021. 12. Forrás: Flanders Investment & Trade [2024. 06. 15.].
- Githing’u, Brenda Mugeci – Hamming, Tore Refslund: *The Arc of Jihad: The Ecosystem of Militancy in East, Central and Southern Africa*. [online], 2021. Forrás: International Centre for the Study of Radicalisation [2024. 06. 15.].
- Global Initiative (2020): Observatory of Illicit Economies in Eastern and Southern Africa. *Risk Bulletin*, 7. Online: <https://riskbulletins.globalinitiative.net/download/esa-obs-007-screen-pdf.pdf>
- Goncalves, Sergio: *Galp Planning to Sell 10% Stake in Mozambique Gas Project – Report*. [online], 2023. 02. 17. Forrás: Reuters [2024. 06. 15.].
- Gopaldas, Ronak: *Will the Invasion of Ukraine Change Russia-Africa Relations?* [online], 2023. 04. 26. Forrás: Carnegie Endowment For International Peace [2024. 06. 15.].
- Haas, Benjamin – Guo, Aibing: *CNPC to Buy Stake in Eni Mozambique Assets for \$4.2 Billion*. [online], 2023. 03. 15. Forrás: Bloomberg [2024. 06. 15.].
- Habibe, Saide – Forquilha, Salvador – Pereira, João: *Islamic Radicalization in Northern Mozambique–The Case of Mocímboa da Praia*. [online], 2019. 09. Forrás: IESE Scientific Council [2024. 06. 15.].
- Hanlon, Joseph: *Mozambique Insurgency: Rwanda Leads the Fightback*. [online], 2021. 08. 06. Forrás: BBC News [2024. 06. 15.].
- Hanlon, Joseph: *Mozambique Insurgency: Why 24 Countries Have Sent Troops*. [online], 2022. 05. 23. Forrás: BBC News [2024. 06. 15.].
- Hanlon, Joseph: *Cabo Delgado War Expands as Both Side Grow Stronger*. [online], 2022. 07. 29. Forrás: Club Of Mozambique [2024. 06. 15.].
- Hernandez, America: *TotalEnergies Prepares for Mozambique LNG Restart*. [online], 2023. 05. 23. Forrás: Reuters [2024. 06. 15.].
- International Crisis Group: *Winning Peace in Mozambique’s Embattled North*. [online], 2022. 02. 10. Forrás: crisisgroup.org [2024. 06. 15.].
- Japan Vows to Help Mozambique Fight ‘Terrorism’. [online], 2023. 05. 05. Forrás: The Defense Post [2024. 06. 15.].

- [Joint Venture Partners Of Mozambique Rovuma Offshore Area 1 Seal More LNG Sale And Purchase Agreements.](#) [online], 2019. 02. 26. Forrás: ONGC Videsh Limited [2024. 06. 15.].
- Kedem, Shoshana: [Mozambique Kicks off First Offshore Gas Project.](#) *African Business.* [online], 2022. 01. 14. Forrás: African Business [2024. 06. 15.].
- Landini, Francesca – Hernandez, America: [Saipem to Restart Mozambique LNG Project for Total in July.](#) [online], 2023. 02. 28. Forrás: Reuters [2024. 06. 15.].
- Lister, Tim (2020): Jihadi Insurgency in Mozambique Grows in Sophistication and Reach. *CTC Sentinel*, 13(10), 35–45. Online: <https://ctc.westpoint.edu/jihadi-insurgency-in-mozambique-grows-in-sophistication-and-reach/>
- Maduakor, Nnamdi: [Tesla Turns to Mozambique for Graphite, a Key Battery Component for its EV.](#) [online], 2022. 01. 16. Forrás: Investogist [2024. 06. 15.].
- Mapfumo, Linos (2020): The Nexus Between Violent Extremism and the Illicit Economy in Northern Mozambique: Is Mozambique Under Siege from International Organised Crime? *Extremism in Africa*, 3, Chapter 5. 96–117. Online: <https://digitalmallblobstorage.blob.core.windows.net/wp-content/2020/11/MAPFUMO-FINAL-4.pdf>
- Matsinhe, David M – Valoi, Estacio: [The Genesis of Insurgency in Northern Mozambique.](#) [online], 2019. 10. Forrás: ISS – Institute for Security Studies [2024. 06. 15.].
- [Member States.](#) [online]. Forrás: SADC [2024. 06. 15.].
- [Mozambique Area 1 Co-Venturers Announce Final Investment Decision.](#) [online], 2019. 06. 19. Forrás: PTTEP [2024. 06. 15.].
- [Mozambique: Foreign Security Force Deployment Extended in Cabo Delgado Province as of Aug. 18 Amid Persistent Insecurity.](#) [online], 2022. 08. 18. Forrás: Crisis24 [2024. 06. 15.].
- [Mozambique LNG Project.](#) [online]. Forrás: NS Energy [2024. 06. 15.]
- [Mozambique: Russia Sends Aid for Displaced Children in Cabo Delgado.](#) [online], 2022. 08. 05. Forrás: Macau News Agency [2024. 06. 15.]
- Nakhle, Caroline: [East Africa's Natural Gas Outlook.](#) [online], 2022. 09. 01. Forrás: GIS [2024. 06. 15.].
- Nhamirre, Borges: [Will Foreign Intervention End Terrorism in Cabo Delgado?](#) [online], 2021. 11. 05. Forrás: Institute for Security Studies [2024. 06. 15.].
- Nhamirre, Borges: [Rwanda Expands Its Protection of Mozambique's Natural Resources.](#) [online], 2023. 02. 01. Forrás: ISS Today [2024. 06. 15.].
- Opperman, Jasmin – Pigou, Piers: [SAMIM Withdrawal from Cabo Delgado: Uncomfortable Truths.](#) [online], 2024. 05. 30. Forrás: Insitute For Security Studies [2024. 08. 02.].
- [Our work in Mozambique.](#) [online]. Forrás: Eni [2024. 06. 15.]
- [Political and Security Committee Decision \(CFSP\) 2022/1482.](#) [online], 2022. 08. 25. Forrás: Official Journal of the European Union [2024. 06. 15.]
- Puga de Oliveira, João Pedro (2020): Conflito Armando Em Cabo Delgado. *Politica Internacional e Seguranca*, 19–20, 27–65. Online: http://repositorio.ulusiada.pt/bitstream/11067/6003/5/lpis_19_20_4.pdf
- [Rovuma LNG.](#) [online], 2019. 06. 25. Forrás: ExxonMobil [2024. 06. 15.].
- [SADC Objectives.](#) [online]. Forrás: SADC [2024. 06. 15.].
- [SADC Mutual Defence Pact.](#) [online]. Forrás: SADC [2024. 06. 15.].
- Saipem: [The Activities of The Mozambique LNG Project Gradually Resume After the Site Under Construction in Northern Mozambique Has Been Secured.](#) [online], 2021. 03. 24. Forrás: Saipem [2024. 06. 15.].
- Sanyard, Julia et al.: [Insurgency, Illicit Markets and Corruption: The Cabo Delgado Conflict and its Regional Implications.](#) [online], 2022. 02. Forrás: Global Initiative Research Report [2024. 06. 15.].
- Suk-ye, Jung: [KOGAS Begins LNG Production at Coral South in Mozambique.](#) [online], 2022. 11. 15. Forrás: Business Korea [2024. 06. 15.].
- [The Mozambique LNG Project: An Energy Resource for the World of Tomorrow.](#) [online], 2020. 12. Forrás: Mitsui & Co. [2024. 06. 15.].
- Tugendhat, Henry – Chichava, Sérgio: [Al-Shabaab and Chinese Trade Practices in Mozambique.](#) [online], 2021. 09. 23. Forrás: War On The Rocks [2024. 06. 15.].
- [Upstream in Mozambique.](#) [online]. Forrás: GALP [2024. 06. 15.]

- U.S. Embassy: *U.S. Government Celebrates Fourth Military Exercise with Mozambican Armed Forces*. [online], 2023. 04. 20. Forrás: U.S. Embassy in Mozambique [2024. 06. 15.]
- U.S. Embassy Maputo: *U.S. Government Provides Military Training to Mozambican Marines*. [online], 2021. 03. 15. Forrás: U.S. Embassy in Mozambique [2024. 06. 15.]
- Warner, Jason et al. (2020): Outlasting the Caliphate: The Evolution of the Islamic State Threat in Africa. *CTC Sentinel*, 13(11), 18–33. Online: <https://ctc.westpoint.edu/outlasting-the-caliphate-the-evolution-of-the-islamic-state-threat-in-africa/>
- Why Mozambique Invited Foreign Troops to Fight Its Jihadists*. [online], 2021. 08. 14. Forrás: The Economist [2024. 06. 15.].

Károlyi Lili¹

Az Iráni Iszlám Köztársaság katonai képességei, védelmi költségvetése és védelmi ipara

A világ egyik legmilitarizáltabb térsége, a Perzsa-öböl biztonsági szubkomplexumának egyik nagyhatalma,² az Iráni Iszlám Köztársaság tekintélyes szárazföldi, légi és a 2009-ben a légierőből kiváló légvédelemmel, valamint haditengerészeti erővel rendelkezik. Bár a fegyveres ereje regionális mércével mérve nagynak tekinthető, egyre elavultabb haditechnikai eszközöket birtokol, főként a légierőnél. A nyugati szankciók okán minduntalan törekszik a valamennyi igényt kielégíteni képes hazai védelmi ipar kiépítésére, és jelentős fejlesztéseket ért el bizonyos haditechnikai eszközök tekintetében, ugyanakkor a külső szállítóktól való függőség korlátait teljes egészében még nem sikerült lebontania. Az elemzés a perzsa állam katonai képességeire és védelmi iparára, különösen a ballisztikus rakéta programjára helyezi a hangsúlyt.

Kulcsszavak: Irán, fegyveres erők, katonai képességek, védelmi költségvetés, védelmi ipar

Military Capabilities, Defence Expenditure and Defense Industry of the Islamic Republic of Iran

One of the most militarized regions in the world, one of the great powers of the security sub-complex of the Persian Gulf, the Islamic Republic of Iran has a considerable land, air, air defense separated from the air force in 2009 and naval force. Although its armed force can be considered large by regional standards, it has increasingly obsolete military equipment, especially in the air force. On the grounds of the Western sanctions, it is constantly striving to establish a domestic defense industry which is capable of satisfying all needs, during which it has achieved significant developments in certain military equipment, but at the same time it has not yet succeeded in completely breaking down the limits of dependence on external suppliers. The analysis focuses on the Persian state's military capabilities and defense industry, particularly its ballistic missile program.

Keywords: Iran, armed forces, military capabilities, defence expenditure, defence industry

¹ Károlyi Lili az NKE doktori hallgatója. E-mail: lilikarolyi@gmail.com

² Buzan, Barry – Wæver, Ole (2003): *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge – New York: Cambridge University Press, 187–188.

Bevezetés

A Közel-Kelet, Közép-Ázsia, a Kaukázus, a Perzsa-öböl és Dél-Ázsia metszéspontjában elhelyezkedő Perzsia/Irán³ az ókorig visszanyúló államisággal rendelkezik.⁴ A több mint 2500 éves, gazdag történelmi múltú nemzet már a maga korában is igazi „szuperhatalom” volt, és a régiót illető jelentős befolyását a hosszú történelmi idők során is képes volt megtartani, éppen ezért a 88 550 570 lakossal és a világ harmadik⁵ legnagyobb olajtartalékával rendelkező Iráni Iszlám Köztársaság regionális nagyhatalmi törekvéseinek szerves részét képezi a fegyveres ereje. Már az 1980–1988-as iraki háború során is megtapasztalta, hogy fennmaradásának záloga a saját erejére, eszközeire való támaszkodás, azaz az önellátásra való maximális törekvés valamennyi szektort illetően.

Nemzetbiztonsági doktrínája a nemzeti mozgósításon keresztüli területvédelmet a régió legnagyobb rövid és közepes hatótávolságú ballisztikus rakétaarzenáljával és aszimmetrikus védelmi stratégiával egyesíti. Bár a fegyveres ereje regionális mércével mérve nagynak tekinthető, egyre elavultabb haditechnikai eszközökkel rendelkezik, főként a légierőnél.⁶ A nyugati szankciók hatására azonban eltökélten építi ki saját védelmi ipari bázisát, így mára regionális szempontból fejlett védelmi ipari bázisa van. Igaz, a hazai védelmi ipar valamennyi főbb fegyverrendszerre/haditechnikai eszközre vonatkozó igényét egyelőre még nem képes önerőből kielégíteni, a védelmi iparát illető kutatás és fejlesztési programjai fejlődő, erős tendenciát mutatnak.

Védelmi költségvetése

Bár a Szaúd-Arábiai Királyság továbbra is a MENA- (Middle East and North Africa, Közel-Kelet és Észak-Afrika) régió legnagyobb védelmi költségviselője marad a 259 milliárd SAR (69,1 milliárd USD) ráfordítással, 2023-ban Irán védelmi kiadásai a becslések szerint elérték a 3194 milliárd iráni riált (IRR), amely megközelítőleg 43,8 milliárd USD összegnek felel meg a hivatalos, kormány által meghatározott rögzített árfolyamon. Ennek révén Irán a régió második legnagyobb állama a védelmi kiadások tekintetében. Ugyanakkor miután az Iráni Központi Bank 2018-ban az Amerikai Egyesült Államok újabb szankcióira felkészülve bevezette a külön árfolyamot, a Forex Management

³ 1935-ben Reza Pahlavi sah kezdeményezésére váltotta fel a Perzsia államnevezést.

⁴ N. Rózsa Erzsébet (2020): *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 38.

⁵ OPEC Share of World Crude Oil Reserves, 2023. [online]. Forrás: OPEC [2024. 05. 06.].

⁶ Mohammad Reza Pahlavi sah idején Irán rendelkezett a legnagyobb légierővel az Öbölben.

Integrated System (NIMA-)⁷ rendszert, az iráni riál és az amerikai dollár összehasonlítása egyre problematikusabbá vált, így a már nemzetközi szabványnak számító NIMA-ráta mellett Irán védelmi kiadásait mindössze 7,41 milliárd dollárra becsülik. A jelentős különbség mögött azonban az elmúlt években az országot sújtó 40–50%-os infláció is meghúzódik.⁸ Ezen körülmény azonban továbbra sem gátolja meg abban, hogy folytassa a védelmi iparba való beruházásait, hiszen előrehaladást ért el a különböző rakéta- és a pilóta nélküli légi rendszerek terén.

1. táblázat: A MENA országainak védelmi kiadásai 2022-ben és 2023-ban, fegyveres erőinek létszáma 2023-ban

Ország	Védelmi kiadások 2022-ben (milliárd USD)	Védelmi kiadások 2023-ban (milliárd USD)	Védelmi kiadások 2023-ban (GDP%)	Fegyveres erők aktív létszáma 2023-ban	Tartalékosok létszáma 2023-ban	Félkatonai szervezetek létszáma 2023-ban
Szaúd-Arábia	45,60	69,07	7,1	257 000	0	24 500
Iráni Iszlám Köztársaság	44,01	7,41	2,1	610 000	350 000	40 000
Izrael	22,65	22,48	5,3	169 500	465 000	8 000
Egyesült Arab Emírségek	20,36	20,74	5,6 ⁹	63 000	0	0
Kuvait	9,17	7,77	4,9	17 500	23 700	7 100
Algéria	894	18,31	8,2	139 000	150 000	187 200
Irak	8,94	10,36	2,1	193 000	0	266 000
Katar	8,42	9,02	6,9 ¹⁰	16 500	0	5 000
Egyiptom	6,51	4,88	1	438 500	479 000	397 000
Omán	6,43	6,51	5,4	42 600	0	4 400
Marokkó	6,42	6,49	3,9 ¹¹	195 800	150 000	50 000
Jordánia	2,28	2,25	4,9	100 500	65 000	15 000
Bahrein	1,40	1,41	3,1	8 200	0	11 260
Tunézia	1,37	1,25	2,5	35 800	0	12 000
Libanon	n. a.	n. a.	8,9 ¹²	60 000	0	20 000
Líbia	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

⁷ Irán hivatalos valutája, az iráni riál 2018-tól erősen leértékelődött, miután Donald Trump korábbi amerikai elnök egyoldalúan kilépett az iráni nukleáris megállapodásból. Mivel az országot sújtó szankciók, valamint az infláció teljesen elzárták Iránt a globális gazdaságtól és a pénzügyi rendszerektől, az Iráni Iszlám Köztársaság Központi Bankja 2018 áprilisában bevezette az online valutarendszert (NIMA), amely által az iráni exportőrök devizabevételeiket értékesíthetik iráni riálért. Bár a NIMA riálárfolyama magasabb a nyílt piaci árfolyamnál, bevezetésének szükségességét az indokolta, hogy a Központi Bank akkor is elegendő devizával rendelkezzen az élelmiszerek, gyógyszerek, illetve egyéb humanitárius javak importjának fedezésére, ha az iráni riál rövid időn belül drasztikusan leértékelődik. A NIMA rendszer kizárólag a havala, azaz a formális bankrendszeren kívüli, határon túli ügyletekre fókuszál. Lásd: www.aljazeera.com/economy/2019/7/2/why-does-iran-have-three-foreign-exchange-rates

⁸ *The Military Balance 2024*. Routledge, 335.

⁹ 2014-ben, azóta nincs friss adat.

¹⁰ 2022-ben.

¹¹ 2022-ben.

¹² *SIPRI Military Expenditure Database, 2024*. [online]. Forrás: sipri.org [2024. 05. 06.].

Ország	Védelmi kiadások 2022-ben (milliárd USD)	Védelmi kiadások 2023-ban (milliárd USD)	Védelmi kiadások 2023-ban (GDP%)	Fegyveres erők aktív létszáma 2023-ban	Tartalékosok létszáma 2023-ban	Félkatonai szervezetek létszáma 2023-ban
Palesztin területek	n. a.	n. a.	n. a.	0	0	n. a.
Szíría	n. a.	n. a.	n. a.	169 000	0	100 000
Jemen	n. a.	n. a.	n. a.	40 000	0	0

Forrás: *The Military Balance 2024: 342–395; The World Bank 2024*

2. táblázat: Irán védelmi kiadásai GDP-arányosan 2010-től 2023-ig

Évszám	Védelmi kiadások (GDP %)
2010	2,8
2011	2,4
2012	2,7
2013	2,2
2014	2,1
2015	2,6
2016	2,8
2017	2,8
2018	2,2
2019	2
2020	2
2021	2,2
2022	2,6
2023	2,1

Forrás: *The World Bank 2024*

Irán nemzetbiztonsági és katonai stratégiája

Nemzeti katonai stratégiájának gyökerei az 1980–1988-as iraki háborúig nyúlnak vissza, és azóta folyamatosan fejlődött, illetve alkalmazkodott mind a rezsim fenyegetéskoncepcióihoz, mind a regionális politikai fejleményeihez. Alapvetően a hagyományos hadviselés kerülésére fókuszál, azaz következetesen kerüli a közvetlen hadviselést, és helyette a helyettesek által vívott proxyháborúkat alkalmazza érdekeinek érvényesítésére. Ezen céljait a ballisztikus rakétaprogramja segíti elő, amelynek révén a szemben álló fél védelmi rendszerét, stratégiai létesítményeit és lakosságát támadja.

Teherán biztonsági és katonai stratégiájának négy célja van: a *velāyat-e faqīh*,¹³ azaz az „iszlám jogtudós uralmának” biztosítása, a rezsim stabilitásának fenntartása és védelmének garantálása a belső és külső, beleértve a vélt egzisztenciális¹⁴ fenyegetésekkel szemben, az állam regionális hatalmi pozíciójának biztosítása a hegemon törekvéseinek elősegítése érdekében,¹⁵ valamint a gazdasági jólét elérése.¹⁶

Elrettentő ereje három képességén alapul: a ballisztikus rakétaprogramján, a Perzsa-öbölben és a Hormuzi-szorosban a szabad hajózást és kereskedelmet veszélyeztető tengeri erején, valamint a szövetségesei és proxyjai segítségével a nem konvencionális műveleteken. Amellett, hogy kiterjedt rakétaprogramjának katonai és pszichológiai, stratégiai hatása is van, annak révén kétségtelenül kedvezőbb stratégiai előnyök kivívására képes.¹⁷

A fegyveres erők szervezeti felépítése

A perzsa állam jelen struktúra szerint működő fegyveres ereje az államszervezet kiépítésére is jellemző duális koncepciót követi. Ez a fajta katonai gondolkodás, azaz az egymással rivalizáló hadseregek létrehozása a perzsa történelemből (is) ismert, hiszen a központi államhatalom védelme érdekében már a 3. században létrejött Szászánida Birodalomtól egészen a 20. századig regnáló Kádzsár-dinasztia is következetesen ügyelt a fegyveres erőkön belüli nagyobb erőközpontok kialakulásának megakadályozására.¹⁸

A jelenlegi, az 1979-es iráni iszlám forradalmat követően a fegyveres erők két szervezettel is elkülönült csoportból állnak: a hagyományos hadsereg (*Artes*) mellett az iszlám forradalom évében létrehozott, ideologikus fegyveres erőként¹⁹ működik a Forradalmi Gárda.²⁰ A fegyveres erők jogalapjául az Iráni Iszlám Köztársaság Alkotmányának²¹ a Hadsereg és a Forradalmi Gárda címet viselő kilencedik fejezete szolgál, amely a reguláris és irreguláris fegyveres erők feladatköreinek deklarálása mellett a 144–145. cikkeiben a személyi állományt illetően olyan konjunktív feltételeket követel meg, mint az iszlám vallást, az iszlám ideológia és a vezetés iránti elkötelezettséget, valamint az iráni állampolgárságot.²²

13 A Khomeini ajatollahhoz köthető 1968-ban kidolgozott iszlám kormányzás és a vallástudós abszolút hatalmára épülő *velāyat-e faqīh*, azaz az iszlám kormányzás intézménye azon az elgondoláson alapul, hogy a rejtőzködő imám távollétében szükség van egy igazságos és jámbor vallástudósra, aki a közösség vezetésére jogosult. Az alkotmány a *velāyat-e faqīh* intézményével tehát létrehozott a három klasszikus hatalmi ág mellett egy olyan negyedik hatalmi ágat, amely a korábbi 1906. decemberi alkotmányban rögzített, a sah hatalmi jogkörénél is erősebb jogosítványokat biztosít a Legfőbb Vezetőnek.

14 Utalva a „kis és nagy sátnárra”, azaz Izraelre és az Egyesült Amerikai Államokra.

15 Teherán egy stabil regionális rend vezetője kíván lenni. A régiót illető elképzelésében az Egyesült Államok és regionális partnereinek befolyása megszűnik, és a szunnita szélsőséges csoportok vereséget szenvednek.

16 Defense Intelligence Agency (2019): *Iran Military Power. Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance*. U.S. Government Publishing Office, 12.

17 Defense Intelligence Agency 2019: 23.

18 N. Rózsa 2020: 30.

19 N. Rózsa 2020: 30.

20 Sepāh-e Pāsdārān-e Enqelāb-e Eslāmi.

21 Qānun-e Asāsi-ye Jomhuri-ye Eslāmi-ye Irān.

22 A fegyveres alakulatokat illető iráni állampolgárság alkotmányban való meghatározása az 1980–1988 között vívott iraki–iráni háborúval magyarázható.

A reguláris haderő feladata az állam függetlenségének és területi integritásának védelmezése.²³ Bár belbiztonsági feladatkörrel nem rendelkezik, a Forradalmi Gárdával a nemzetvédelmet érintő feladatait megosztva látja el. Négy haderőnemből épül fel: a szárazföldi erőkből, a haditengerészetből, a légierőből, valamint a 2009-ben a légierőből kivált légvédelemből, amely a Forradalmi Gárda légvédelmi egységeit is irányítja. Az egyes haderőnemek élén parancsnok áll, ugyanakkor a négy haderőnemet szimbolikusan egy, a Legfőbb Vezető által kinevezett főparancsnok fogja össze az egyesített vezérkarban.²⁴

A hagyományos hadsereggel párhuzamos, kezdetben önkéntes alapon szerveződő, ma már elit katonai egységgé fejlődő Khomeini ajatollah híveiből létrejövő Forradalmi Gárda feladatát az iráni alkotmány az iszlám forradalom vívmányainak védelmezésében határozza meg, akként, hogy a felelősségi területét törvények szabályozzák, figyelembe véve a többi fegyveres erővel való testvéri együttműködést.²⁵ Ennek értelmében belbiztonsági szervként a társadalmi tiltakozások/tüntetések elfojtásában és az ellenzék félreállításában, védelmi erőként pedig az államhatárok védelmezésében és az ország területén kívüli katonai műveletek megvalósításában játszik komoly szerepet. A rezsim társadalmi támogatottságának biztosítása mellett megalakulása óta jelentős politikai-gazdasági erőre tett szert, így az anyagi forrásokhoz és a katonai felszerelésekhez könnyebben hozzájut a reguláris párjával szemben. Öt haderőnemből épül fel: a szárazföldi erőkből, a haditengerészetből, a légierőből, a Baszídzs²⁶ milíciából és a Kudsz erőkből. Míg az első három – hagyományos – haderőnemek saját parancsnoksága van, addig a Baszídzs és a Kudsz milíciák a Legfőbb Vezető Irodájának vannak alárendelve.

A Forradalmi Gárda alatt működő Kudsz erők²⁷ 1991-ben az iszlám forradalom eszméinek terjesztésére és védelmére, valamint hírszerzési és különleges műveletek végrehajtására jött lére. 9000. főosztálynak is nevezik.²⁸ Működésének jogalapját az iráni alkotmány 154. cikke biztosítja, amely szerint „a más országok belügyeibe való beavatkozástól szigorúan tartózkodni kell, azonban a szabadságharcosok küzdelmét az elnyomók ellen a világ bármely pontjában támogatja”. Erre alapozottan fejtik ki tevékenységüket Irakban, Jordániában, Libanonban, Szíriában és a palesztin területeken.

A szintén a Forradalmi Gárda alárendeltségébe tartozó paramilitáris szervezet, a Baszídzs milícia elsősorban rendvédelmi feladatokat lát el. Bár 1980-ban állították fel az iraki–iráni háború idején, a Forradalmi Gárda szárazföldi csapatainak alárendeltségébe 2009-ben került. Csekély harci képességekkel rendelkezik, azonban a Gárda tartalékerejét adja. A jól képzett, elit Gárdával szemben azonban a Baszídzs kékzetlen, civil önkéntesekből áll.²⁹

A MENA-régióban a perzsa állam a 610 000 fős aktív és 350 000 fős tartalékos létszámával kétségkívül a lista élén jár. Paramilitáris erőinek létszáma 40 000–60 000 fő. A sor-katonai szolgálat időtartama 18–21 hónap, ami a szolgálat helyétől függően változhat.

²³ Az Iráni Iszlám Köztársaság Alkotmánya, IX. fejezet: A Hadsereg és a Forradalmi Gárda, 143. cikk.

²⁴ N. Rózsa 2020: 31.

²⁵ Az Iráni Iszlám Köztársaság Alkotmánya, IX. fejezet: A Hadsereg és a Forradalmi Gárda, 150. cikk.

²⁶ Niru-ye Moghávemat-e Basij.

²⁷ A Kudsz arab eredetű szó, jelentése Jeruzsálem.

²⁸ Kis-Benedek József (2010): Az iráni hírszerző szolgálatok. *Felderítő Szemle*, 9(3–4), 71.

²⁹ Kis-Benedek 2010: 72.

3. táblázat: Fegyveres erőinek haderőnemenkénti létszáma

Reguláris haderő (<i>Artes</i>)		Forradalmi Gárda (<i>Sepāh</i>)	
Szárazföldi erők	350 000	Szárazföldi erők	150 000
Haditengerészet	18 000	Haditengerészet	20 000
Légierő	37 000	Légierő	15 000
Légvédelmi erő	15 000	Kudsz erők	5 000
Összesen: 420 000		Baszídzs milíciák (paramilitáris szervezet)	mozgósításkor ~ 600 000
		Összesen (Baszídzs erők nélkül)	190 000
		Összesen (Baszídzs erőkkel)	790 000
Aktív haderő létszáma összesen: 610 000			
Tartalékosok (önkéntes tartalékos, volt katonai szolgálat): 350 000			
Haderő létszáma (aktív + tartalékosok): 960 000			
Haderő létszáma (a mozgósítható Baszídzs erőkkel együtt): ~1 560 000			

Forrás: The Military Balance 2024: 352–356.

4. táblázat: Katonai képességei, rendelkezésre álló hadfelszerelése

Harcokocsik	1513
Páncélozott harcjárművek	1365
Tüzérségi eszközök	6798
Önjáró lövegek	292
Vontatott tüzérségi eszközök	2030
Rakéta-sorozatvetők	1476
Egyéb tüzérségi eszközök	3000
Támadó repülőgépek	288
Szállító és légi utántöltő repülőgépek	169
Kiképző repülőgépek	143
Helikopterek	312
Harci helikopterek	50
Szállító helikopterek	242
Többcélú helikopterek	7
Repülőgép-hordozók	0
Fregattok	0
Rombolók	3
Korvettek	18
Tengeralattjárók	19
Parti őrség hajói	199
Aknakereső hajók	5

Forrás: The Military Balance 2024: 352–356.

5. táblázat: Harckocsik elosztása típus és darabszám szerint

Harckocsik			
Darabszám	Típus		
480	T72-S		
150	M60A1		
75	T-62		
100	Chieftain Mk3		Chieftain Mk5
540	T-54	T-55	Type-59
168	M47		M48
Összesen: 1513			

Forrás: *Military Balance 2024*: 352–353.

A rendelkezésre álló adatokkal szemben azonban az iráni haderő professzionális voltának megítélése árnyaltabb képet mutat, amennyiben figyelembe vesszük az alábbi közelmúltbeli eseményeket, amelyek főként a légierő állapotát érintik, hiszen az elavult flotta nemcsak az állam csapásmérési képességbeli hiányában realizálódik, hanem komoly veszélyt jelent a légierő személyzetére is.

Megemlítendő, hogy a ballisztikus rakétafejlesztési projektekkal párhuzamosan Iránnak továbbra is határozottan szándékában áll a legjelentősebb csapásmérési képességbeli hiányosságának csökkentése, amit jól szemléltet a Szu-35-ös vadászrepülőök vásárlását célzó Teherán és Moszkva közötti megállapodás.³¹ Bár a felek közötti egyezség részletei nem ismertek, az Oroszországba irányuló iráni fegyverexport és a két állam közötti kedvező kapcsolatok arra engednek következtetni, hogy annak végrehajtása reális alapokon nyugszik.

6. táblázat: A légierő elavult voltára utaló esetek az elmúlt években

2018. augusztus 26.	Egy F-5 kényszerleszállást hajtott végre Dezful közelében, miután mechanikai problémák léptek fel.	A pilóta életét veszítette.
2019. december 25.	Egy nemrég felújított iráni MiG-29-es próbarepülés közben lezuhant Ardabil tartományban, az azerbajdzsáni határ közelében. ³²	A pilóta meghalt. ³³
2021. június 1.	Egy F-5 lezuhant, miután műszaki problémát észlelt Irán délnyugati részén, Dezful közelében.	A 2 fős legénység meghalt. ³⁴
2022. február 21.	Egy F-5 gyakorlórepülés közben meghibásodott, és Tabriz egyik iskolájának a stadionjára csapódott.	A 2 fős legénység és 1 civil meghalt. ³⁵

³⁰ Saját gyártmányú.

³¹ Reuters: *Iran to Buy Su-35 Fighter Jets From Russia: Iranian Broadcaster*. [online], 2023. 03. 11. Forrás: voanews.com [2024. 08. 16.].

³² RadioFreeEurope RadioLiberty: *Iran Military Aircraft Crashes Into Mountain Range*. [online], 2019. 12. 25. Forrás: rferl.org [2024. 08. 16.].

³³ Tehran Times: *Funeral Procession for Pilot of Crashed Fighter Jet*. [online], 2019. 12. 29. Forrás: tehrantimes.com [2024. 08. 16.].

³⁴ Iddon, Paul: *Iran's Vintage Fighter Jets Keep Falling Out Of The Sky*. [online], 2022. 05. 29. Forrás: forbes.com [2024. 08. 16.].

³⁵ CBC News: *3 Killed as Iranian Fighter Jet Crashes; General Says Pilots 'Sacrificed Themselves' To Avoid Homes*. [online], 2022. 02. 21. Forrás: www.cbc.ca [2024. 08. 16.].

2022. május 24.	Egy kínai gyártmányú iráni F-7 vadászrepülőgép lezuhant a kiképzés során.	2 pilóta életét veszlette. ³⁶
2022. június 18.	Egy iráni F-14 lezuhant Iszfahán környékén, miután meghibásodott a hajtóműve.	A 2 fős legénység túlélte. ³⁷
2022. augusztus 3.	Technikai meghibásodás következtében felszállás közben egy iráni Szu-22 lezuhant Siráz légibázisánál.	A legénység katapultált. ³⁸
2023. december 16.	Egy Szu-22-es zuhant le a déli Fársz tartományban.	A pilóta katapultált. ³⁹

Forrás: *The Military Balance 2024*: 352–356.

Irán védelmi ipara – avagy az alacsony technológia korszakától a nagy hatótávolságú ballisztikus rakéták hazai gyártásáig

Irán hamar megtanulta, hogy függetlensége és területi integritásának védelme a saját technológiai fejlesztések és kapacitások bővítésével biztosítható, így az elmúlt néhány évtizedben olyan hazai védelmi ipart épített ki, amely képes meghatározott fegyverrendszerek gyártására és fejlesztésére, az előregedett rendszerek karbantartására, régebbi generációs haditechnikai eszközök felszerelésére és bizonyos technológiák visszafejtésére. Jelentős összegeket fektet be saját iparágába és infrastruktúrájába, hogy csökkentse a külföldi szereplőktől való függőséget. Szinte minden jelentősebb haditechnikai eszközrendszer tekintetében rendelkezik saját fejlesztésekkel: vannak saját gyártmányú harckocsijai, páncélozott harcjárművei, tüzérségi eszközei, hadihajói, ballisztikus rakétái, légvédelmi rakétái és pilóta nélküli légi járművei. Ennek ellenére a saját hadiipari termékeinek szignifikáns része valójában a nemzetközileg elterjedt fegyverrendszerek csekély mértékben módosított másolata.

Védelmi iparát a Védelmi és Fegyveres Erők Logisztikai Minisztériuma⁴⁰ felügyeli, amely szervezet küldetése a fegyveres erők felfegyverzése, a katonai célú kutatás és fejlesztés, gyártás és beszerzés biztosítása. Az ezen minisztérium alá rendelt védelmi ipari vállalatok felelősek szinte valamennyi haditechnikai kutatásért és fejlesztésért, beleértve a ballisztikus és cirkálórakétákat, föld-levegő rakétákat, radarokat, páncélozott járműveket, hadihajókat, pilóta nélküli légi járműveket, kézi lőfegyvereket, lőszereket és kommunikációs eszközöket.⁴¹

³⁶ Hughes, Clyde: *2 Pilots Killed in Central Iran after Chinese-Made F-7 Crashes During Training*. [online], 2022. 05. 24. Forrás: www.upi.com [2024. 08. 16.].

³⁷ Associated Press: *Iran Fighter Jet Crashes After Engine Fails, Pilots Survive*. [online], 2022. 06. 18. Forrás: www.voanews.com [2024. 08. 16.].

³⁸ Al Arabiya English: *IRGC Fighter Jet Crashes in Iran Due to 'Technical Failure,' Pilots Survive*. [online], 2022. 08. 23. Forrás: english.alarabiya.net [2024. 08. 16.].

³⁹ Iran International: *Su-22 Fighter Jet Crashes in Southern Iran, Pilot Survives*. [online], 2023. 12. 17. Forrás: www.iranintl.com/en/ [2024. 08. 16.].

⁴⁰ Ministry of Defence and Armed Forces Logistics (MODAFL), Vezárat-e defa' va poštibáni-ye niruhâ-ye mosallah.

⁴¹ Defense Intelligence Agency 2019: 84.

7. táblázat: Védelmi iparának meghatározó szereplői tevékenységi területek szerint

Jogi személy/szervezet	Fő tevékenységi terület
Defense Industries Organizations (DIO)	Harcokcsik, páncélozott járművek, tüzérségi lövegek, kézi lőfegyverek, lőszer, robbanószer
Aerospace Industries Organization (AIO)	Ballisztikus rakéták, cirkálórakéták, föld-levegő rakéták, levegő-levegő rakéták, páncéltörő rakéták
Iran Aviation Industries Organization (IAIO)	Könnyű légi járművek, pilóta nélküli légi járművek
Marine Industries Organization (MIO)	Kiseb hajók, felszíni hajók, tengeralattjárók
Iran Electronics Industries (IEI)	Radarok, kommunikációs felszerelések, elektronikus hadifelszerelések
Defense Industries Research and Training Institute (DIRTI)	A védelmi tudományi technológia előmozdítása, valamint a hadiipar önellátásának érdekében felügyeli az oktatást
Malek-Ashtar University of Technology (MUT)	Katonai alapú kutatás és fejlesztés, beleértve a lég- és űrteret, az alkalmazott tudományt és a mérnöki tevékenységet

Forrás: Defense Intelligence Agency 2019: 83.

Mielőtt kifejténék az iráni rakéta- és nukleáris programot, célszerű áttekinteni, hogy Irán az eddigiek során mely tömegpusztító fegyverek korlátozását célzó multilaterális egyezményekhez csatlakozott, és azok közül melyeket ratifikálta.

8. táblázat: Irán státusza a számára releváns tömegpusztító fegyverek korlátozását célzó multilaterális egyezményekben

	Genfi jegyző-könyv ⁴²	Atomsorompó-szerződés ⁴³	A tengerfenék-szerződés ⁴⁴	Biológiai és toxinfegyver-tilalmi megállapodás ⁴⁵	Vegyifegyver-tilalmi egyezmény ⁴⁶	Átfogó atomcsend-szerződés ⁴⁷
Aláírta	1929	1968	1971	1972	1993	1996
Ratifikálta	–	1970	1971	1973	1997	–

Forrás: Defense Intelligence Agency 2019: 83.

Jóllehet a célba juttató eszközök, elsősorban a rakéták és a pilóta nélküli repülő eszközök korlátozására a mai napig nem készült általános érvényű nemzetközi megállapodás, az 1987-ben létrejött Rakétatechnológia Exportját Ellenőrző Szervezet még ha a többi exportellenőrzési rendszerhez hasonlóan nem is jelent nemzetközi jogi kötelezettséget, mégis az exportellenőrzési irányelvek megfogalmazásával informális politikai keretet nyújt ezen eszközök és azok összetevői forgalmának ellenőrzésére.⁴⁸ Ugyanakkor fontos

⁴² Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (Geneva Protocol). [online]. Forrás: 2009-2017.state.gov [2024. 08. 16.].

⁴³ Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. [online]. Forrás: treaties.unoda.org [2024. 08. 16.].

⁴⁴ Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and the Ocean Floor and in the Subsoil Thereof. [online]. Forrás: 2009-2017.state.gov [2024. 08. 16.].

⁴⁵ Biological Weapons Convention. [online]. Forrás: disarmament.unoda.org [2024. 08. 16.].

⁴⁶ Chemical Weapons Convention. [online]. Forrás: opcw.org [2024. 08. 16.].

⁴⁷ Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty. [online]. Forrás: treaties.un.org [2024. 08. 16.].

⁴⁸ Gazdag Ferenc – Remek Éva (2018): *A biztonsági tanulmányok alapjai*. Budapest: Dialóg Campus, 199.

megjegyezni, hogy a csupán 35 részes féllel rendelkező Rakétatechnológiai Ellenőrzési Rendszer nemcsak Iránt, hanem egyetlen közel-keleti államot sem tudhat a tagjai között.⁴⁹

Irán ballisztikus rakéta programja

Napjainkban a perzsa állam tudhatja magáénak a Közel-Kelet legnagyobb és legváltozatosabb ballisztikus⁵⁰ rakétaarszenálját,⁵¹ ugyanakkor rakéta programja nem új keletű jelenség, hiszen az iszlám forradalom előtti időkre nyúlik vissza. A nagy hatótávolságú rendszer kifejlesztését illetően még Mohammad Reza Pahlavi sah éppen Izraellel fogott össze, miután Washington megtagadta a Lance rakéták iránti kérelmét.⁵² Az iráni sah és Simón Peresz, akkori izraeli védelmi miniszter által 1977 áprilisában⁵³ aláírt, az Egyesült Államok előtt titokban tartani kívánt⁵⁴ Flower Project⁵⁵ néven ismert közös rakéta program keretében Irán a tőkét, míg Izrael a technológiát biztosította. A Flower Project a dokumentumok szerint 750 kilogramm tömegű és 300 mérföldes hatótávolságú robbanófejekkel ellátott rakétákat állított elő. Alkatrészei között voltak amerikai gyártású inerciális navigációs rendszerek és egy irányítórendszer, amelyet Izraelnek tilos volt más kormányok rendelkezésére bocsátani. A dokumentumokban felmerült a nukleáris robbanófej hordozására is alkalmas rakéta lehetősége.⁵⁶ A tervek szerint a rakétákat egy svájci cégen keresztül kellett volna Iránba szállítani összeszerelés és tesztelés céljából. A föld-föld rakéták birtoklása a sah azon elképzelését segítette elő, hogy Irán a Közel-Kelet legrettegettebb katonai hatalmává váljon, míg Izrael számára ezen ügylet pozitív hozadéka a garantált olajellátás, valamint fejlett katonai kutatások finanszírozásának biztosításában realizálódott. A projekt célja egy, az 1970-es évek elején kifejlesztett izraeli rakéta hatótávolságának kiterjesztése és az amerikaiak által szállított alkatrészek cseréje volt, hogy így Izrael legálisan exportálhassa azt amerikai engedély nélkül. Izrael még akkor tökéletesítette a rakétát, amikor Khomeini ajatollah 1979 februárjában hatalomra került, és leállította az együttműködést

⁴⁹ [Missile Technology Control Regime](#). [online]. Forrás: mtrc.info [2024. 08. 16.].

⁵⁰ A ballisztikus rakéta olyan rakéta, amely a hajtómű kiegészése, azaz az égésvégi pont elérése után ballisztikus röppályán mozog tovább. A röppályát az égésvégi sebesség határozza meg. A ballisztikus rakéták csoportjába általában a tüzérségi, a hadászati felszíni célok ellen indított rakétákat sorolják. Krajnc Zoltán (2019): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest: Dialóg Campus, 912.

⁵¹ Bár Izraelnek több alkalmasabb ballisztikus rakétája van, számban és típusban kevesebb.

⁵² Elleman, Michael: *Iran's Ballistic Missile Program*. [online], 2024. 04. 12. Forrás: iranprimer.usip.org [2024. 05. 06.].

⁵³ Akkoriban Iránnak és Izraelnek nem voltak diplomáciai kapcsolatai, de voltak kereskedelmi képviselői. Ráadásul Irán volt az egyetlen olyan közel-keleti állam, amely elismerte Izrael állam létének jogát.

⁵⁴ Bár az amerikai titkosszolgálatok tisztában voltak azzal, hogy izraeli és iráni katonai vezetők titkos látogatást folytattak, a Külügyminisztérium, a Pentagon, a Központi Hírszerző Ügynökség és a Nemzetbiztonsági Tanács titkosszolgálati képviselőivel készült interjúk alapján a megbeszélés valódi természetét nem ismerték. Egyes titkosszolgálati beszámolója szerint tudatában voltak annak, hogy Izrael nukleáris robbanófej hordozására is alkalmas rakétákat fejleszt, továbbá, hogy Irán olajat szállít Izraelnek. Azonban a beszámolók alapján nem sejtették, hogy az izraeli fegyverfejlesztésben Irán is részt vett.

⁵⁵ Egyike volt a hat „olaj fegyverért” szerződésnek.

⁵⁶ Irán 1968-ban aláírta az atomsorompó-egyezményt, Izrael azonban nem. A zsidó állam soha nem ismerte el, hogy rendelkezne nukleáris fegyverképeséggel, ugyanakkor az amerikai hírszerzés arra a következtetésre jutott, hogy Izrael már 1974-ben nukleáris fegyvert állított elő.

Izraellel. A dokumentumok szerint azonban a projekt fennállása alatt mindösszesen egy rakétát lőttek ki Toufanian iráni tábornok izraeli látogatása során.⁵⁷

Az iszlám forradalmat követően a Nyugattal való romló kapcsolatok következtében korlátozták Teheránnak a hozzáférését a haditechnikai eszközök alkatrészeihez és karbantartásához. Az 1980-as évek végétől kezdve Irán több rövid és közepes hatótávolságú rakétát vásárolt külföldi beszállítóktól, majd azokat saját stratégiai igényeihez igazította. Először Líbiától, Szíriától, majd Észak-Koreától⁵⁸ vásárolt szovjet gyártmányú 300 kilométer hatótávolságú Scud B-keket, amelyeket Irak ellen használt 1985-től 1988-ig, az iraki–iráni háború végéig. Az iráni rakétatechnológia eredete tehát szovjet, észak-koreai és kínai volt.⁵⁹ Irán azóta folyamatosan bővíti rakétaarzenálját, és már képes egyre pontosabb, rövid és közepes hatótávolságú szilárd hajtóanyagú saját fejlesztésű rakéták üzembe helyezésére, ugyanakkor még néhány kulcsfontosságú alkatrész beszerzését illetően importálásra szorul. A beszerzett rakéták hatósugarát jelentősen ki tudja terjeszteni, jól szemlélteti azt az Észak-Koreától beszerzett Nodong rakétákkal kapcsolatos fejlesztése. Napjainkban az Iráni Iszlám Köztársaság az egyetlen állam, mely 2000 km-es hatótávolságú rakétát fejlesztett ki anélkül, hogy elsőként rendelkezett volna nukleáris fegyverképességgel. Továbbra is a külföldi beszállítóktól függ bizonyos kulcsfontosságú berendezések, eszközök és alkatrészek tekintetében, ugyanakkor mind a műszaki, mind az ipari kapacitása adott a nagy hatótávolságú rakéták kifejlesztéséhez, ideértve az interkontinentális ballisztikus rakétákat is.⁶⁰

A kedvezőtlen találati pontosságuk miatt a folyékony hajtóanyagú ballisztikus rakétáinak katonai célra történő felhasználása korlátozott, így ezen rakéták esetében valószínűleg nem releváns a hagyományos, vegyi vagy biológiai robbanófejekkel való felfegyverzés.

A Fateh-110⁶¹ szilárd hajtóanyagú rakétacsalád elérte a katonai és kritikus infrastrukturális célpontok megbízható megsemmisítéséhez szükséges pontosságot. Ezt alátámasztotta a Zolfaghar rakétákat bevető 2020. januári támadás is az iraki Ajn al-Aszad légitámaszponton állomásozó amerikai erők ellen.⁶² Ez a típus körülbelül 450 kilogrammos teherbírású. A Zolfaghar, Dezful, Háddzs Kászem Szolejmáni és a Kheibar Shekan rakéták ugyanazokat az alapvető tervezési elveket alkalmazzák, de a hatótávolságuk 700, 1000, 1400 és 1450 kilométer lehet, és a nagyobb változatok feltehetően 450–600 kilogramm tömegű robbanófejek célba juttatására is alkalmasak.⁶³

Becslések szerint 200–300 folyékony hajtóanyagú, körülbelül 300 kilométer hatótávolságú Scud B-n alapuló, eredetileg a Szovjetunió által kifejlesztett Saháb-1 és Scud-C-n alapuló 500 kilométer hatótávolságú Saháb-2-vel rendelkezik. Saháb-2 rakétáinak jelentős

⁵⁷ Sciolino, Elaine: *Documents Detail Israeli Missile Deal with the Shah*. [online], 1986. 04. 01. Forrás: nytimes.com [2024. 05. 06.].

⁵⁸ Észak-Korea valószínűleg eladta a tervek nagy részét Szíriának.

⁵⁹ Orion, Assaf: *Iran's Missiles: Military Strategy*. [online], 2021. 02. 17. Forrás: iranprimer.usip.org [2024. 05. 06.].

⁶⁰ Elleman 2024.

⁶¹ Teljes repülési ideje alatt a földi légkörön belül marad, így a közvetlenül a robbanófej alá szerelt kis szárnyai nagyobb pontossággal tudják a célpont felé irányítani a rakétalövedéket. A 2010-es években hatótávolságának és pontosságának javítása érdekében Irán számos módosítást hajtott rajta végre.

⁶² Fateh-313-asokat és Qiam-1-eket is használták a támadás során.

⁶³ Elleman 2024.

részét levehető robbanófejű Qiam⁶⁴ rakétává alakította át, amely csökkenti a régióban telepített rakétavédelemmel szembeni sebezhetőségét. A Qiam második változata a találati pontosság növelése érdekében manőverezhető, visszatérő robbanófejűvel van felszerelve. Mindkét változat 700-800 kilométer hatótávolságú, amennyiben 600 kilogrammos robbanófejűvel van felszerelve.

Az akár 900 kilométeres hatótávolságú Saháb-3 alapjául az észak-koreai Nodong szolgál, és akár 1000 kilogramm töltet hordozására is alkalmas. A közepes hatótávolságúnak minősülő, megközelítőleg 1600 kilométer hatótávolságú Ghadr-1 névre keresztelt Saháb-3 módosított változatának repülési tesztjét 2004-ben kezdték meg, azonban a Saháb-3-nál kisebb, mindössze 750 kilogrammos robbanófej hordozására képes.⁶⁵ A Saháb-3-on végrehajtott módosítások jelentősnek tekinthetők az iráni rakéta-program szempontjából, ugyanis míg a korábbi iráni rakétafejlesztések általában külföldi modellekre vezethetők vissza, egyes szakértők szerint ezen típus módosításai hazai technológián alapulnak.⁶⁶

A Ghadr továbbfejlesztett változata⁶⁷ a szintén közepes, hozzávetőleg 1500 kilométer hatótávolságú 2015-ben tesztelt Emád új rakétafejet tartalmaz, amely négy kisebb szárnyrészrel van felszerelve a robbanófej alján. A pontosság növelése érdekében a szárnyrészeket úgy tervezték, hogy irányítsák a robbanófejet a légkörbe való visszatéréskor.⁶⁸

A szilárd hajtóanyagú, közepes hatótávolságú Szaddzsíl rakéta különlegessége, hogy órák helyett akár percek alatt is működésbe hozható. A körülbelül 2000 kilométer hatótávolságú, 750 kilogramm robbanófej hordozására képes Szaddzsíl-2 hazai gyártású föld-föld rakéta 2009-ben kezdte meg a tesztrepüléseket, azonban azok 2011-ben abbamaradtak. Nukleáris töltet célba juttatására feltételezhetően ez a típus bizonyulna a legalkalmasabbnak. A Szaddzsíl program sikere azt mutatja, hogy Teherán hosszú távú ballisztikus rakétabeszerezési terveiben a szilárd hajtóanyagú rendszerek szerepelnek, nem meglepő módon, hiszen könnyebben telepíthetők és a kilövésre való felkészülésük kevesebb időt igényel.⁶⁹

Az észak-koreai Hwasong-10 közepes hatótávolságú ballisztikus rakétán alapuló Khorramsahr nevet viselő hazai fejlesztésű rakéta tesztelése azonban mind 2016-ban, mind 2017-ben kudarcot vallott.⁷⁰ A rakéták mellett számos pilóta nélküli repülő eszközzel rendelkezik, amelyek képesek precíziós irányítású rakétáihoz céladatokat gyűjteni és szolgáltatni.

Irán az elmúlt négy évtizedben három nagy szakaszban vetett be rakétákat. Elsőként az 1980-as években az iraki háború során a Scud B 300 kilométer hatótávolságú rakétákat,

⁶⁴ A Qiam-1 becslült hatótávolsága 700 kilométer, és 750 kilogrammos teher szállítására képes. 2017-ben Irán 10 ilyen eszközt szállított a húsziknak. Williams, Ian – Shaikh, Shaan (2020): *A Missile War in Yemen*. Washington D.C: CSIS.

⁶⁵ Elleman 2024.

⁶⁶ Missile Threat CSIS Missile Defense Project: *Emad, Ghadr (Shahab-3 Variants)*. [online], 2024. 04. 23. Forrás: missile-threat.csis.org [2024. 08. 16.].

⁶⁷ Cordesman, Anthony H.: *The Iranian Missile Challenge*. [online], 2019. 06. 04. Forrás: csis-website-prod.s3.amazonaws.com [2024. 08. 16.].

⁶⁸ Elleman 2024.

⁶⁹ Elleman 2024.

⁷⁰ Fitzpatrick, Mark: *Iran's Missile Test: A Provocation, Not a Violation*. [online], 2018. 12. 03. Forrás: www.iiss.org [2024. 08. 16.].

majd 1994 és 2001 között a Saháb-1-et és a szintén 300 kilométer hatótávolságú Scud B saját változatát lőtte ki a Modzsahedín-e Khalq nevű ellenzéki csoport iraki támaszpontjaira. Teherán a következő 16 évben a rakétacsend elvét vallotta, mindemellett folytatta a rövid és közepes hatótávolságú rakéták fejlesztését és tesztelését.⁷¹

9. táblázat: főbb rakétatámadásainak kronológiája 2017 óta

Időpont	Célpont	Felhasznált típusok	Emberveszteség	Támadás kiváltó oka/hivatkozási alapja
2017. június 18.	Kelet-Szíria, az Iszlám Állam Dajr ez-Zaur kormányzóságában	5-6 Zolfaghar és 1 Qiam-1	n. a.	Az Iszlám Állam 2017. június 7-i iráni parlament és Khomeini ajatollah mauzóleuma elleni támadása
2018. szeptember 8.	Iraki Kurdisztán	7 Fateh-110	11 halott, több sebesült	Kurd szélsőségeseknek az Iszlám Köztársaság határai és az ott állomásozó katonák ellen elkövetett erőszakos cselekményei
2018. október 1.	Kelet-Szíria, az Iszlám Állam célpontjai ellen Abu Kamal és Hajin régiókban	6 rövid (Zolfaghar és két Qiam-1) hatótávolságú rakéta	40 halott	Megtorlás az iráni Ahvaz városában 2018. szeptember 22-i katonai díszszemle elleni támadásért
2019. szeptember 14.	Kelet-Szaúd-Arábia, Abkaik és Huraisz olajlétesítményei ellen	Állítólag 18 pilóta nélküli repülő eszköz és 7 cirkáló rakéta, ENSZ-szakértők szerint nagyrészt azonosak voltak a Kuds-1-gyel	n. a.	Jemeni húsz lázadók vállalták a felelősséget
2020. január 8.	Nyugat-Irak, Iraki Kurdisztán, Ajn al-Aszad és Erbil amerikai légibázisok ellen	15–22 rövid hatótávolságú ballisztikus rakéta (Zolfaghar, Fateh-313)	Több mint 100 sebesült	Megtorlás Kászem Szelejmani iráni tábornok, az iráni Kudsz erők korábbi vezetőjének 2020. január 3-i, Bagdadban az amerikai fél által végrehajtott likvidálása miatt
2022. március 13.	Nyugat-Irak, Iraki Kurdisztán, Erbil	10 Fateh-110	1 sebesült	A Forradalmi Gárda állítása szerint izraeli stratégiai központokat vettek célba Erbil északi városrészén

⁷¹ Nada, Garrett: *Iran's Missiles: Timeline of Attacks*. [online], 2024. 04. 14. Forrás: iranprimer.usip.org [2024. 05. 06.].

2022. szeptember 28.	Nyugat-Irak, Iraki Kurdistan, kurd szeparatista csoportok ellen	73 ballisztikus rakéta és 20 pilóta nélküli repülő eszköz	13 halott, 58 sebesült	Mahszá Amíni halála miatti, kurd szeparatista csoportok általi országos tüntetések szervezése Iránban
2022. november 14.	Nyugat-Irak, Iraki Kurdistan, kurd szakadárok ellen	Fateh-110 rakéták	9 sebesült	
2024. január 15.	Nyugat-Irak, Iraki Kurdistan	7 ballisztikus rakéta	4 halott, 17 sebesült	Irán állítása szerint izraeli titkosszolgálati központot vett célba Erbilben
2024. január 15.	Észak-Szíria, Idlib kormányzóság, Iszlám Állam célpontjai ellen	4 Kheibar Sheikan rakéta	n. a.	Válasz a 2024. január 3-án Irán Kerman városában végrehajtott terrorista atrocitásokra
2024. január 16.	Nyugat-Pakisztán, ⁷² Beludzsisztán tartomány	Rakéták és pilóta nélküli repülő eszközök	2 halott	A célpontok állítólag kapcsolatban állnak az iráni központi kormánnyal szemben álló, a Jais ul-Adl nevű militáns szunnita szervezettel
2024. április 13–14.	Izrael ⁷³	170 pilóta nélküli repülő eszköz, legalább 30 cirkálórakéta és több mint 120 ballisztikus rakéta (Shahed-131, Shahed-136, Pavah, Emad, Ghadr-1, Khaibar Shekan)	1 súlyos sebesült	Megtorlás Izrael április 1-jei, a damaszkuszi iráni konzulátust ért légitámadása ellen, amelynek következtében a Forradalmi Gárda három tábornoka és négy Kudszi erőknél szolgáló tiszt vesztette életét

Forrás: Nada 2024

A hivatalos iráni hírközlések szerint 2023 júniusában a Forradalmi Gárda bemutatta Irán első hiperszonikus⁷⁴ rakétáját, a Fattáh-1-et, majd 2023 novemberében a Fattáh-2-t. Iráni tisztviselők állítása szerint az előbbi 1400 kilométer, míg az utóbbi 1500 kilométer hatótávolságú.⁷⁵ Azonban számos elemzés szerint kérdéses, hogy az iráni fejlesztés valóban képes-e erre, hiszen sok föld-föld rakéta a légkörbe érve képes olyan sebességet elérni, amely átlépi a hiperszonikus küszöböt. Tehát valójában nem a sebesség, hanem

⁷² Pakisztán másnap visszahívta nagykövetét Teheránból.

⁷³ Jelentése szerint amerikai, jordán és brit segítséggel a támadó eszközök 99%-át megsemmisítették, mielőtt még elértek volna Izraelt. Négy ballisztikus rakéta érte el Izrael déli Nevatim légibázisát, azonban azok csak kisebb károkat okoztak.

⁷⁴ Hiperszonikusnak a hangsebesség ötszöröse feletti repülési sebesség tekinthető.

⁷⁵ Tasnim News Agency: *IRCG Unveils New Missile with HGV Warhead*. [online], 2023. 11. 19. Forrás: www.tasnimnews.com [2024. 05. 06.].

a manőverezőképesség az, ami lehetővé teszi ezen klasszifikációt, és ennek fényében a Fattáh sokkal inkább felel meg egy közepes hatótávolságú ballisztikus rakétának.⁷⁶

Összességében a rakétaarzenálja továbbra is főként olyan politikai és egyben védelmi funkciókat hivatott szolgálni a vezetés számára, mint az elrettentés és megtorlás, noha Teherán azok offenzív jellegét sem utasítja el, amennyiben aszimmetrikus, hibrid támadásokról van szó.⁷⁷

Irán nukleáris technológiája

Az iráni nukleáris kutatások kezdete az 1950-es évekre tehető, amikor egy kétoldalú megállapodás alapján Irán az Egyesült Államoktól egy kis, 5 MW teljesítményű, könnyűvízes, magasan dúsított urán üzemanyagú kutatóreaktort vásárolt. Bár 1976-ban a Siemens Kraftwerk Union vezetésével egy nemzetközi konzorcium kezdte meg az első iráni atomerőmű építését, az iszlám forradalmat követően Khomeini ajatollah leállította az erőmű építését. Ugyan a munkálatok az 1980-as években ismét megkezdődtek, az iraki–iráni háború utolsó fázisában találat érte az épülő blokkokat, így az építkezések ismét hosszú évekig leálltak, és a Búsehr-1 atomerőmű blokkját csak orosz közreműködéssel tudták befejezni, majd 2011-ben az iráni elektromos hálózatra kapcsolni.⁷⁸ Az építés alatt álló Búsehr-2 blokk munkálatai a Roszatommal kötött szerződés alapján 2019-ben kezdődtek, és várhatóan 2028-ban helyezik üzembe. A tervek szerint egy harmadik blokk is készülni fog.⁷⁹

Míg a 2000-es évek elején Irán egyáltalán nem birtokolt olyan technológiát, amely egy esetleges nukleáris fegyverprogram alapjául is szolgálhatna, mára a teljes nukleáris fűtőanyagkörrel rendelkezik annak ellenére, hogy a nemzetközi közösség súlyos, kötelező érvényű szankciókat hozott az országgal szemben, miután 2002-ben a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (NAÜ) tudomást szerzett a natanzi urándúsító- és az araki nehésvízgyár építéséről, előírva az iráni nukleáris megállapodás, az úgynevezett Közös átfogó cselekvési terv máig rendezetlen (Joint Comprehensive Plan of Action, JCPOA⁸⁰) voltát.⁸¹

2006 áprilisában Ahmadinezsád korábbi iráni elnök bejelentette, hogy Irán sikeres urándúsítást hajtott végre,⁸² hiszen egy 164 centrifugából álló kaszkádban 3,5%-os dúsított uránt állítottak elő.⁸³ Továbbá deklarálta azon célkitűzést, miszerint ezen technológiát ipari mértékben használják fel, erőmű-minőségű fűtőanyagot előállítva.

⁷⁶ Hinz, Fabian: *Removing the Hype from Iran's 'Hypersonic' Conqueror*. [online], 2023. 07. 14. Forrás: iiss.org [2024. 08. 16.].

⁷⁷ Cordesman 2019: 9.

⁷⁸ N. Rózsa Erzsébet (2021): A Közel-Kelet nukleáris kérdései – középpontban az iráni nukleáris program. *Külgügyi Szemle*, 20(3), 152–153.

⁷⁹ World Nuclear Association: *Nuclear Power in Iran*. [online], 2024. 05. 03. Forrás: world-nuclear.org [2024. 05. 06.].

⁸⁰ 2015-ben Irán és az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagjai, valamint Németország megállapodást írtak alá Teherán nukleáris tevékenységének szabályozásáról és felügyeletéről. A megállapodás értelmében Teherán 3,67%-ig folytathatja az urándúsítást, és legfeljebb 300 kilogramm uránnal rendelkezhet.

⁸¹ World Nuclear Association 2024.

⁸² The Guardian: *Iran Claims Nuclear Breakthrough*. [online], 2006. 04. 11. Forrás: theguardian.com [2024. 08. 16.].

⁸³ Kerr, Paul: *Security Council Mulls Response to Iran*. [online], 2008. 08. 29. Forrás: armscontrol.org [2024. 08. 16.].

2009-ben Irán közölte, hogy Fordóban, egy katonai bázis föld alatti alagútkomplexumában épít még egy urándúsító üzemet, amely 2013-ban 696 centrifugával havonta 10,25 kilogramm 19,75%-os dúsítottaságú urán előállítására volt képes. 2015-ben már 228 kilogramm dúsított uránja volt.

Bár nukleáris fegyver előállításához több különböző izotópot is fel lehet használni, mindegyikben szubkritikus állapotú hasadóanyagot kell lennie, amely lehet nagy arányban, de legalább 20, ideális esetben több mint 90%-ban dúsított urán 235-ös izotóp,⁸⁴ vagy kémiaiilag tiszta plutónium 239 izotóp.⁸⁵

Az Egyesült Államok hat évvel ezelőtti iráni nukleáris megállapodásból való kilépésének, valamint Kászem Szolejmáni tábornok és egy iráni atomfizikus 2020-ban történő likvidálásának következtében Irán felfüggesztette a nukleáris megállapodásban vállalt valamennyi kötelezettségét, és felgyorsította nukleáris tevékenységét. 2021 áprilisában bejelentette, hogy sikerült 60%-osra dúsítania az uránt, majd az azt követő három évben már több mint 14-szeresére növelte a 60%-osra dúsított uránkészletét. A NAÜ jelentése szerint Irán teljes dúsított uránkészlete 2024. május 11-ére elérte a 6201,3 kilogrammot. A becslések szerint a 60%-osra dúsított uránkészlete 142 kilogramm, míg a 20%-os dúsítottaságú készlete 751 kilogramm.⁸⁶ A NAÜ szerint 41,7 kilogramm 60%-os tisztaságúra dúsított jelentős mennyiségű uránból nukleáris fegyver előállítása potenciálisan nem zárható ki, sőt ezen értéket csak egy nagyon rövid lépés választja el a tényleges, 90%-os fegyverminőségű szinttől.⁸⁷ Teherán továbbra is hangoztatja, hogy a magas szintű urándúsítás polgári célokat szolgál, és hajlandó a nukleáris megállapodásban foglaltakhoz igazítani a nukleáris programját, amennyiben az Egyesült Államok visszatér a megállapodáshoz, és feloldják az országot sújtó szankciókat.⁸⁸

Mindezek ellenére Teherán álláspontja Ali Khamenei „nukleáris fatvája”⁸⁹ alapján változatlan, azaz a nukleáris energiát az Iszlám Köztársaságban kizárólag békés célokra lehet használni, és továbbra is tilos a tömegpusztító fegyverek előállítása, felhalmozása és használata.⁹⁰

Úripari fejlesztések

A rezsim a műhold hordozórakéták, a kommunikációs és távérzékelő műholdak terén jó képességeket fejlesztett ki, sőt már 2013-ban létrehozta első űrmegfigyelő központját.

⁸⁴ Cserhádi András (2011): A Stuxnet vírus és az iráni atomprogram. *Nukleon*, 4(85), 1–7.

⁸⁵ Molnár Szabolcs (2021): Nukleáris fenyegetés és az ellene való védelem. In *Nukleáris jogi ismeretek II.* Szeged: Üzleti Jogi Intézet, 12.

⁸⁶ Albright, David et al.: *Analysis of IAEA Iran Verification and Monitoring Report*. [online], 2024. 05. 29. 1–2. Forrás: isis-online.org [2024. 08. 16.].

⁸⁷ *IAEA Safeguards Glossary 2001*. [online]. Forrás: iaea.org [2024. 08. 16.].

⁸⁸ Dursun, Ahmet: *Iran's Enriched Uranium Stockpiles Rapidly Increase*. [online], 2024. 05. 31. Forrás: aa.com.tr [2024. 08. 16.].

⁸⁹ Mind a mai napig, sőt az utóbbi évszázadban a legfontosabb része lett a saríanak, miután maga a saría kiszorult az iszlám világ legtöbb államának a kizárólagos jogalkotásából. Ezért a hétköznapi életre a legnagyobb jelentősége a fatváknak van. A fatva egy kérdésre a jogtudós által adott jogi állásfoglalás. Általában a fatvák nem kötelező erejűek, kivéve a főmufti egyes döntéseit, amelyeket összehangolnak az államokkal.

⁹⁰ N. Rózsa 2021: 154.

Az Információs és Kommunikációs Technológiai Minisztérium⁹¹ alá rendelt Iráni Űrügynökség⁹² és az Iráni Űrkutatási Központ⁹³ a Védelmi és Fegyveres Erők Logisztikai Minisztériumával⁹⁴ együtt felügyeli az ország műholdfejlesztési programjának egy részét.⁹⁵ Teherán elismerte, hogy kifejlesztett olyan képességeket, amelyek az űralapú kommunikáció és a GPS-jelek zavarására alkalmas, miután 2010 óta az állami tulajdonban lévő Iran Electronics Industries számos ilyen készüléket forgalmazott honlapján.⁹⁶

Űrprogramja magában foglalja a több kisebb műhold sikeres elindítását alacsony földi pályára a Szafir és a Kászed hordozórakétákkal, továbbá bizonyítja az állam növekvő ambícióit és technikai felkészültségét. 2016 és 2022 között több sikertelen indítást követően a nagyobb, erősebb Simorgh 2024 januárjában sikeresen három Mahda, Pajam és Hatéf névre keresztelt műholdat állított pályára.⁹⁷ Noha az Egyesült Államok és Izrael aggódva figyelik az iráni űrfejlesztéseket, tartva attól, hogy Teherán az űrtechnológiát nagy hatótávolságú rakéták kifejlesztésére szándékozza felhasználni, az iráni vezetés továbbra is következetesen állítja, hogy űrtevékenysége a nukleáris programjához hasonlóan békés célokat szolgál. Műholdjai révén pusztán adatgyűjtésre törekszik, példának okáért a természeti csapások (földrengés) sújtotta területeinek megfigyelésére további tanulmányozás céljából.

Következtetések

Bár tekintélyes hadsereggel rendelkezik, haditechnikai eszközeinek nagy része a fegyverembargók miatt elavult. Hazai védelmi ipara kiterjedt és diverzifikált, sok saját gyártású fegyvert és fegyverrendszert képes előállítani, ugyanakkor a fejlett technológiáktól való elzártsága okán azok nagy része elöregedett technológiákon alapul, így a régió viszonylatában a mennyiségi előnye a technológia kárára írható.

Míg a régió egyes államai korszerű, nyugati gyártmányú harci repülőgépplokkokkal rendelkeznek, addig az iráni légierőt tradicionálisan technológiai lemaradás jellemzi, így a perzsa államnak ezt a csapásmérési képességbeli hiányát a politikai elrettentésként és pszichológiai fegyverként előszeretettel alkalmazott, ily módon számára nagyfokú stratégiai fölényt biztosító rakétaarzenálja kompenzálja a ballisztikus rakéták fejlesztése révén. Mivel a nyugati államok a támogatásukat élvező térségbeli arab államok egyikének sem hajlandók ilyen eszközök értékesítésére, a térségben Iránon kívül még egyetlen állam sem képes ilyen kiterjedt képesség megszerzésére, ugyanakkor a regionális rivális, a szaúdi vezetés Kína segítségével törekszik ezen technológia megszerzésére. Amennyiben Rijád

⁹¹ Ministry of Information and Communication Technology of Iran, perzsául: Vezárat-e Ertebátát va Fannávári-ye Ettláát.

⁹² Iranian Space Agency (ISA), perzsául: Sázmán-e Fazái-ye Irán.

⁹³ Iranian Space Research Center (ISRC), perzsául: Pazhohešgah-ye Fazái-ye Irán.

⁹⁴ Ministry of Defense and Armed Forces Logistics (MODAFL), perzsául: Vezárat-e Defa' va Poštibáni-ye Niruhá-ye Mosallah.

⁹⁵ Defense Intelligence Agency: *Challenges to Security in Space*. [online], 2022. 30. Forrás: www.dia.mil [2024. 05. 06.].

⁹⁶ Defense Intelligence Agency 2022: 31.

⁹⁷ Aljazeera: *Iran Launches Three Satellites Amid Rising Tension With Western Powers*. [online], 2024. 01. 28. Forrás: aljazeera.com [2024. 05. 06.].

ballisztikus rakéták megszerzése iránti igénye következetes, az változást eredményezhet a regionális hatalmi dinamikában.⁹⁸

Mivel a tömegpusztító fegyvereket célba juttató ballisztikus rakétákról a mai napig nem született olyan átfogó multilaterális megállapodás, mint a tömegpusztító fegyverek egyes kategóriáiban, a régió többi állama számára komoly biztonsági percepciót jelent az iráni nukleáris program melletti rakéta-program, ugyanakkor nem elhanyagolható szempont, hogy a térség számos állama rendelkezik saját, továbbfejlesztett és/vagy vásárolt rakétákkal, illetve rakétarendszerekkel.

Jóllehet a nyugati szankciók erősen korlátozzák a mozgásterét számos releváns szektorban, mégis, Teherán kétségkívül a fejlődni vágyás megtestesítője, és elszántan törekszik az idegen hatalmak által „korlátozott” és „tiltott” képességek megszerzésére saját rezsim-jének biztonsága érdekében, és egyre jobb eredményeket tudhat magáénak.

Felhasznált irodalom

- Al Arabiya English: *IRGC Fighter Jet Crashes in Iran Due to 'Technical Failure,' Pilots Survive*. [online], 2022. 08. 23. Forrás: english.alarabiya.net [2024. 08. 16.].
- Albright, David et al.: *Analysis of IAEA Iran Verification and Monitoring Report*. [online], 2024. 05. 29. Forrás: isis-online.org [2024. 08. 16.].
- Aljazeera: *Iran Launches Three Satellites Amid Rising Tension With Western Powers*. [online], 2024. 01. 28. Forrás: aljazeera.com [2024. 05. 06.].
- Aljazeera: *Why Does Iran Have Three Foreign Exchange Rates?* [online], 2019. 07. 02. Forrás: www.aljazeera.com [2024. 08. 16.].
- Associated Press: *Iran Fighter Jet Crashes After Engine Fails, Pilots Survive*. [online], 2022. 06. 18. Forrás: www.voanews.com [2024. 08. 16.].
- Az Iráni Iszlám Köztársaság Alkotmánya. [online]. Forrás: www.legal-tools.org [2024. 05. 06.].
- Biological Weapons Convention. [online]. Forrás: disarmament.unoda.org [2024. 08. 16.].
- Buzan, Barry – Wæver, Ole (2003): *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge – New York: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491252>
- CBC News: *3 Killed as Iranian Fighter Jet Crashes; General Says Pilots 'Sacrificed Themselves' To Avoid Homes*. [online], 2022. 02. 21. Forrás: cbc.ca [2024. 08. 16.].
- Chemical Weapons Convention. [online]. Forrás: opcw.org [2024. 08. 16.].
- Cohen, Zachary: *CNN Exclusive: US Intel and Satellite Image Show Saudi Arabia Is Now Building Its Own Ballistic Missiles With Help of China*. [online], 2021. 12. 23. Forrás: edition.cnn.com [2024. 08. 16.].
- Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty. [online]. Forrás: treaties.un.org [2024. 08. 16.].
- Cordesman, Anthony H.: *The Iranian Missile Challenge*. [online], 2019. 06. 04. Forrás: csis-website-prod.s3.amazonaws.com [2024. 08. 16.].
- Cserháti András (2011): A Stuxnet vírus és az iráni atomprogram. *Nukleon*, 4(85), 1–7. Online: https://nuklearis.hu/sites/default/files/nukleon/Nukleon_4_1_85_Cserhati_.pdf
- Defense Intelligence Agency: *Challenges to Security in Space*. [online], 2022. 03. Forrás: dia.mil [2024. 05. 06.].
- Defense Intelligence Agency (2019): *Iran Military Power. Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance*. U.S. Government Publishing Office. Online: www.dia.mil/Portals/110/Images/News/Military_Powers_Publications/Iran_Military_Power_LR.pdf
- Dursun, Ahmet: *Iran's Enriched Uranium Stockpiles Rapidly Increase*. [online], 2024. 05. 31. Forrás: www.aa.com.tr [2024. 08. 16.].

⁹⁸ Cohen, Zachary: *CNN Exclusive: Us Intel and Satellite Image Show Saudi Arabia Is Now Building Its Own Ballistic Missiles With Help of China*. [online], 2021. 12. 23. Forrás: edition.cnn.com [2024. 08. 16.].

- Elleman, Michael: *Iran's Ballistic Missile Program*. [online], 2024. 04. 12. Forrás: iranprimer.usip.org [2024. 05. 06.].
- Fitzpatrick, Mark: *Iran's Missile Test: A Provocation, Not a Violation*. [online], 2018. 12. 03. Forrás: www.iiss.org/online-analysis/survival-online/2018/12/iran-missile-test/ [2024. 08. 16.].
- Gazdag Ferenc – Remek Éva (2018): *A biztonsági tanulmányok alapjai*. Budapest: Dialóg Campus. Online: <https://m2.mtmt.hu/api/publication/3422889>
- Hinz, Fabian: *Removing the Hype from Iran's 'Hypersonic' Conqueror*. [online], 2023. 07. 14. Forrás: iiss.org [2024. 08. 16.].
- Hughes, Clyde: *2 Pilots Killed in Central Iran after Chinese-Made F-7 Crashes During Training*. [online], 2022. 05. 24. Forrás: www.upi.com [2024. 08. 16.].
- IAEA Safeguards Glossary, 2001. [online]. Forrás: iaea.org [2024. 08. 16.].
- Iddon, Paul: *Iran's Vintage Fighter Jets Keep Falling Out Of The Sky*. [online], 2022. 05. 29. Forrás: www.forbes.com [2024. 08. 16.].
- Iran International: *Su-22 Fighter Jet Crashes in Southern Iran, Pilot Survives*. [online], 2023. 12. 17. Forrás: iranintl.com [2024. 08. 16.].
- Kerr, Paul: *Security Council Mulls Response to Iran*. [online], 2008. 08. 29. Forrás: www.armscontrol.org [2024. 08. 16.].
- Kis-Benedek József (2010): Az iráni hírszerző szolgálatok. *Felderítő Szemle*, 9(3–4), 65–74. Online: www.knbsz.gov.hu/hu/letoltes/fsz/2010-3-4.pdf
- Krajnc Zoltán (2019): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest: Dialóg Campus. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/14688/790_hadtudomanyi_lexikon_2019.pdf?sequence=1
- Missile Threat CSIS Missile Defense Project: *Emad, Ghadr (Shahab-3 Variants)*. [online], 2024. 04. 23. Forrás: missilethreat.csis.org [2024. 08. 16.].
- Molnár Szabolcs (2021): Nukleáris fenyegetés és az ellene való védelem. In *Nukleáris jogi ismeretek II*. Szeged: Üzleti Jogi Intézet.
- Nada, Garrett: *Iran's Missiles: Timeline of Attacks*. [online], 2024. 04. 14. Forrás: iranprimer.usip.org [2024. 05. 06.].
- N. Rózsa Erzsébet (2020): *Hagyomány és modernitás. Az iráni külpolitika kihívásai a 21. század elején*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Intézet. Online: <http://hdl.handle.net/20.500.12944/15785>
- N. Rózsa Erzsébet (2021): A Közel-Kelet nukleáris kérdései – középpontban az iráni nukleáris program. *Külgügyi Szemle*, 20(3), 145–170. Online: https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2021.3.5
- OPEC Share of World Crude Oil Reserves. [online], 2022. Forrás: www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm [2024. 05. 06.].
- Orion, Assaf: *Iran's Missiles: Military Strategy*. [online], 2021. 02. 17. Forrás: iranprimer.usip.org [2024. 05. 06.].
- Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (Geneva Protocol). [online]. Forrás: 2009-2017.state.gov [2024. 08. 16.].
- RadioFreeEurope RadioLiberty: *Iran Military Aircraft Crashes Into Mountain Range*. [online], 2019. 12. 25. Forrás: rferl.org [2024. 08. 16.].
- Reuters: *Iran to Buy Su-35 Fighter Jets From Russia: Iranian Broadcaster*. [online], 2023. 03. 11. Forrás: voanews.com [2024. 08. 16.].
- Sciolino, Elaine: *Documents Detail Israeli Missile Deal with the Shah*. [online], 1986. 04. 01. Forrás: www.nytimes.com [2024. 05. 06.].
- SIPRI Military Expenditure Database. [online], 2024. Forrás: Stockholm International Peace Research Institute [2024. 05. 06.]. Online: <https://doi.org/10.55163/CQGC9685>
- Tasnim News Agency: *IRCG Unveils New Missile with HGV Warhead*. [online], 2023. 11. 19. Forrás: www.tasnimnews.com [2024. 05. 06.].
- Tehran Times: *Funeral procession for pilot of crashed fighter jet*. [online], 2019. 12. 29. Forrás: www.tehrantimes.com [2024. 08. 16.].
- The Guardian: *Iran Claims Nuclear Breakthrough*. [online], 2006. 04. 11. Forrás: theguardian.com [2024. 08. 16.].
- The Military Balance 2024*. Routledge.
- The World Bank [online]. Forrás: worldbank.org [2024. 05. 06.].
- The World Bank: *Military expenditure (% of GDP) – Iran, Islamic Rep.* [online]. Forrás: data.worldbank.org [2024. 05. 06.].

- [Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons](#). [online]. Forrás: treaties.unoda.org [2024. 08. 16.].
- [Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction on the Seabed and the Ocean Floor and in the Subsoil Thereof](#). [online]. Forrás: 2009-2017.state.gov [2024. 08. 16.].
- Williams, Ian – Shaikh, Shaan (2020): *A Missile War in Yemen*. Washington D.C.: CSIS. Online: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/Williams_MissileWarYemen_WEB_FINAL_v2.pdf
- World Nuclear Association: *Nuclear Power in Iran*. [online], 2024. 05. 03. Forrás: world-nuclear.org [2024. 05. 06.].

Hettyey András¹

Az Európai Unió realista fordulata és a magyar külpolitika²

Jelen cikk célja, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek a segítségével bemutassa az Európai Unió stratégiai gondolkodásában az elmúlt években bekövetkezett „realista fordulatot”. Ehhez először a realizmus és a liberalizmus ismertetése és Unióra történő alkalmazása szükséges. Ezt követően a tanulmány az uniós fordulat mellé helyezi a 2010 utáni magyar kormányok álláspontját, első-sorban stratégiai dokumentumokra, valamint parlamenti felszólalásokra, beszédekre támaszkodva. Az uniós és a magyar stratégiai gondolkodás összevetése során az igyekszik a cikk bebizonyítani, hogy nagymértékű átfedés van a két fél gondolkodása között, az időbeliséget tekintve pedig az a minta jelenik meg, hogy 2023-ra az Unió számos területen olyan irányba mozdult el, amelyet a magyar kormányok már régóta követelnek. Mégis: ahogy a konklúzióban utalunk rá, a magyar kormány nem honorálja az Unió ezen realista fordulatát, elsősorban azért, mert Budapest számára vagy még nem elegendőek a konkrét lépések (migráció), vagy azért, mert időközben fontos kérdésekben már maga intett búcsút a realista gondolkodásnak (Kína).

Kulcsszavak: Magyarország, Európai Unió, realizmus, liberalizmus, külpolitika

Hungary's Foreign Policy and the Realist turn of the European Union

The purpose of this article is to highlight the „realist turn” in the strategic thinking of the European Union in recent years with the help of theories of international relations. First, the insights of realism and liberalism will be applied to the Union. After that, the study shows the position of the post-2010 Hungarian governments vis-à-vis the EU's turn, primarily relying on strategic documents, as well as parliamentary speeches. In comparing EU and Hungarian strategic thinking, the article tries to prove that there is a large overlap between the thinking of the two parties, and in terms of time, the pattern emerges that by 2023, the Union has moved in many areas in a direction that the Hungarian governments had been demanding for a long time. Yet: as we allude to in the conclusion, the Hungarian government does not appreciate this realist turn of the Union, primarily because concrete steps are not yet sufficient for Budapest (migration), or because in the meantime it was Hungary that already waved goodbye to realist thinking on important issues (China).

Keywords: Hungary, European Union, realism, liberalism, foreign policy

¹ Hettyey András a Budapesti Andrassy Egyetem docense. E-mail: andras.hettyey@andrassyuni.hu

² Jelen tanulmány az OTKA K-21 K138160 azonosítószámú *Egy lehetséges európai nagystratégia határai – az illegális migráció mint indikátor* című projekt keretében és támogatásával készült.

Bevezető

Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnöke 2023. szeptember 13-án tartotta éves helyzetértékelőjét (State of the European Union, SOTEU). Von der Leyen szerint a világot felforgatta ugyan a koronavírus-válság és az orosz–ukrán háború, de kiemelte, hogy megszületett „egy geopolitikai unió”, amely felvette a kesztyűt az orosz agresszióval szemben, támogatja Ukrainát, amelynek igazságos békére van szüksége, és választ ad az egyre határozottabb Kínának. Az elnök asszony szerint az EU-n kívül hátrányos megkülönböztetés éri az európai cégeket, agresszívan lépnek fel ellenük, és kiszorították őket, főként Kínában. Von der Leyen emiatt bejelentette, hogy megindítja a mesterségesen olcsó áron értékesített kínai elektromos járművekkel szembeni szubvenciók vizsgálatát. Oroszországról szólva a Bizottság elnöke kiemelte, hogy Moszkva befolyásolja és kihasználja a válságokat Afrikában, a helyzet pedig a terrorizmus táptalajává vált, ezért az EU-nak olyan egységet kell mutatnia, mint Ukrajnánál. Von der Leyen ezután ígéretet tett arra, hogy az EU fokozni fogja lőszergyártását, hogy az ukrán védelmi erők kitartassanak az orosz hadsereggel szemben, továbbá megígérte, hogy az unió partner lesz, és minden támogatást megad majd Ukrajna újjáépítéséhez. A bővítéspolitika kapcsán von der Leyen leszögezte, hogy Ukrajna, Moldova és a Nyugat-Balkán jövője az Unióban van, és hozzátette, hogy egy világban, ahol a méret számít, stratégiai és biztonsági érdekünk, hogy teljessé tegyék az EU-t. Éppen ezért nem hagyhatjuk, hogy az országokat egyesével levadásszák külső aktorok. A cél az, hogy Európa a saját kezébe vegye a sorsát, és kész legyen a fejlődésre – zárta beszédét az elnök. Hozzászólásában Hidvéghi Balázs, a Fidesz EP-képviselője kiemelte, hogy „Európa csak úgy lehet újra egységes és hiteles, ha [...] világosan meghatározza stratégiai érdekeit a globális szintén.”³

Jelen cikk célja, hogy a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek segítségével bemutassa az Európai Unió stratégiai gondolkodásában az elmúlt években bekövetkezett „realista fordulatot”. Ehhez először a realizmus és a liberalizmus bemutatása és Unióra történő alkalmazása szükséges. Ezt követően a tanulmány az uniós fordulat mellé helyezi a 2010 utáni magyar kormányok álláspontját, elsősorban stratégiai dokumentumokra, valamint parlamenti felszólalásokra, beszédekre támaszkodva. Az uniós és a magyar stratégiai gondolkodás összevetése során azt igyekszik a cikk bizonyítani, hogy nagymértékű átfedés van a két fél gondolkodása között, az időbeliséget tekintve pedig az a minta jelenik meg, hogy 2023-ra az Unió számos területen olyan irányba mozdult el, amelyet a magyar kormányok már régóta követelnek. Mégis: ahogy a konklúzióban utalunk rá, a magyar kormány nem honorálja az Unió ezen realista fordulatát, elsősorban azért, mert Budapest számára vagy még nem elegendőek a konkrét lépések (migráció), vagy azért, mert időközben fontos kérdésekben maga intett búcsút a realista gondolkodásnak (Kína).

³ Márton 2023; Szabó 2023.

A realizmus, a liberalizmus és az Európai Unió

A nemzetközi kapcsolatok realista elméleti iskolája lassan százéves múltra tekint vissza. Létrejött sok tekintetben válaszreakció volt az első világháború után kialakult idealista/liberális iskolára. Hans Morgenthau, E. H. Carr és realista kollégáik a második világháború előtt és után vitatni kezdték a liberális alapelveket. Az első világháború után megfogalmazott elvek ugyanis „annak a meggyőződésnek a kifejezői voltak, hogy a háború természete olyannyira megváltozott (brutális lett, milliós nagyságrendben szedve áldozatait), hogy olyan feltételeket kell teremteni a világban, amelyekkel elkerülhető egy újabb világhégés. A háború nem lehet többé az államközi viszonyok rendezésének eszköze, mivel ellenkezik az emberiség érdekeivel és a józan ésszel. A két világháború közötti liberális felfogás szerint a nemzetközi rendszer résztvevői képesek felismerni az olyan közös érdekeket, mint a béke vagy a prosperitás, és ennek megfelelően alakítják cselekedeteiket”.⁴ A háború a realista világban sem kívánatos, ám bizonyos esetekben nem megkerülhető, mivel – sajnos vagy nem – olykor több hasznot hajt, mint amennyi költséget okoz. A legjobb, amit az államok tehetnek, hogy felkészülnek a konfliktusokra, és biztosítják saját túlélésük feltételeit.

A realisták alapvetően racionális, önérdekkövető entitásokként írják le az államokat, akik hatalmukat akarják növelni, maximalizálni, mivel csak így érhető el saját túlélésük garantálása. A realizmus újabb iskolája, az 1970-es években induló neorealizmus továbbgondolta ezeket a premisszákat. A neorealizmus „megalapítója”, Kenneth Waltz számára a kulcsváltozó a hatalmi képességek eloszlása volt. Ebben a keretrendszerben (is) minden állam a hatalommaximalizálásra játszik, amely kétféleképp érhető el: belső vagy külső kiegyensúlyozással (*internal/external balancing*).⁵ Az első a belső képességek fokozása erőforrás-mobilizálás révén (fegyverkezés, illetve állami kapacitások erősítése), a második a külső partnerekkel történő (*ad hoc*) szövetségkötés.⁶ A szövetséges állam belpolitikai berendezkedésének a jellege (demokrácia/diktatúra stb.) irreleváns, ahogy a szövetségkötő államé is: minden állam ugyanúgy viselkedik a nemzetközi rendszerben, belső berendezkedésétől függetlenül.

Értékek, mint az emberi jogok, nem játszanak szerepet a realista/neorealista keretrendszerben. Etika és politika két különböző, távoli világ. Egy külpolitikai lépés helyessége vagy nem-helyessége annak eredményességétől függ. Casla összefoglalásában:

„For realists, normative values and international regimes do not have power in themselves. The proclamation of human rights lacks analytical or explanatory value to account for state action...An international regime matters only insofar as it reflects the pre-existing distribution of power in the world and norms get subsumed ‘in the material structure of the international

⁴ Benczes 2020.

⁵ Waltz 1979.

⁶ Benczes 2020: 23.

system. In other words, for realists, either the international human rights regime does not make a difference, so states will not be really bothered about it; or it does make a difference, but only as one more tool at the hands of the strong to impose their hegemonic power over the weak.”⁷

A realisták az Európai Unió létrejöttét és szerepét is sajátosan értelmezik. A keretrendszerükben regionális együttműködések szintén másodlagosak, mivel alapvetően a bennük helyet foglaló legerősebb államok érdekeit tükrözik. Az EU haszna elsősorban biztonságpolitikai: a gazdasági kooperációból nyerhető hasznok tényleges realizálása nem elsősorban a gazdaságban megy végbe. A fő nyereség az, hogy a regionális együttműködés által a fő cél,

„vagyis a biztonság elérhetővé válik. A regionális integráció egy sajátos externáliát termel ki a biztonságpolitika vonatkozásában. A szakosodás, amely hatékonyságnövelő, illetve az akadályok nélküli termék- és szolgáltatásáramlás jólétnövelő hatásúak. Az együttműködés által kitermelhető többletek (egy része) azután felhasználhatók a biztonság megteremtésére úgy, hogy az erőforrásokat hadászati potenciáljuk erősítésére fordítják a részt vevő államok” – emeli ki Benczes.⁸

Ennyit a realizmus/neorealizmus iskolájáról, legalábbis annak számunkra fontos aspektusairól. Talán a fentiekből már kiderült, hogy egyrészt az Európai Unió hagyományosan nem a realista premisszák alapján tekint magára, másrészt pedig a szakirodalom sem alkalmazta túl gyakran a realizmus iskoláját, amikor az EU működését akarta leírni. A gazdasági integrációt, a vámmentes kereskedelmet, a tőke és munkavállalók szabad áramlását a középpontba helyező EU egyszerűen nem tűnt alkalmasnak arra, hogy a realizmus eszközeivel elemezzék, másrészt pedig nem tűnt úgy, hogy valaha realista eszközöket fog alkalmazni. Amikor 1962 őszén a kubai rakétaválság tartotta izgalomban a világot, az EU (akkori nevén az Európai Gazdasági Közösség) tagállamainak miniszterei a zöltség és gyümölcs importszabályozásának részleteiről tárgyaltak éppen.⁹

Nem meglepő tehát, hogy az Európai Uniót sokkal inkább olyan más elméletekkel írták le, mint a neofunkcionalizmus,¹⁰ a liberális kormányköziség (*intergovernmentalism*),¹¹ a szupranacionalizmus,¹² a konstruktivizmus¹³ vagy a posztfunkcionalizmus.¹⁴

Ha a bevezetőben említett módon Ursula von der Leyen bizottsági elnök „geopolitikai” unióról beszélt, az azért meglepő, mert az EU uralkodó és általánosan elfogadott szerepfelfogása évtizedekig más volt. Az EU „civil hatalom”,¹⁵ vélte Duchene az 1970-es években.

⁷ Casla 2018.

⁸ Benczes 2020: 25.

⁹ De Gruyter 2023.

¹⁰ Haas 2004.

¹¹ Moravcsik 1998.

¹² Pierson 1996.

¹³ Koslowski 1999.

¹⁴ Hooghe-Marks 2008.

¹⁵ Duchene 1972.

Az 1990-es években divatossá vált „soft power” kifejezést szintén alkalmazták az Unióra.¹⁶ Újabban különösen Manners „normatív hatalom” felfogása vált elfogadottabbá.¹⁷ Ennek értelmében az EU öt alapvető, általa kiemelkedően fontosnak tartott normát igyekszik képviselni és terjeszteni a nemzetközi rendszerben: béke, szabadság, demokrácia, jogállamiság, valamint az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása. Ahogy arra Molnár emlékeztet, a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy például az emberi jogok területén

„az EU harmadik országokkal kötött kereskedelmi együttműködési és társulási megállapodásai (több mint 120) olyan záradékot tartalmaznak, amely kimondja, hogy az emberi jogok tisztelete a kapcsolatrendszer nélkülözhetetlen eleme. Az emberi jogok megsértése miatt az EU számos országgal szemben szankciókat alkalmaz. Mindezen kívül az EU több mint 40 országgal és szervezettel (például Oroszország, Kína, Afrikai Unió) párbeszédet és konzultációt folytat az emberi jogokról. Az emberi jogok és a demokrácia helyzetéről 2009 óta éves jelentésekben az EU bemutatja az emberi jogok helyzetét és a vele kapcsolatban lévő országokban elért eredményeket és kudarokat”¹⁸

Jelen cikk számára a fentiek mellett különösen azt érdemes kiemelni, hogy az Európai Unió – a liberalizmus elvárásaival összhangban – elsősorban egy gazdaságilag és kereskedelmileg nyitott aktorként tekint magára, amelyik főleg abban érdekelt, hogy gazdasági fejlődést, életszínvonal- és jólétnövekedést érjen el az állampolgárai számára. Ehhez pedig szükséges, hogy az áruk, tőke és szolgáltatások szabad áramlása a világgazdaságban minél könnyebben megvalósulhasson. Az Európai Unió országai ugyanis a világ legaktívabban kereskedő és legtöbbet befektető államai között vannak, és az ehhez szükséges globális gazdasági nyitottság fenntartása az EU-nak (de a partnereinek is) komoly érdeke. Meunier és Nicolaidis szerint az EU „kereskedőhatalom”:

„The EU is a formidable power in trade. Structurally, the sheer size of its market and its more than forty-year experience of negotiating international trade agreements have made it the most powerful trading bloc in the world [...] the EU is also becoming a power through trade. Increasingly, it uses market access as a bargaining chip to obtain changes in the domestic arena of its trading partners, from labour standards to development policies, and in the international arena, from global governance to foreign policy.”¹⁹

Damro „piaci hatalomnak” (*market power Europe*) aposztrofálta az Uniót, amelyik rá tudja venni harmadik országbeli partnereit arra, hogy átvegyék a saját, a négy szabadságot elősegítő belső piaci szabályozásait.²⁰

¹⁶ Hill–Smith 2002.

¹⁷ Manners 2002; 2006.

¹⁸ Molnár 2018.

¹⁹ Meunier–Nicolaidis 2006.

²⁰ Damro 2012.

A „geopolitikai unió” kifejezés a fentiekkel ellentétben kifejezetten a realizmus szótárába, frazeológiájába tartozik, és olyan kifejezésekkel társítható, mint katonai erő alkalmazása, erőketvités, reálpolitika vagy befolyási övezetek. Ezekről az EU sokáig idegenkedett: „The EU has traditionally denied any type of geopolitical interest in dealing with other states and shied away from realpolitik.”²¹ Az elmúlt években a változás látványos volt, és a von der Leyen-i fordulat szépen leképezi a tudományos területen végbement fordulatot, amelyet röviden így jellemezhetnénk: míg évtizedeken keresztül az EU belső és külső működésénél háttérbe szorultak a realisták által várt eszközök és módszerek, mára ez gyökeresen megváltozott, és az EU elkezdett olyan külpolitikát folytatni, amely nagyban tükrözi a realizmus világméretű és elvárásait. Ezt a fordulatot jellemző módon az elsők között Kristi Raik, egy kelet-közép-európai (észt) kutató diagnosztizálta. (A térség kutatói között ugyanis mindig is nagyobb számban akadtak a realizmus meglátásaira érzékenyebb kollégák, mint a nyugat-európaiak között.)

Ennek alátámasztására álljon itt néhány idézet. Raik tanulmánya szerint

„changes in the international context have made realist theory more relevant for analysing European foreign policy. The relevance of a realist perspective on EU foreign policy has increased due to the rapid transformation of global power structures to which Europe struggles to adapt.”²²

Kundnani hasonlóképpen érvel, amikor azt állítja, hogy az EU célkitűzése elvileg az volt, hogy a hatalom helyére szabályokat állítson, ám ehelyett az utóbbi években a hagyományos, liberális szerepfelfogását egy realistábbra cserélte le.²³ Beshku a nyugat-balkáni bővítés kapcsán arra a következtetésre jut, hogy

„it was [...] after 2019 that the Western Balkans re-emerged as one of the European Union’s most pressing security challenges, mostly as a result of the growing influence of third countries in the region. In this arena of competition and realpolitik, the EU has taken the role of a more geopolitical actor.”²⁴

Ez az új realista gondolkodásmód és a vele járó nyelvezet a gyakorló politikusoknál is megfigyelhető. Von der Leyen valójában már 2019-ben is arról beszélt, hogy az általa vezetett Bizottság „geopolitikai” testület lesz.²⁵ Josep Borrell, az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselője pedig ismételten figyelmeztetett arra, hogy az Uniónak meg kell tanulnia a hatalom nyelvén beszélnie, vagyis „geopolitikaivá” kell válnia. A 2023-as pozsonyi Globsec biztonságpolitikai fórumon egy egész, aktív politikusokból álló panel azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy elérkezett-e az EU geopolitikai pillanata?

²¹ Nitoiu–Sus 2019; Nitoiu 2016.

²² Raik 2015.

²³ Kundnani 2023.

²⁴ Beshku 2021.

²⁵ Bayer 2019.

A leglátványosabb terület, ahol ezt a geopolitikai fordulatot lemérhetjük, az természetesen a közös kül- és biztonságpolitika. Itt már Oroszország 2014-ben indított háborúja és a 2015-ös migrációs válság is komoly változásokat hozott. Azt követően, hogy 2016 novemberében a Tanács elfogadta az EU Globális Stratégia biztonság- és védelempolitikai ajánlásainak végrehajtásáról szóló határozatát, a közös biztonság- és védelempolitika intézményrendszere számos új elemel bővült.²⁶ 2017-ben az Európai Bizottság elfogadta az Európai Védelmi Alap (European Defense Fund, EDF) létrehozásáról szóló javaslatot, az Európai Tanács pedig döntött a Katonai Tervezési és Végrehajtási Szolgálat (Military Planning and Conduct Capability, MPCC) kialakításáról, valamint a koordinált éves védelmi szemle (Coordinated Annual Review on Defence, CARD) lefolytatásáról a tagállamokban.²⁷ Ezzel párhuzamosan a tagállamok egyre többet kezdtek el költeni a saját védelmükre: 2015–2021 között 40%-kal nőttek az EU-tagok védelmi kiadásai.²⁸ Csiki már 2017-ben úgy összegzett, hogy „e kis lépések ahhoz viszik közelebb az Európai Uniót, hogy kellő politikai akarat megléte esetén a tagállamok elmélyítsék a 2009 óta már létező állandó strukturált együttműködést (Permanent Structured Cooperation, PESCO).”²⁹

Ha megnézzük az Unió döntéshozóit ma foglalkoztató kérdéseket, láthatjuk, hogy már nem a zöldség- és gyümölcsimport áll a középpontban. Így például a 2023. júniusi Európai Tanács elsősorban biztonságpolitikai, stratégiai témákkal foglalkozott, köztük a következőkkel:

- katonai és civil segítség Ukrajnának,
- az EU bővítése,
- a védelmi unió terén tett előrelépések,
- szorosabb együttműködés észak-afrikai országokkal a migráció elleni küzdelemben,
- a külső határok hatékonyabb ellenőrzése,
- a Kína felé fennálló kereskedelmi kitétségek kockázatának csökkentése és
- kereskedelmi kapcsolatok megerősítése latin-amerikai országokkal.³⁰

Ahogy láttuk, von der Leyen 2023-as SOTEU-beszéde szintén hosszasan sorolta a kül- és biztonságpolitikai témákat, és az azokra adandó európai válaszlépéseket. A retorika mellett az Unió azonban már a 2022-es orosz–ukrán háború *előtt* elkezdett forrásokat rendelni a kül- és biztonságpolitika területéhez. Ugyan Nádudvari 2020-ban kiemelte, hogy az EDF 13 milliárd eurós költségvetése „eltörpül” más uniós szakpolitikák büdtségje mellett.³¹ (A közös agrárpolitika kerete 55 milliárd euró volt 2021-ben.) De ha olyan uniós pénzügyi alapokat is beleszámolunk, „mint a diszruptív technológiákat, a mesterséges intelligencia és kiberbiztonsági képességek fejlesztését célzó Digital Europe (9,2 milliárd euró) program, valamint a NATO-val összhangban kialakított európai Katonai Mobilitás

²⁶ Nádudvari 2020.

²⁷ Csiki 2017.

²⁸ World Bank 2023.

²⁹ Csiki 2017: 2.

³⁰ European Council 2023.

³¹ Nádudvari 2020: 8.

PESCO-projekt fejlesztését is támogató Connecting Europe Facility biztonság- és védelempolitikai kerete (6,5 milliárd euró),³² máris más a kép. Ráadásul az EDF teljes keretét meghaladja az űrszermegments képességfejlesztésére szánt Space and Defence Program (16 milliárd euró). Ehhez jött még a European Peace Facility, amellyel harmadik országok katonai kiképzését és fegyveres felszerelését támogathatja az Unió.³³

Az okok erre a geopolitikai fordulatra kézenfekvők: Ukrajna 2014-es megtámadása, a migránsválság, a brexit, amelynek során az EU elvesztette két atomhatalmának az egyikét, Trump elnöksége, Kína fenyegetőbbé válása, majd pedig Oroszország 2022-es agressziója. Különösen utóbbi játszott nagy szerepet a geopolitikai unió létrejöttében – állítja nem más, mint Borrell tanácsadója, Zaki Laïdi, aki Kundnani tanulmányára adott válaszcikkében kifejti, hogy a liberalizmus alapelveiből kiindulva 2022-ig azt hitték Brüsszelben, hogy az EU és Oroszország között fennálló interdependencia lehetetlenné teszi egy ehhez hasonló háború megindítását. A cikk legfontosabb részében Laïdi így foglalja össze a geopolitikai unió (Geopolitical Europe, GE) hitvallását:

„GE is not throwing the EU’s values under the bus. It is correcting the over-optimistic assumptions it drew from it, while at the same time re-evaluating risks attached to economic interdependence. Europe realizes that interdependence can be weaponized for political purposes and does not necessarily entail a liberal transformation of political systems around the world. In short, it’s a sea change in the EU’s perception of the world. In a sense, GE could be defined as a realist assessment of the international system—meaning greater acceptance of the conflictual nature of the world system, a readiness to reduce its vulnerabilities, reduced confidence in the capacity of economic interdependence to pacify international relations, and a readiness for political confrontation when our interests are at stake.”³⁴

Az Európai Unió geopolitikai fordulata nem opció, hanem szükségszerűség – zárja mondanóját Zaki Laïdi.

A Fidesz európai stratégiai gondolkodása I. 1990–2010

Egy határozottabb, erősebb, realista elveket követő Európai Unió – papíron – régóta a Fidesz egyik nagy célja volt. Kiss J. László mutatott rá még sok évvel ezelőtt, hogy az egész kelet-közép-európai térségre jellemző az a felállás, hogy a jobboldali, konzervatív kormányok közelebb állnak a külpolitika realista felfogásához, mint a baloldali kormányok, amelyek a liberalizmussal mutatnak nagy átfedést.³⁵ A Fidesz számos okból támogatta hazánk uniós tagságát, de realista megfontolások is szerepet játszottak. Szájer József például 1998 őszén – tehát kormánypozícióból – így foglalta össze pártja álláspontját:

³² Nádudvari 2020: 8.

³³ Nádudvari 2020: 8.

³⁴ Laïdi 2023.

³⁵ Kiss 2004.

„Az unió tagállamai az elmúlt negyven év alatt gazdasági értelemben sikeresen működő, intézményesített integrációt hoztak létre [...]. Az Európai Unió tagsága nemzeti érdekeink érvényesítése számára kínálkozó, történelmileg szinte páratlanul kedvezőnek tűnő új keret, amely eszköz a nemzet és polgárai jólétének elősegítésére és boldogulására. A Fidesz-Magyar Polgári Párt tíz éve, megalakulása óta töretlenül támogatja ezt a folyamatot.”³⁶

Az érdekmaksimalizáció, a gazdasági boldogulás, amelyhez elengedhetetlen a túlélés biztosítása – ezek a gondolatok mind összhangban vannak a realizmussal.

Ugyanezt tükrözte – még explicitebben – a Fidesz 2009-es EP-választási programja, annak is az EU globális szerepéről szóló része, amely teljes mértékben összhangban volt Morgenthau vagy Waltz elvárásaival:

„A Fidesz álláspontja szerint az európai polgárok biztonsága és jóléte érdekében az Európai Uniónak növelnie kell világpolitikai befolyását; ehhez hatékony közös kül- és biztonságpolitikára, illetve közös biztonság- és védelempolitikára van szükség. Európa nem maradhat le a piacokért és a technológiai fejlettségért folyó versenyben. Az uniónak a biztonság különböző aspektusait komplex módon magában foglaló, világos cselekvési stratégiával kell rendelkeznie, egységes nemzetközi képviseletet kell teremtenie magának, ki kell építenie katonai és polgári képességeit, és biztosítani kell ehhez a megfelelő forrásokat. Európa csak ezeknek a változásoknak az útján képes megerősíteni szerepét és befolyását az átalakuló világban. Csak így képes elkerülni, hogy kiszolgáltatottá váljék az energiahordozókhoz és a nyersanyagokhoz való hozzáférés terén. Csak ilyen módon tud eleget tenni az európai integráció eredeti céljának, hogy szabadságot, biztonságot és jólétet biztosítson polgárai számára”

– szólt a 2009-es program, tükrözve a realizmus alapvető elvárásait.³⁷

A Fidesz európai stratégiai gondolkodása II. 2010–2023

2010-es kormányra kerülése után a második Fidesz-kormány továbbra is hangsúlyt fektetett annak a realista szemléleten nyugvó politikának a hangsúlyozására, hogy erős és egységes Európára van szükség, amely a világban hatékonyan tudja képviselni a kontinens érdekeit. A 2012-ben elfogadott Nemzeti Biztonsági Stratégia így fogalmazott:

„Erős, egységes és sikeres integrációs pályán maradó Európában vagyunk érdekeltek, ahol gazdasági nehézségek idején is erős marad a kohézió és érvényesül az egymás iránti szolidaritás. Csak e feltételek teljesülése esetén tudunk együttesen szembenézni a 21. század átfogó értelemben vett biztonsági kihívásaival is.”³⁸

Bár a 2015-ös migrációs válság még arrébb volt, már 2012-ben megjelenik az a magyar követelés, hogy az EU hatékony szerepet vigyen a migráció elleni küzdelemben:

³⁶ Országgyűlési napló 1998.

³⁷ Fidesz 2009.

³⁸ Kormany.hu 2012.

„Magyarország érdeke, hogy a világban kialakuló regionális konfliktusok és instabil övezetek migrációs hatását az Európai Unió eredményesen tudja kezelni. Az illegális migráció elleni fellépés érdekében szükséges a szervezett bűnözés, az emberkereskedelem elleni küzdelem fokozása, továbbá a kiutasítási, hazatérési, valamint a visszafogadásra irányuló politika fejlesztése.”³⁹

A 2010–2014-es éveket alapvetően a 2008-as gazdasági és pénzügyi válság utóregnései uralták, elsősorban az EU déli periferiájának a válsága, Oroszország első ukrajnai háborúja pedig csak a Fidesz-kormány ciklusának utolsó heteiben tört ki, így nem meglepő, ha a Fidesz politikusai az EU hatalmát (vagy hatalomvesztését) elsősorban gazdasági területen mérték le. A párt összképe az Unió gazdasági hatalmáról és válságkezeléséről összességében lesújtó volt: az EU válságban van, az erre adott válaszlépések pedig nem kielégítőek – ez volt a Fidesz fő visszatérő értékelése. Példaként álljon itt két idézet.

„Nem vagyunk a szerencse kegyeltjei azért sem, mert Európa, ezen belül is a meghatározó súlyú eurózóna változatlanul rossz bőrben van, Európa változatlanul saját válságával küzd. Ez a válság szemmel láthatóan nem enyhül. Értékes hónapok és évek mennek el anélkül, hogy az Unió vezetői rászárnák magukat a megfelelő lépések megtételére. A válságkezelési világversenyben Európa rosszul áll [...]”

– mondta Orbán Viktor 2012. szeptember 10-én a parlament plenáris ülésén.⁴⁰

„A legtöbb európai országban sajnos megállíthatatlanul nő az államadósság, magas a költségvetési hiány, növekszik a munkanélküliség, ugyanakkor csökkennek a bérek és a nyugdíjak, és bizony, sok európai országban a rezszi még mindig növekszik ahelyett, hogy csökkenne”

– foglalta össze a helyzetet a miniszterelnök 2013. szeptember 9-én.⁴¹

Mégis: a negatív helyzetértékelésekben általában implicit módon benne foglaltatott az a tézis, hogy amennyire a körülmények engedik, Európának erősnek kell lennie/maradnia, mert csak így tud helytállni a nemzetközi porondon. „Ahogy az elnökség átvételekor meghirdettük, erős Európát akarunk, mert mi, magyarok csakúgy, mint a többi európai nemzet, erős Európában vagyunk érdekelték. Európa megerősítése tehát közös cél” – mondta Orbán Viktor a soros elnökség idején, utalva arra, hogy Európa megerősítése a magyar soros elnökség legfőbb célja.⁴² „Európa most erősebb, mint fél éve, a magyar EU-elnökség kezdetén volt” – foglalta össze a helyzetet 2011 júliusában a miniszterelnök.⁴³ Németh Zsolt, a Fidesz vezető külpolitikusa pár hónappal később továbbment, amikor nemcsak azt hangsúlyozta, hogy egy erős kontinens magyar cél, hanem összekapcsolta Magyarországgal, és explicite Európa erősségétől tette függővé Magyarország sikerességét: „Magyarország egy erős

³⁹ Kormany.hu 2012: 8.

⁴⁰ Országgyűlési napló 2012b.

⁴¹ Országgyűlési napló 2013.

⁴² Országgyűlési napló 2011.

⁴³ Kormany.hu 2011.

Európai Unióban érdekelt, Magyarország ugyanis akkor lehet sikeres, ha az Európai Unió is sikeres, és ha közös erővel le tudjuk győzni a válságot.⁴⁴ Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert a fenti szövegrészek meglátásunk szerint összhangban vannak a realizmus alaptételeivel: a zéróösszegű nemzetközi versenyfutásban a gazdasági és politikai hatalommaximalizáció kell hogy a cél legyen Európa számára, mert Magyarország sikeressége (drámaiban megfogalmazva: túlélésének biztosítása) csak így garantálható.

A nyugat-balkáni bővítés különösen jó példája annak, hogy a Fidesz realista módon gondolkodott a saját és az Unió szerepéről. A Fidesz ugyanis nemzetpolitikai és gazdasági érdekek mellett egyértelműen geopolitikai/biztonságpolitikai szempontokat is felsorakoztatott a bővítésről való gondolkodás során. A *Magyar külpolitika az uniós elnökség után* című 2011-es külügyi stratégiában az olvasható, hogy „A Nyugat-Balkán az EU bővítési politikájának fő iránya. Elsősorban az EU-integrációs folyamat kínál lehetőséget arra, hogy a régió országai térségünk nyugati felének fejlődési modelljéhez való felzárkózással törjenek ki a délszláv háborúkat követő stagnálásból.”⁴⁵

A dokumentum itt csak utal rá, de máshol többször is explicite a térség szükséges „stabilizálásáról” ír, egyértelművé téve a biztonságpolitikai megfontolásokat.⁴⁶ Egy másik, realista perspektívát tükröző szövegrészlet, ezúttal a külügyminiszter Martonyi Jánostól: „Ezekhez az érdekekhez kapcsolódik, és ezekkel tökéletes összhangban van az, hogy mi továbbra is az Európai Unió bővítésében látjuk ennek a régióknak a perspektíváját. Nekünk ez egy meghatározó geopolitikai, és egyben gazdasági, sőt akár kulturális érdekünk.”⁴⁷

A 2012-es Nemzeti Biztonsági Stratégia migrációról szóló fejezete már megelőlegezte a Fidesz 2014 utáni legfontosabb Európa-politikai témáját. A 2015-ös válságot követő véleménykülönbségek Magyarország és az Unió között jól ismertek.⁴⁸ Itt és most azt igyekszünk bebizonyítani, hogy *különösen és kiemelten* a migráció tematikája volt az, ami tovább erősítette a Fideszen belül azt a gondolatot, hogy az Európai Uniónak realista fordulatot kell tennie. Mindezt természetesen nem a „realista” szó használatával fejezték ki, de az érvelésük egyértelműen ebbe az irányba mutatott: erős és egységes Európára van szükség, amely hatékonyan képes szembeszállni a reális, már-már egzisztenciális fenyegetésekkel (gazdasági válság, migráció, munkanélküliség stb.). Ezt a tézist nem gyengíti, ha – mint látni fogjuk – a Fidesz nem látta hajlandónak/képesnek/alkalmasnak az EU-t ezeket a lépéseket megtenni.⁴⁹ A gyenge EU-t panaszoló mondatok ugyanis meglátásunk szerint éppen a realista fordulat szükségességének követelését tükrözik.

⁴⁴ Országgyűlési napló 2012a.

⁴⁵ Külügyminisztérium 2011.

⁴⁶ Külügyminisztérium 2011: 22.

⁴⁷ Kormany.hu 2013.

⁴⁸ Lásd például: Beger 2022; Rokicka 2021.

⁴⁹ Ugyanakkor megalapozottan lehet amellett érvelni, hogy gyakran éppen a magyar kormány volt a hatékonyabb uniós fellépés gátja. Ahogy arra az egyik bírálóm utal, az EU „befejezetlen föderáció” jellege miatt gyakran nem képes (geopolitikai) érdekeket artikulálni és azokat megvalósítani. Éppen a bevándorlás- és menekültpolitika vagy a közös haderő kérdése az, ami kormányközi maradt, azaz sem a Bizottság, sem más intézmények nem tudják felülmúlni a 27 tagállam nemzeti akaratát.

Mint láttuk, az a tézis, hogy az EU nem helyesen kezeli a gazdasági válságot, és ezért tért veszt a riválisokkal szemben, már a 2015-ös migrációs válság előtt megjelent a retorikában. De a „gyenge Európa” toposz igazán a 2014-es választási győzelem után erősödött fel. (Ironikus módon, tehetnénk hozzá, hiszen az EU átlagos GDP-növekedése a 2010–14 közötti valóban szerény 0,7%-ról 2014–18 között 2,3%-ra nőtt.) Első, tehát kiemelt jelentőségű székfoglaló parlamenti beszédében a miniszterelnök így fogalmazott 2014. május 10-én: „Európa napról napra veszít világgazdasági, világkereskedelmi és világpolitikai súlyából.”⁵⁰ Szintén még a migrációs válság kirobbanása előtt Szijjártó Péter külügyminiszter is az EU relatív hatalomvesztését konstataálta:

„Abban viszont teljes mértékben egyetértünk, tisztelt frakcióvezető úr, hogy az Európai Unió talán soha nem látott kihívások előtt áll; igaz ez mind gazdasági, kereskedelmi és demográfiai értelemben is, Európa veszélyes és rendkívül gyors módon veszít a versenyképességéből. Az is világos, hogy ezért új stratégiát kell találni, és az is világos, hogy Európának teljes egészében meg kell újulnia annak érdekében, hogy ezeket a kihívásokat aztán eredményesen le tudja küzdeni.”⁵¹

Miért? Mert a fenyegetések soha nem látott mértékben sorakoztak a külügyminiszter szerint:

„Talán nem túlzás azt mondani, hogy Európának a második világháború vége óta egyszerre ilyen sok, rendkívüli súlyú kihívással nem kellett szembenéznie, mint most, hiszen a kontinensünkön háború zajlik, a kontinensünk szomszédságában befagyott területi konfliktusok okoznak súlyos problémákat, az elmúlt évtizedekben soha ilyen magas fokú nem volt a terrorfenyegetettség, továbbra is gazdasági kihívásokkal néz szembe a kontinens, és emellett itt van minden idők egyik legnagyobb illegális bevándorlási nyomása.”⁵²

A Bataclan-támadások után nem sokkal a miniszterelnök így foglalta össze a helyzetet:

„Az Európai Uniót megtámadták, és mi is veszélyben vagyunk. François Hollande, a Francia Köztársaság nagyra becsült elnöke szerint, ami történt, az háborús tett. Ha ez így van – márpedig így van –, akkor tudnunk kell, hogy nem csak Franciaország és a francia nép áll háborúban. Franciaország az Európai Unió tagja. Innen nézve Párizsban az Európai Uniót támadták meg; tagjai vagyunk, tehát ez a mi ügyünk is.”⁵³

És mégis: az EU gyenge, bizonytalan és benuult.⁵⁴

Bár a migráció nem áll hagyományosan a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek homlokterében, az világosan kijelenthető, hogy a realizmus szkeptikusan áll a kérdéshez, és nemzetbiztonsági okokból a szigorú szabályozás mellett van: „The realist argument is

⁵⁰ Országgyűlési napló 2014a.

⁵¹ Országgyűlési napló 2014b.

⁵² Országgyűlési napló 2015a.

⁵³ Országgyűlési napló 2015b.

⁵⁴ Országgyűlési napló 2015b.

that governments must regulate international migration to protect the national interest, which may encompass a range of issues from population, labor markets and human capital, to issues of ethnicity, race, culture and religion.”⁵⁵ A liberális IR-elmélet ugyanakkor – nem meglepő módon – a laissez-faire pártján áll: „The liberal response is to maintain relatively open borders while trying to regulate migrant flows in such a way that the »basic rights« of individuals (be they citizens or not) are respected, thus mitigating to some extent the adverse impact of unregulated (illegal) migration.”⁵⁶ A liberalizmus ehhez deskriptíve – és nem normatív! – még hozzáteszi, hogy a globalizáció a globális munkaerőpiac nagyobb integrációjához vezetett, ez pedig megkönnyítette, hogy a szegényebb országok munkaerő-kínálata kielégítse a gazdagabb országok meglévő munkaerő-keresletét – egyfajta win-win szituációt eredményezve, tehetnénk hozzá.⁵⁷

Talán nem is kell külön bemutatni és bebizonyítani, hogy a magyar kormány 2015-ös migrációs válságra adott válasza kifejezetten realista gondolkodásmódot tükrözött. A migráció kérdését a magyar kormány a kezdetektől fogva biztonságiasította: egzisztenciális fenyegetésként ábrázolta, ami rendkívüli intézkedések elfogadását (határkerítés) teszi szükségessé. A jelszó a „védelem” volt – aminek, ha úgy tetszik, a realista terminológiában az „egyensúlyozás” az ekvivalenciája: „A külső határok védelmével és azzal, hogy eleget teszünk regisztrációs kötelességünknek, nemcsak Magyarországot, hanem egész Európát védjük” – hangsúlyozta Orbán Viktor újra meg újra.⁵⁸ Németh Zsolt szerint Magyarország realista gondolkodásmódja nagy hatással volt az Európai Unió egészére:

„a külső határ védelme az Európai Tanács prioritásává vált a múlt héten [...]. Ez is a magyar diplomáciának egy kiemelkedő eredménye. Az is, hogy ma Merkel kancellár asszony Ankarában tárgyal Törökországgal, és bízunk abban, hogy a török megállapodás el fogja hozni azt a finanszírozási megállapodást is, ami a törökországi menekülttáborok finanszírozását célozza.”⁵⁹

A megállapodás Törökországgal valóban létrejött, és komoly szerepe volt a helyzet rövid távú kezelésében. Hosszabb távon az Orbán-kormány olyan intézkedéseket javasolt a migrációs helyzet kezelésére, amelyek megint csak illeszkednek a realizmus elméletébe. Szijjártó külügyminiszter ezek közül 2018 elején a következőket emelte ki:

- az Európai Unió külső határai fölötti ellenőrzés képességének maradéktalan visszaszerzése;
- már az Európai Unió határain kívül döntést kell hozni arról, hogy egyáltalán ki lehet jogosult arra, hogy bejőjjön az Európai Unió területére;
- hatékony visszaküldési politikák.⁶⁰

⁵⁵ Hollifield 1992.

⁵⁶ Hollifield 1992: 582.

⁵⁷ Hollifield 1992: 590.

⁵⁸ Öry 2015.

⁵⁹ Országgyűlési napló 2015.

⁶⁰ Országgyűlési napló 2018.

Ebből a biztonságpolitikai fenyegetettségpercepcióból kiindulva a Fidesz 2015 után elkezdte sürgetni azt, amit a realisták már jóval korábban vártak: egy egységes európai hadsereg felállítását. A brexitre is való tekintettel 2016-os tuskányosi beszédétől kezdve a miniszterelnök számos alkalommal alkalmazott tipikusan realista érvelést: mivel egy szövetség, egy unió közös hadsereg nélkül nem is tud fennmaradni, közös haderőre van szükség valódi közös ezredekkel, közös vezénylési nyelvvel és közös szerkezettel. A fenyegetések alapvetően két irányból érkeznek: kelet és dél felől, és ez összefügg a terrorizmussal és a migrációval szembeni védekezéssel.⁶¹ Emellett Orbán a korábbiaknál hangsúlyosabban emelte ki, hogy Magyarország részvétele külföldi katonai műveletekben mennyire fontos hazánk biztonságpolitikai érdekei és megítélése szempontjából. A magyar misszióvezetőknek 2015-ben így fogalmazott:

„nem véletlenül szorgalmazom most is, hogy egyébként az Iszlám Állammal szembeni katonai koalíciókban vegyen részt Magyarország. Mert meggyőződésem, hogy a Nyugathoz tartozni nem deklaráció kérdése, hanem a mindennapok kérdése is, és a nyugati integrációnak ma a leglátványosabb része, az elkötelezettséget leginkább megmutató, egyébként kockázatos, mert fontos része, a nyugati katonai koalíciókban való részvétel. Ezért be fogjuk majd terjeszteni a parlament elé a javaslatunkat, hogy csatlakozzunk az olaszokkal és a németekkel közösen a nyugati katonai koalícióhoz az Iszlám Állammal szembeni küzdelemben.”⁶²

A „magyar realista fordulat” egyébként nem csak retorikai volt: a 2015-ben valóban kiküldött magyar kontingens még 2022-ben is 137 fővel volt jelen az Iszlám Állam elleni műveletben, és ezzel a harmadik legnagyobb műveleti szerepvállalása volt abban az évben hazánkban (a KFOR- és az EUFOR ALTHEA-műveletek után).⁶³

Érdekes módon a realista fordulat az Ukrajna elleni 2014-es orosz támadásra csak részben terjedt ki. Orbán Viktor ugyanis az Európában évtizedek óta példátlan jogsértés és agresszió ellenére úgy értékelt 2016-ban, hogy „Oroszország nem ellensége, hanem partnere Magyarországnak, Oroszország nem fenyegeti hazánkat, hanem egy partneri, együttműködési lehetőséget kínál, ami gazdasági sikereink egyik előfeltétele.”⁶⁴ A biztonságpolitikai megfontolások tehát Orbán szerint alárendelődtek a gazdasági megfontolásoknak (energiaimport, Paks2 stb.): ez minden, csak nem realizmus. Természetesen fordítva is lehet érvelni, de kevésbé tűnik meggyőzőnek az a gondolat, hogy az Oroszországgal szembeni (egyébként meglehetősen enyhe) uniós válaszlépések nagyobb fenyegetést jelentenek az európai biztonságra, mint a Krím megszállása és Donyeck és Luhanszk megyék okkupálása. Igaz, a magyar miniszterelnök éppen így látta: „Abban is egyetértettünk ma, hogy Magyarországnak és Oroszországnak egyaránt az a közös érdeke, hogy az európai biztonság erősödjön, és az Európai Unió és Oroszország közötti kapcsolatok normalizálódjanak.”⁶⁵ Ugyan a magyar kormány megszavazta az Oroszország elleni szankciókat

⁶¹ Kormany.hu 2016a.

⁶² Kormany.hu 2015.

⁶³ Bereznay 2022.

⁶⁴ Kormany.hu 2016b.

⁶⁵ Kormany.hu.

(realizmus), de folyamatosan kritizálta őket szükségtelen voltak és hatástalanságuk miatt. Újfént liberális, gazdaságközpontú érvelést elővezetve Orbán így fogalmazott 2017 elején:

„Magyarország továbbra is fönntartja azt az álláspontját, hogy nem gazdasági problémákat nem lehet gazdasági eszközökkel kezelni, és nem helyes dolog egy adott terület konfliktusait, gazdaságon kívüli terület konfliktusait átvinni a gazdaság területére, mert annak mindenki megissza a levét, és mindenki a vesztese lesz.”⁶⁶

A realizmus ebben a kérdésben meglehetősen aluldeterminált: lehet úgy is érvelni, hogy éppen az következik belőle, hogy az Európai Uniónak erőt kell mutatnia Oroszországgal szemben („az oroszok is már csak olyanok, hogy az erőből értenek” – mondta Németh Zsolt a parlament plenáris ülésén 2015 elején).⁶⁷ Ebből tehát az EU és NATO által elfogadott, „mainstream” álláspont következik, szankciókkal, politikai nyomásgyakorlással, fokozott közép-európai katonai jelenléttel. De úgy is lehet érvelni, hogy ezen a fellépésen az EU többet bukik, mint nyer, tehát biztonságából, energiaellátásából stb. annyit veszít, hogy már ez megy Európa érdekeinek a rovására. Szerencsére a 2022-ben következő újabb háború nagyrészt eldöntötte ezt a vitát. Oroszország nemhogy csökkentette volna a fenyegetést, amit az 1990 utáni európai békerendre gyakorolt, hanem még nagymértékben növelte is azt. Mindeközben Európa jelentős része radikálisan csökkenteni tudta az Oroszországból érkező energiainportját, anélkül, hogy komoly válságba kerültek volna az Unió országai (bizonyos, nagy energiaigényű szektorokat leszámítva).⁶⁸ Az Uniót realista szemszögből legfeljebb azért lehet kritizálni, mert 2014 után nem volt eléggé határozott abban, hogy felmutassa Moszkvának agressziója költségeit.

Az Unió realista fordulata 2019 óta

Ha az Európai Unió 2014-ben nem volt kellően határozott, a 2022-es orosz támadás után ezt már sokkal kevésbé lehetett állítani. Teljesítve a realizmus elvárásait, az Európai Unió egzisztenciális fenyegetésként fogta fel Oroszországot az 1990 utáni európai békerendre. Nagyjából teljesítve a 2019 óta hangoztatott „geopolitika Unió” szerepfelfogás által támasztott elvárásokat, az Európai Unió egy sor ellenintézkedést vezetett be, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak, és alapvetően egyrészt az orosz fenyegetés ellensúlyozását célozták, másrészt pedig igyekeztek minden más potenciális agresszort (például Kínát) elrettenteni a további támadóháborúk kiobbantásától. Az intézkedések között példátlan mélységű gazdasági, kereskedelmi és politikai szankciók ugyanúgy szerepeltek, mint bilaterális és multilaterális (az EU által finanszírozott) fegyver- és üzemanyag-szállítások, ukrán katonák kiképzése, titkosszolgálati együttműködés, harctéri információk megosztása és egyéb katonai segítségnyújtási formák. Elfogadottá vált az az értékelés,

⁶⁶ Kormany.hu 2017.

⁶⁷ Országgyűlési napló 2015a.

⁶⁸ Például a német vegyipar. Lásd Nathusius 2023.

hogy Oroszország meggyengülése tehát stratégiai európai (és amerikai) érdek.⁶⁹ Mindezt pedig úgy érheti el a Nyugat, hogy nem küldött katonákat Ukrajnába, tehát nem kockáztatja egy nukleáris háború kirobbanását.

Ha Ukrajna európai támogatása – katonai/biztonságpolitika kérdés lévén – egyenesen következik a realista premisszákból, az elmúlt egy-két évben megfigyelhető, Kínával szembeni európai gazdaságpolitikai fordulat már meglepőbb, de ugyanúgy értelmezhető egy realista keretben. Ahogy azt már Ursula von der Leyen SOTEU-beszédének ismertetésénél is kiemeltük, az elmúlt években Kína különböző protekcionista lépése és bújtatott állami szubvencionálási gyakorlata miatt a Bizottságban megfigyelhető egyfajta „realista gazdasági fordulat”, amelynek lényege, hogy az unió „gazdasági biztonságát” meg kell erősíteni. Ez a megközelítés a korábbi, liberális szabadkereskedelmi politikával szakítva erősebb európai érdekérvényesítést, a fontos iparágak és technológiák kivételének szorosabb állami felügyeletét és az európai piac fokozottabb védelmét vetíti elő.⁷⁰ Az Európai Bizottság 2023. júniusi javaslatai konkrétan a következő lehetőségeket említik:

- az állami pénzen feltőkésített harmadik országbeli vállalatok európai térnyerésének korlátozása;
- az EU-s szén-dioxid-vám, avagy [...] a szén-dioxid-kibocsátási határok kiigazítási mechanizmusa (CBAM);
- „gazdaságizsarolás-ellenes eszköz”, amely közös uniós fellépést ígér abban az esetben, ha egy tagállam szankciókat kap Kínától;
- a kulcsfontosságú technológiák európai fejlesztésének támogatása;
- az ellátási láncok biztonságának szavatolása, más szóval bizonyos termelési folyamatok hazahozatala vagy Európához közelebb hozatala;
- a kibervédelem;
- a gazdasági eszközökkel való nagyhatalmi zsarolás kockázatainak csökkentése nemzetközi partnerségeken és új megállapodásokon keresztül;
- valamint a „technológiai biztonság”, és a nemzetközi befektetések feletti kontroll növelése.⁷¹

(Ezeknek az uniós válaszlépéseknek az elfogadása még komoly kérdés, hiszen számos tagállam és gazdasági érdekvédelmi szervezet is bejelentette, hogy szkeptikusan viszonyul a Bizottság tervezett lépéseihez, piacvesztéstől, kínai válaszreakcióktól tartva.⁷² Számunkra azonban itt és most a gondolati, világnézeti fordulat már önmagában jelentős.)

A helyzet tehát 2023-ra a következő: az Európai Unió két meghatározó területen is végrehajtott egy alapvetően realista fordulatot: Oroszországgal katonai-politikai-gazdasági értelemben, Kínával pedig elsősorban gazdasági területen. Igaz, ez utóbbi még nagyjából csak papíron történt meg, de a fordulat az eddigi gondolkodásban – legalábbis a Bizottság és néhány tagállam részéről – már megtörtént. Sőt, ha megengedők vagyunk, harmadik szakpolitikai területként a migráció kezelése is megemlíthető, ahol

⁶⁹ Mankoff 2023.

⁷⁰ European Commission 2023.

⁷¹ Mészáros 2023.

⁷² Lásd például Myles 2023.

szintén végbement egyfajta realista fordulat az Unión belül. Vannak szakértők, akik ennek a realistább, a migráció költségeit és veszélyeit jobban figyelembe vevő viszonyulásnak a kezdetét már 2015-re teszik.⁷³ A Törökország és az Európai Unió közötti megállapodás a migránsok visszaszállításáról szintén értelmezhető egy realista keretrendszerben.⁷⁴ A régóta várt és tárgyalt nagy európai migrációs csomagot a belügyminiszterek Tanácsa 2023 júniusában fogadta el – igaz, a végleges döntés még nem született meg, ehhez a Tanácsban még bizonyos tagállamok (például Magyarország) és a parlament beleegyezése szükséges. A legfontosabb pontok azonban mind a szigorítás irányába⁷⁵ mutatnak:

- ezentúl a menekültstátuszért folyamodóknak nem lesz lehetősége bármely EU-tagállamban beadni a kérelmét, a határ közelében, az első belépési országban bírálják majd el, jogosultak-e a státuszra, és
- a tagállamoknak nem lesz kötelező befogadniuk egy meghatározott számú menekültet, ehelyett fizethetnek szolidaritási hozzájárulást, menekültenként 20 000 eurót.⁷⁶

Tovább mutatja az EU menekült- és migrációs politikájának a fordulatát, hogy e sorok írásakor (2023. szeptember) a növekvő menekült- és migránshullám miatt Németország szigorította a határellenőrzéseket Csehország felé, illetve az Unió további szigorításokat tervezett elfogadni a júniusi csomagjához.⁷⁷

Az Unió realista fordulata egészen konkrétan lemérhető a védelmi kiadások terén is. Összhangban a magyar kormány elvárásaival (és saját intézkedéseivel), az Unió országai hosszú csökkentési periódus után 2015-től kezdődően újra növelni kezdték védelmi kiadásait. 2020–21 között például 6%-kal nőttek a kiadások, elérve a 214 milliárd eurót, a valaha mért legmagasabb értéket.⁷⁸ (Ekkor járt először az Unió egyáltalán 200 milliárd euró fölött.) GDP-arányosan 1,3%-ról 1,5%-ra nőttek a védelmi kiadások 2015–2021 között.⁷⁹ Ezen a költséson belül a „legértékesebb” rész, a kutatásra és fejlesztésre jutó összeg 16%-kal 52 milliárd euróra nőtt a 2020-as esztendőhöz képest. Mint látható, az EU tagállamai nem csak retorikában, de költségvetési téren is komolyan gondolják a realista fordulatot.

Az Unió realista fordulata és a magyar reakció

Azt gondolhatnánk, hogy az Unió ezen realista fordulata egyetértésre és támogatásra talál a magyar kormánynál. Mint említettük, a Fidesz retorikájának visszatérő eleme volt 2010 után az Unió gyengeségének, bénultságának a felpanaszolása és változások sürgetése. A retorikán túl most vizsgáljuk meg a kormány 2020-as, ma is hatályban lévő Nemzeti

⁷³ Raineri–Strazzari 2021.

⁷⁴ Martin 2019.

⁷⁵ Sorgi 2023.

⁷⁶ Moravec 2023.

⁷⁷ Ennek legfontosabb eleme a *Politico* szerint, hogy „under the new rules, border agencies will be allowed to lock migrants up in detention centers for up to 40 weeks as they process asylum claims during crises.” lásd Hanke Vela 2023.

⁷⁸ European Defense Agency 2022.

⁷⁹ European Union External Action 2022.

Biztonsági Stratégiáját (NBS), amely több ponton is alapvetően realista gondolkodásmódot tükröz.⁸⁰ Néhány részletet emelek most ki ennek a tézisnek az alátámasztására. A hazánkat érő fenyegetésekről szóló rész például borúlátóan így fogalmaz:

„A kihívások változó jellege és a biztonsági környezet egyes tendenciái fokozatos romlást vetítenek előre, amelynek fő elemei: [...] a hatalmi centrumok közötti növekvő versengés, a globális közjavak újraosztásának szándéka, a klímaváltozás, a szűkebb régióknak geostratégiai kihívásai, a befagyott konfliktusok, a nemzetközi jog csökkenő kikényszeríthetősége, a migráció kiváltó okai és következményei, a túlnépesedés [...] a technológiai forradalom és a növekvő digitális és pénzügyi sérülékenység.”⁸¹

Általánosságban elmondható, hogy „a globális biztonsági helyzet összességében romló tendenciát mutat.”⁸² Az Európai Unióról szólva a stratégia így fogalmaz: „Az euroatlanti és az európai biztonsági rendszer keleti és déli irányból egyaránt rendkívüli, a hidegháború vége óta nem tapasztalt kihívásokkal és fenyegetésekkel néz szembe.”⁸³ A 2014-es orosz agresszióról szólva: „A nemzetközi jogot figyelmen kívül hagyó nagyhatalmi törekvések Európa és közvetve hazánk biztonságát is megkérdőjelezhetik. Az agresszióval kikényszerített területszerzés alapjaiban változtatta meg biztonsági környezetünket, jelentősen megnövelve az esetleges konfrontáció kockázatát.”⁸⁴

Mi lehet erre a sok kihívásra a válasz az NBS szerint? Természetesen a fokozott együttműködés – többek között – az EU keretein belül. A 91. cikkely még csak általánosságban fogalmaz: „Magyarország biztonság- és védelempolitikájának elsődleges nemzetközi keretét a NATO és EU tagsága jelenti. Érdekünk a két szervezet kohéziójának megőrzése és egymást kölcsönösen erősítő és kiegészítő együttműködése.” Ennél egyértelműbb az 54. cikkely, amely szerint: „A megváltozott biztonsági környezetre számos ország reagál védelmi képességeinek fejlesztésével. Az európai országok koherens és kölcsönösen transzparens, NATO, EU és regionális többnemzeti keretek között folytatott képességfejlesztési erőfeszítései kulcsfontosságúak a kontinens hosszú távú biztonságának fenntartása érdekében.”⁸⁵

Még konkrétabban: „Az európai védelmi képességek összehangolt fejlesztése és az uniós védelmi együttműködés elmélyítése elengedhetetlen ahhoz, hogy az EU képes legyen a közös védelemre és az önálló, hatékony nemzetközi válságkezelésre.”⁸⁶ A Magyarországon és Európában egyaránt növekvő védelmi kiadások egy fontos lépés ezen az úton az NBS szerint: „Magyarország támogatja az európai uniós tagállamok védelmi költségvetéseinek növelésére irányuló célkitűzéseket [...], valamint az intézményrendszer erősítését. Ez a folyamat hosszú távon, a tagállamok teljes egyetértése

⁸⁰ Kormany.hu 2020.

⁸¹ 44. cikkely.

⁸² 47. cikkely.

⁸³ 50. cikkely.

⁸⁴ 52. cikkely.

⁸⁵ 54. cikkely.

⁸⁶ 93. cikkely.

esetén elvezethet a közös európai védelemhez, egy közös európai haderő felállításához.”⁸⁷ És zárásképpen egy kifejezetten realista credo: „Magyarország erős és egységes, sikeres integrációs pályán maradó és vonzó integrációs perspektívát kínáló Európában érdekelt, mivel földrészünk csak gazdasági és katonai erejét egyesítve maradhat versenyképes az átalakuló világrendben.”⁸⁸

Egyértelmű, hogy az Európai Unió elmúlt években megfigyelhető realista fordulata az NBS által megfogalmazott alapelvekkel és célkitűzésekkel alapvetően összhangban van. Az uniós védelmi kiadások növelése, a közös biztonság- és védelempolitika megerősödése (a PESCO-n, az EDF-en vagy a terjedelmi korlátok miatt itt nem tárgyalt CARD-kezdeményezésen keresztül), sőt, a migrációs politika „keményedése” is mind a magyar kormány által régóta sürgetett realista irányba mutatnak. De érdemes ezeken túlmenően még egy fontos tendenciát kiemelni: az Unió külpolitikájában az emberi jogok kérdése kezd egyre jobban háttérbe szorulni a reálpolitikai, stratégiai-hatalmi megfontolások mögött – például az energiapolitika terén.⁸⁹ Ez egy régi követelése az Orbán-kormányoknak, amelyet régóta artikulál különböző formában. A miniszterelnök például 2014-ben így fogalmazott Brüsszel irányába:

„Az érték kérdések fontosak, hiszen a NATO is meg az unió is egy bizonyos mértékig érték-közösség, de ez nem jelenti azt, hogy nekünk az alapján kell viszonyulnunk a mi szövetségi rendszerünkön kívül lévő országokhoz, hogy mit gondolunk azoknak a politikai kultúrájáról, a politikai intézményrendszeréről, a demokráciájáról vagy akármilyen más, politikához köthető szellemi természetű álláspontjáról. Nekünk azt a kérdést kell föltenni, hogy az adott országgal kapcsolatban mi a magyar nemzeti érdek.”⁹⁰

Ahogy Hettyey arra már rámutatott, ez az „anti-normativitás” a magyar külpolitikai szerepkoncepcióknak egy fontos eleme, amely felé immár az Unió is – hallgatólagosan legalábbis – közeledni látszik.⁹¹

Konklúzió

Összességében megállapítható, hogy az uniós és a magyar stratégiai gondolkodás összevetése azt mutatja: nagymértékű átfedés van a két fél gondolkodása között, az időbeliséget tekintve pedig az a minta jelenik meg, hogy 2023-ra az Unió számos területen olyan irányba mozdult el, amelyet a magyar kormányok már régóta követelnek. Mégis: a magyar kormány nem honorálja az Unió ezen realista fordulatát, és komoly véleménykülönbségek vannak Budapest és Brüsszel között az Unió – immár jóval realistább

⁸⁷ 94. cikkely.

⁸⁸ 97. cikkely.

⁸⁹ Lásd például Sabadus 2023. Németország vonatkozásában lásd Speck 2023: 3.

⁹⁰ Kormany.hu 2014.

⁹¹ Hettyey 2022.

színezetű – stratégiájának a helyességéről.⁹² Röviden szólva 2023 végén a következő, négyosztatú helyzet állt elő: ahol véleményazonosság van, és mindkét fél realista módon érvel és cselekszik (nagyobb védelmi kiadások, emberi jogok háttérbe szorulása), ott a magyar fél nem kommunikálja ezt a stratégiai konszenzust. Vannak olyan területek, ahol az Unió még csak az első lépéseit teszi meg a „realista úton”, tehát Budapest még nem érzi elegendőnek az eddigi realista fordulatot (migráció). Vannak olyan területek, ahol Budapest már liberálisabb álláspontot képvisel, mint az Unió – ilyen a Kínával szembeni határozottabb, realista fellépés elutasítása, a közös gazdasági nyereségek előtérbe helyezése és a „blokkosodás” elkerülésének a sürgetése.⁹³ A negyedik pedig az Oroszországgal szembeni realista fellépés kritizálása, ahol véleményem szerint mindkét fél stratégiai gondolkodását értelmezhetjük a realista keretrendszerben, még akkor is, ha gyökeresen eltérően ítélik meg a helyzetet, és más lépéseket tartanak helyesnek. Az Unió és a NATO 2014-ből és 2022-ből azt az offenzív realisták által hangoztatott tanulságot vonták le, hogy nem létezik megelégedett nagyhatalom, Oroszország tehát mindig tovább akarja majd növelni hatalmát, éppen ezért minden létező módon ki kell ezt az Uniónak egyensúlyozni azzal, hogy Oroszországot szankciókkal sújtja, Ukrajnát a szövetségesevé teszi, katonailag pedig fegyverekkel segíti. A magyar gondolkodás ehelyett abba az irányba hajlik, hogy Ukrajna NATO-tagságának a kizárásával és az orosz területszerzés elismerésével (hiszen a Budapest által sürgetett békekötés ezt jelentené a mai, 2023. végi frontvonalak ismeretében) Moszkva megkapja azt a befolyási övezetet, amelyet magának vindikál, kihúzva ezzel az orosz–nyugati ellenségeskedés méregfogát.

Felhasznált irodalom

- Bayer Lili (2019): Meet von der Leyen's 'Geopolitical Commission'. *Politico.eu*, 2019. december 4. Online: www.politico.eu/article/meet-ursula-von-der-leyen-geopolitical-commission/
- Beger, Paula (2022): Hungary's Asylum and Migration Policy: Change in Three Stages. In Bos, Ellen – Lorenz, Astrid (szerk.): *Politics and Society in Hungary*. Wiesbaden: Springer, 189–206. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-658-39826-2_11
- Benczes István (2020): Konfliktus és kooperáció a nemzetközi kapcsolatokban: A (neo)realizmus és a neoliberalis institucionalizmus együttese. *Köz-gazdaság*, 15(1), 18–30. Online: <https://doi.org/10.14267/RETP2020.01.03>
- Bereznay István (2022): Magyarország történelmi szerepet vállal az Iszlám Állam elleni műveletben. *Index.hu*, 2022. december 10. Online: <https://index.hu/kulfold/2022/12/10/irak-novak-katalin-katonak-koztarsasagi-elnok-diplomacia-iszlam-allam/>
- Beshku, Klodiana (2021): The EU as a Geopolitical Power: The Case of the Western Balkans Region as the Periphery to the Core. *EUI RSC Working Paper*, 2021/70. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3930115>
- Casla, Koldo (2018): Realism: Human Rights Foe? In Orsi, Davide – Avgustin, J. R. – Nurnus, Max (szerk.): *Realism in Practice: An Appraisal*. Bristol: E-International Relations, 143–155.
- Csiki Tamás (2017): Az Európai Védelmi Unió küszöbén? – A kis lépések politikája. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 10(3).

⁹² Nem állítjuk, hogy az Unió stratégiája fölötti véleménykülönbség lenne a fő oka Magyarország és Brüsszel vitájának. A jogállami kérdések és az ezzel kapcsolatos eljárás vagy a migráció eltérő megítélése nyilván nagyobb szerepet játszik ebben, de minket most az eltérő stratégiai felfogások érdekelnek, amelyek kétségtelenül egy fontos vetületét adják Magyarországnak és az Unió kapcsolatának.

⁹³ Nótin 2023.

- Damro, Chad (2012): Market Power Europe. *Journal of European Public Policy*, 19(5), 682–699. Online: <https://doi.org/10.1080/13501763.2011.646779>
- De Gruyter, Caroline (2023): Europe's Very Long Road to Geopolitics. *Foreign Policy*, 2023. július 18. Online: <https://foreignpolicy.com/2023/07/18/europe-eu-ukraine-geopolitics-military-strategy/>
- Duchene, Francois (1972): Europe's Role in World Peace. In Mayne, Richard (szerk.): *Europe Tomorrow*. London: Fontana, 32–47.
- European Commission (2023): *President von der Leyen Presents the European Economic Security Strategy and the Revised Multiannual EU Budget*. 2023. június 20. Online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/AC_23_3401
- European Council (2023): European Council Meeting (29 and 30 June 2023) – Conclusions. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7-2023-INIT/en/pdf>
- European Defense Agency (2022): *European Defence Spending Surpasses €200 billion for First Time*. 2022. december 8. Online: <https://bit.ly/3MvNvKb>
- European Union External Action (2022): *We Need to Increase European Defence Capabilities, Working Better Together*. 2022. május 22. Online: www.eeas.europa.eu/eeas/we-need-increase-european-defence-capabilities-working-better-together_en
- Fidesz (2009): *Igen, Magyarország többre képes. A Fidesz európai választási programja*. Online: http://static-old.fidesz.hu/download/yar/program2009_magyar.pdf
- Haas, Ernst (2004): *The Uniting of Europe*. Stanford: Stanford University Press.
- Hanke Vela, Jakob (2023): EU Seeks Tougher Asylum Rules To Stop Migrant Surge. *Politico.eu*, 2023. szeptember 28. Online: www.politico.eu/newsletter/brussels-playbook/eu-seeks-tougher-asylum-rules-to-stop-migrant-surge/
- Hettyey András (2022): The Illusion of Autonomy and New Others: Role Conflict and Hungarian Foreign Policy After 2010. *Journal of International Relations and Development*, 25(1), 260–294. Online: <https://doi.org/10.1057/s41268-021-00228-w>
- Hill, Christopher – Smith, Karen E. (2002): *European Foreign Policy: Key Documents*. Abingdon: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203444429>
- Hollifield, James F. (1992): Migration and International Relations: Cooperation and Control in the European Community. *The International Migration Review*, 26(2), 568–595. Online: <https://doi.org/10.2307/2547072>
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary (2008): A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science*, 39(1), 1–23. Online: <https://doi.org/10.1017/S0007123408000409>
- Kiss, J. László (2004): The Restatement of Hungarian Foreign Policy – from Kádárism to EU Membership. *Foreign Policy Review*, 3(1), 33–86.
- Kormany.hu (2011): *Európa most erősebb, mint fél éve, a magyar EU-elnökség kezdetén volt*. 2011. július 4. Online: <https://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/europa-most-erosebb-mint-fel-eve-a-magyar-eu-elnokseg-kezdeten-volt>
- Kormany.hu (2012): *Nemzeti Biztonsági Stratégia*. Online: https://2010-2014.kormany.hu/download/f/49/70000/1035_2012_korm_hatarozat.pdf
- Kormany.hu (2013): *Martonyi János miniszter beszéde a külképviselet-vezetői értekezleten*. 2013. július 16. Online: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/a-miniszter/beszedek-publikaciok-interjuk/martonyi-janos-miniszter-beszede-a-kulkepvisolet-vezetoi-ertekezleten>
- Kormany.hu (2014): *Orbán Viktor beszéde a külképviselet-vezetők értekezletén, 2014. augusztus 25.* Online: www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-kulkepvisolet-vezetok-ertekezleten
- Kormany.hu (2015): *Orbán Viktor beszéde a misszióvezetői munkaértekezleten*. 2015. március 10. Online: <https://2015-2019.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-missziovezetoi-munkaertekezleten>
- Kormany.hu (2016a): *Európai hadsereg létrehozására van szükség*. 2016. július 23. Online: <https://2015-2022.miniszterelnok.hu/europai-hadsereg-letrehozására-van-szükség/>

- Kormany.hu (2016b): *Orbán Viktor sajtótájékoztatója Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin orosz elnökkel való tárgyalását követően*. 2016. február 17. Online: www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-sajtotajekoztatoja-vlagyimir-vlagyimirovics-putyin-orosz-elnokkal-valo-targyalasat-kovetoen
- Kormany.hu (2017): *Orbán Viktor sajtótájékoztatója Vlagyimir Vlagyimirovics Putyin orosz elnökkel való tárgyalását követően*. 2017. február 2. Online: www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-sajtotajekoztatoja-vlagyimir-vlagyimirovics-putyin-orosz-elnokkal-valo-targyalasat-kovetoen
- Kormany.hu (2020): 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A20H1163.KOR&txtreferer=00000001.txt>
- Koslowski, Rey (1999): A Constructivist Approach To Understanding the European Union as a Federal Polity. *Journal of European Public Policy*, 6(4), 561–578. Online: <https://doi.org/10.1080/135017699343478>
- Kundnani, Hans (2023): Europe's Geopolitical Confusion. *Internationale Politik Quarterly*, 2023. január 4. Online: <https://ip-quarterly.com/en/europes-geopolitical-confusion>
- Külgyminisztérium (2011): *Magyar külpolitika az uniós elnökség után*. Online: https://brexit.kormany.hu/download/4/c6/20000/kulpolitikai_strategia_20111219.pdf
- Laïdi, Zaki (2023): The Meaning of Geopolitical Europe: A Response to Hans Kundnani. *Internationale Politik Quarterly*, 2023. január 16. Online: <https://ip-quarterly.com/en/meaning-geopolitical-europe-response-hans-kundnani>
- Márton Balázs (2023): Az Európai Bizottság elnöke alig burkoltan üzent a magyar kormánynak a jogállamisági reformokról. *Telex.hu*, 2023. szeptember 13. Online: <https://telex.hu/kulfold/2023/09/13/soteu-eu-europai-bizottsag-von-der-leyen-europai-parlament>
- Mankoff, Jefferey (2023): The Realist Case for Ukraine. *Fpri.org*, 2023. január 25. Online: www.fpri.org/article/2023/01/the-realist-case-for-ukraine/
- Manners, Ian (2002): Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235–258. Online: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- Manners, Ian (2006): Normative Power Europe Reconsidered: Beyond the Crossroads. *Journal of European Public Policy*, 13(2), 182–199. Online: <https://doi.org/10.1080/13501760500451600>
- Martin, Natalie (2019): From Containment to Realpolitik and Back Again: A Realist Constructivist Analysis of Turkey–EU Relations and the Migration Issue. *Journal of Common Market Studies*, 57(6), 1349–1365. Online: <https://doi.org/10.1111/jcms.12947>. Online: <https://doi.org/10.1111/jcms.12947>
- Meunier, Sophie – Nicolaïdis, Kalypso (2006): The European Union as a Conflicted Trade Power. *Journal of European Public Policy*, 13(6), 906–925. Online: <https://doi.org/10.1080/13501760600838623>
- Mészáros R. Tamás (2023): A Kínával szembeni EU-s vizsgálat Orbán stratégiáját is veszélyezteti. *Telex.hu*, 2023. szeptember 27. Online: <https://bit.ly/4gc3quH>
- Molnár Anna (2018): *Az Európai Unió külkapcsolati rendszere és eszközei*. Budapest: Dialóg Campus. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/88071>
- Moravcsik, Andrew (1998): *The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca: Cornell University Press.
- Moravec Katalin (2023): Elfogadták a migrációs reformot az EU-ban: senki sem maradéktalanul boldog, de a magyar és a lengyel kormány a legboldogtalanabb. *Hvg.hu*, 2023. június 9. Online: https://hvg.hu/eurologus/20230609_Migracios_reform_az_EUban_Tanacs_bevandorlas_athelyezes
- Myles, Danielle (2023): Business Groups Hit Back at EU Outbound Screening Plan. *Fdiintelligence.com*, 2023. július 17. Online: www.fdiintelligence.com/content/news/business-groups-hit-back-at-eu-outbound-screening-plan-82716
- Nathusius, Ingo (2023): Chemieindustrie im Würgegriff. *Tagesschau.de*, 2023. július 21. Online: www.tagesschau.de/wirtschaft/unternehmen/chemiebranche-energiekosten-100.html
- Nádudvari Anna (2020): Az európai védelmi kezdeményezések törésvonalai, *Stratégiai Védelmi Kutatóintézet Elemzések*, 2020/2. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2020.1.7>
- Nótin Tamás (2023): Mi Magyarország érdeke és miért? – angolul is üzent a kormány. *Index.hu*, 2023. március 8. Online: <https://bit.ly/4dPYiuH>
- Nitoui, Cristian – Sus, Monika (2019): Introduction: The Rise of Geopolitics in the EU's Approach in its Eastern Neighbourhood. *Geopolitics*, 24(1), 1–19. Online: <https://doi.org/10.1080/14650045.2019.1544396>

- Nitoiu, Cristian (2016): Increasingly Geopolitical? The Eu's Approach Towards the Post-Soviet Space. *Journal of Regional Security*, 11(1), 9–32. Online: <https://doi.org/10.5937/jrs11-18342>
- Országgyűlési napló (1998): 1998. évi őszi ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_1998-2002_037/?pg=1696&layout=s&query=sz%C3%A1jter
- Országgyűlési napló (2011): 2011. évi tavaszi ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_2010-2014_091/?pg=0&layout=s
- Országgyűlési napló (2012a): 2012. évi nyári rendkívüli ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_2010-2014_096/?pg=0&layout=s
- Országgyűlési Napló (2012b): 2012. évi őszi ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_2010-2014_097/?pg=10&layout=s&query=komoly
- Országgyűlési Napló (2013): 2013. évi őszi ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_2010-2014_101/?pg=7&layout=s&query=nyugd%C3%ADj
- Országgyűlési Napló (2014a): 2014. évi tavaszi ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_2014-2018_105/?pg=7&layout=s&query=orb%C3%A1n%20viktor
- Országgyűlési Napló (2014b): 2014. évi nyári rendkívüli ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_2014-2018_106/?pg=445&layout=s&query=szijj%C3%A1rt%C3%B3
- Országgyűlési Napló (2015a): 2015. évi nyári rendkívüli ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_2014-2018_110/?pg=589&layout=s&query=szijj%C3%A1rt%C3%B3
- Országgyűlési Napló (2015b): 2015. évi őszi ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_2014-2018_111/?pg=7&layout=s&query=orb%C3%A1n%20viktor
- Országgyűlési Napló (2018): 2018. évi tavaszi ülészak. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ON1990_2014-2018_119/?pg=0&layout=s
- Óry Mariann (2015): Orbán Viktor: Ne támadják hazánkat. *Magyar Hírlap*, 2015. szeptember 4. Online: www.magyarhirlap.hu/kulfold/Orban_Viktor_Ne_tamadjak_hazankat
- Pierson, Paul (1996): The Path to European Integration. A Historical Institutional Analysis. *Comparative Political Studies*, 29(2), 123–163. Online: <https://doi.org/10.1177/0010414096029002001>
- Raik, Kristi (2015): Renaissance of Realism, a New Stage of Europeanization, or Both? Estonia, Finland and EU Foreign Policy. *Cooperation and Conflict*, 50(4), 440–456. Online: <https://doi.org/10.1177/0010836714560033>
- Raineri, Luca – Strazzari, Francesco (2021): Dissecting the EU Response to the ‚Migration Crisis‘. In Mac Ginty, Roger – Pogodda, Sandra – Richmond, Oliver P. (szerk.): *The EU and Crisis Response*. Manchester: Manchester University Press, 201–226. Online: <https://doi.org/10.7765/9781526148346.00015>
- Rokicka, Ewa (2021): Migration Policy in Eastern Europe: The Case of Poland and Hungary. In Chu, Chin-Peng – Park, Sang-Chul (szerk.): *Immigration Policy and Crisis in the Regional Context*. Singapore: Springer, 185–207. Online: https://doi.org/10.1007/978-981-33-6823-1_11
- Sabadus, Aura (2023): The EU's Dilemma With Azerbaijan — Natural Gas or Moral Purity. *CEPA*, 2023. október 4. Online: <https://cepa.org/article/the-eus-dilemma-with-azerbaijan-natural-gas-or-moral-purity/>
- Sorgi, Gregorio (2023): EU Lawmakers Pressure Member Countries To Complete Migration Deal. *Politico.eu*, 2023. szeptember 20. Online: www.politico.eu/article/eu-migration-deal-screening-pressure-european-countries/
- Speck Gyula (2023): Civilhatalomból vezetőhatalom? Németország és a kelet-közép-európai államok védelmi együttműködésének lehetőségei a Zeitenwende árnyékában. *SVKK Elemzések*, 2023/14. Online: <https://bit.ly/47gmhRh>
- Szabó Dániel (2023): Von der Leyen: az EU szubvenciók vizsgálatot indít a kínai ipari szereplőkkel szemben. *Portfolio.hu*, 2023. szeptember 13. Online: <https://bit.ly/4e9MraD>
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. New York: McGraw Hill.
- World Bank (2023): *Military Expenditure* (current USD). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?locations=EU>

Mikó Lili Dorottya¹

A Belgrád–Pristina párbeszéd a tárgyalásos konfliktuskezelés tükrében

Szerbia az európai integráció útjára lépve 2009-ben beadta tagjelölti kérelmét az Európai Unióhoz, 2012-ben pedig tagjelölt országgá vált. Az integrációnak azonban egyik legfontosabb eleme a határviták rendezése, amely kérdéskörnek a fő pontja Koszovó. Mind Koszovónak, mind Szerbiának érdeke az elhúzódó vitákkal terhelt viszony rendezése. A 2011 óta folyó, az Európai Unió által vezetett Belgrád–Pristina párbeszéd akadályokkal terhelt, és jelenlegi formájában nem mutatható fel jelentős előrelépés. A jelenség miéértjére pedig a konfliktus tárgyalásos konfliktuskezelés elméletein keresztül elemzése adhat választ.

Kulcsszavak: Nyugat-Balkán, Koszovó, Szerbia, Belgrád–Pristina párbeszéd, diplomácia, nemzetközi konfliktus, Európai Unió

The Belgrade-Pristina Dialogue in the Light of Negotiated Conflict Resolution

On the path to European integration, Serbia applied for EU membership in 2009 and became a candidate country in 2012. One of the most important elements of integration, however, is the settlement of border disputes, with Kosovo being the main focus of this issue. It is in the interest of both Kosovo and Serbia to settle the long-running disputes. The Belgrade-Pristina dialogue, which has been ongoing since 2011, is fraught with obstacles and in its current form shows no sign of significant progress. The theory of negotiated conflict resolution can provide an answer to the reasons for this phenomenon.

Keywords: Western Balkan, conflict, diplomacy, Kosovo, Serbia, European Union

Bevezetés

A nemzetközi konfliktusok körében, legyen az még a feszültség fázisában vagy már kibontakozott fegyveres összeütközés szakaszában, a legszámottevőbbek a területi viták. Ezen területi viták sokszor egy állam területéről kiszakadni kívánó, függetlenedő állam köré épülnek. 1990 óta 34 független állam jött létre a világon, legtöbb a Szovjetunió és Jugoszlávia szétesésével keletkezett. A volt Szovjetunió 15 államra esett szét, többek között függetlenné vált Észtország, Lettország, Litvánia, Moldova, Ukrajna, Örményország, Fehéroroszország és Kazahsztán. Az afrikai kontinensen elnyerte függetlenségét Namíbia, Eritrea és Dél-Szudán. Óceánia területén létrejött a független Marshall-szigetek, illetve a Mikronéziai Szövetségi Államok, amely az Amerikai Egyesült Államok igazgatása alól

¹ Mikó Lili Dorottya nemzetközi biztonság- és védelempolitikai szakreferens; a Nemzeti Közszolgálati Egyetem mester-szakos hallgatója. E-mail: mikolilidorottya@gmail.com

vált ki. A hajdani Jugoszlávia nyomán pedig létrejöttek a Balkán egyes államai.² A fentebb említett függetlenedések közül természetesen több olyan is volt, amely feszültséggel vagy akár kibontakozott fegyveres konfliktussal járt.

Egy konfliktus után létrejövő állam társadalma és területe több nehézséggel kell hogy szembesüljön. A problémák megoldására szolgálnak a nemzetközi közösség által vezetett folyamatok, a béketeremtés, illetve az államépítés. Az újonnan létrejövő államok általában három problémával küzdenek a békekötés után: intézményi gyengeség, gazdasági és társadalmi problémák, biztonsági problémák. Az intézményi gyengeség a helytelenül működő politikai berendezkedésre, illetve a szintén rosszul működő igazságszolgáltatási rendszerre utal – megoldása elengedhetetlen egy önálló állam építéséhez. A gazdasági problémák közé sorolható az összeomlott infrastruktúra, míg a társadalmi problémák között megemlíthetők az etnikai konfliktusok, az általános feszültségből adódó összetűzések, illetve az illegális tevékenységek elterjedése. A biztonsági problémák közül kiemelkedik a fegyvercsempészet és a fegyverkereskedés.³ Ezek a problémakörök mind kapcsolatban állnak egymással, így nem lehet őket elkülönítve kezelni, megoldásuk párhuzamosan kell hogy történjen a béke- és államépítés folyamatán keresztül.

A Szovjetunió szétesését követően Európa legmegrázóbb konfliktusa volt a délszláv háború. A többszakaszos háború következtében szétesett Jugoszlávia, és létrejött a független Szlovénia, Horvátország, Észak-Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Szerbia és legutoljára Koszovó. Az első hat ország ma már nemzetközileg elismert szuverén állam – Koszovó helyzete azonban kérdéses mind a mai napig, hiszen több állam nem ismeri el, mint amelyik igen. A nem elismerő államok között megtalálható Szerbia is, ami több szempontból probléma mind Koszovónak, mind Szerbiának.

Jelen tanulmányban az Európai Unió által vezetett Belgrád–Pristina párbeszédet elemzem a tárgyalásos konfliktuskezelés aktusának főbb tényezői mentén. Ezen tényezők a nemzetközi kapcsolatok, illetve a nemzetközi biztonság főbb elméleti nyomán a következők:

1. a tárgyalások résztvevői és aktorai;
2. a tárgyalások menete: előtárgyalások, „asztal körüli” tárgyalások, megegyezés, utóhatás;
3. a tárgyalások eredménye.

Módszertan, hipotézis(ek)

Az elemzés támpontjaiként a tárgyalásos konfliktuskezelés főbb tényezői és állomásai szolgálnak. Ezek felállítása a nemzetközi kapcsolatok, illetve a nemzetközi biztonság főbb elméleti alapján valósultak meg, amihez fő forrásként Barry Buzan munkássága, R. P. Barnston *Modern Diplomacy* című munkája, valamint Victor A. Kremenyuk *International Negotiation* című tanulmánygyűjteménye volt segítségemre.

² ThoughtCo.: *The World's Newest Countries Since 1990*. [online], 2019. Forrás: www.thoughtco.com [2023. 02. 09.].

³ Todorovski, Dimo – Zevenbergen, Jaap – van der Molen, Paul (2016): Conflict and Post-Conflict Land Administration – The Case of Kosovo. *Survey Review*, 48(350), 316–328.

A tanulmány fő célja a Belgrád–Pristina párbeszéd 2010–2022 közötti állomásainak elemzése, főként hírportálok aktuális közlései, illetve a fentebb említett átfogó elméletek alapján. Ennek fő célja, hogy igazolja a kiinduló feltevésemet, miszerint a párbeszéd a nemzetközi kapcsolatok elméletei alapján nem megoldható abban a formában, ahogyan jelenleg működik. A hipotézis igazolása érdekében a következő kérdésre keresendő a válasz: mik azok az elméleti tényezők, amelyek a gyakorlatban hiányoznak a párbeszédből?

A Belgrád–Pristina párbeszéd összevetése a konfliktuskezelés elméleteivel

Koszovó és Szerbia kapcsolatának, illetve a két ország európai integrációjának elősegítése érdekében 2011 márciusában megkezdődött az Európai Unió által vezényelt Belgrád–Pristina párbeszéd. A párbeszéd első 10 éve több szakaszra bontható: a 2011 és 2012 közötti időszak a „Technikai párbeszéd szakasza”; 2012-ben pedig a „Politikai párbeszéd szakasza” kezdődött meg. A sorrend nem volt véletlen, hiszen az Európai Unió tudta, hogy Szerbia nem fogja a közeljövőben elismerni Koszovó függetlenségét. Úgy látták, a technikai kérdések megtárgyalása be tudja indítani a dialógust a két fél között.⁴

Konfliktuskezelés, diplomácia, biztonság

A konfliktusok megoldása, azok kezelése elválaszthatatlan a biztonság fogalmától. A biztonság definiálása összetett dolog, amelyre több kísérlet is született a biztonsági tanulmányok diszciplínájának születése során. A *Magyar Hadtudományi Lexikon* megfogalmazása szerint a biztonság „aggodalom vagy félelem nélküli állapotot jelent. [...] A leggyakoribb tárgya és viszonyítási pontja az állam, amely akkor tekinthető biztonságosnak, ha hatékony védelmet nyújt a létét, függetlenségét és területi integritását kívülről vagy belülről fenyegető veszélyekkel szemben.”⁵ A diplomácia és a diplomáciai tárgyalások beékelődését a biztonságfelfogásba jól mutatja Barry Buzan szektorális elmélete a biztonságról, amely szerint a katonai, környezeti, gazdasági és társadalmi biztonság mellett megjelenik a politikai szektor is.

A biztonság tárgyainak azonosítása tekintetében az egyének esete a legegyszerűbb. Mivel azonban az egyének együtt közösséget alkotnak, a biztonság tárgyaként megjelenik az állam; ez pedig elővezeti az állami biztonságot. Alapvetésnek tekinthető, hogy az államiság jellemzői közül a legfontosabb a szuverenitás – ez azonban nem egységes minden államban. Az államok biztonságfelfogása a közöttük adódó különbségek miatt szintén különböző lesz. Az állam alapvető alkotóeleme a nemzet, ami pedig magában hordozza a nacionalizmus jelenségét. A nacionalizmus alapot ad az állam nemzetet kiszolgáló működésének. Az állami biztonság alapvetően az állam és a környezete közötti

⁴ Márkus László (2022): *Koszovó története: Dardániától a brüsszeli dialógusig*. Budapest: Ludovika, 465–491.

⁵ Krajnc Zoltán szerk. (2019): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest: Dialóg Campus, 100–102.

kapcsolatot jellemzi, azonban nagyon fontos, hogy ez a fajta biztonság nem értelmezhető és nem teremthető meg a belső, stabil biztonsági helyzet létrehozása nélkül.⁶

Fontos tényező, hogy bizonyos alapvető érdekektől és elvektől eltekintve, az államok biztonságpolitikai prioritásai folyamatosan változnak, hiszen alkalmazkodnak a szintén folyamatosan változó nemzetközi környezethez. A diplomácia egyik legfontosabb feladata ezért a biztonsággal összefüggésben, hogy segítsen azonosítani és implementálni az új érdekeket.⁷

Akárcsak a biztonság fogalma kapcsán, úgy a diplomácia fogalmának definiálására is több kísérlet történt. Egyfajta felfogás szerint a diplomácia a külpolitika legfőbb eszköze, amely a nemzeti érdekek érvényesítésére szolgál. A diplomácia fő funkciói között megemlíthetők: a bilaterális és multilaterális együttműködések jogi hátterének megteremtése, megállapodások és egyezmények megkötése, illetve a viták békés rendezése. A diplomácia lehet bilaterális vagy multilaterális.⁸

Barry H. Steiner a diplomácia intézményének vizsgálata során különbséget tett a tárgyalásos és nem tárgyalásos alkudozás között. Tárgyalásos alkudozásról akkor lehet beszélni, ha a részt vevő államok érdekei nem szerezhetnek érvényt maguknak teljes mértékben, ezért tárgyalások sorozatával kompromisszumra kell jutni.⁹ Fontos jelenség, hogy mivel a felek alapvető érdekei különböznek, a tárgyalások megítélése is különböző lesz.

Nemzetközi környezet, bel- és külpolitikai aktorok

A Belgrád–Pristina párbeszédet övező nemzetközi környezet erősen megváltozott a kezdetek óta. A fő elindítója a párbeszédnek a két ország európai integrációs útjának a megkezdése volt. Az Európai Unió kiemeltként kezelte a Nyugat-Balkán integrációját, amelynek elengedhetetlen része volt a tárgyalások megkezdése. Szerbia integrációja kapcsán a legnagyobb gondot az okozza, hogy nem ismeri el Koszovó függetlenségét. Az EU által indított párbeszéd esetében az elismerés a legnagyobb technikai kérdés, azonban az Európai Unió nem szabhatja meg kitételként Szerbia számára az elismerést, hiszen az uniós tagállamok közül sem tett mindenki így.¹⁰ A két ország uniós csatlakozásának lehetősége elúszni látszik, az EU hiába fordít viszonylag nagy figyelmet a Nyugat-Balkán integrációjára. Az Európai Unióról, pontosabban tagállamairól, elmondható az is, hogy bár fontosnak tartják a Nyugat-Balkán stabilitását, nem feltétlenül tartják szükségesnek a további bővítést és a balkáni országok felvételét. Az egyik ellenző Franciaország, amely már a 2004-es bővítés során is ellenérzését fejezte ki nagyszámú, posztkommunista országok felvételével kapcsolatban. Franciaország legnagyobb indoka a bővítés ellen, hogy szeretné megőrizni az Európai Unió vívmányait, illetve szeretné az Uniót továbbra is

⁶ Buzan, Barry (1983): *People, States and Fear. The National Security Problem in International Relations*. Wheatsheaf Books LTD, 36–65.

⁷ Barston, Ronald Peter (2014): *Modern Diplomacy*. London: Routledge, 244–260.

⁸ Krocak, Martyna (2022): Diplomacy in the context of international security. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*, 54(4), 591–608.

⁹ Steiner, Barry H. (2004): Diplomacy and International Theory. *Review of International Studies*, 30(4), 493–509.

¹⁰ Ker-Lindsay, James (2017): The National Politics of EU Enlargement in the Western Balkans. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(4), 511–522.

politikai szintéreként értelmezni. Franciaország az „irányított bővítés” híve, amelyen belül következetesen és szigorúan a csatlakozási feltételek betartása mellett érvel, ezek között megtalálható a demokrácia, az effektív gazdasági kormányzás, illetve a közszolgálati rendszer kielégítő működése.¹¹ Ezek különösen problematikus pontnak tekinthetők mind Szerbia, mind Koszovó esetében. Ezzel együtt elmondható, hogy a Franciaország által preferált szigorú csatlakozási feltételek olyan tényezők, amelyek abban az esetben is hátráltatnák a két ország csatlakozását az Európai Unióhoz, amennyiben képesek lennének megoldani a kettejük között fennálló konfliktust.

A nemzetközi környezet tekintetében elmondható, hogy a Belgrád–Pristina párbeszéd 12 éve alatt több változás is történt. Az Európai Unió számára az egyik legnagyobb esemény, amely elvonhatta a figyelmet a Belgrád–Pristina tárgyalásokról, a brexit volt. A 2016-os népszavazást követően az Egyesült Királyság megkezdte távozását az Európai Unióból, ami egy elhúzódó folyamat után 2020-ban valósult meg. Emellett a 2010-es években több megpróbáltatás is érte Európát: pénzügyi válság, migrációs válság, terrorizmus. A nemzetközi szintéren pedig a 2010-es években megfigyelhető volt Kína és Oroszország közeledése egymás felé. Ez megnyilvánult a 2014-es Krim-annexió kapcsán, amikor Kína támogatását fejezte ki Oroszországnak.¹²

A Belgrád–Pristina párbeszéd kezdete óta Szerbiában több belpolitikai változás és kormányváltás is lezajlott. A párbeszéd 2011-ben a Cvetković-kormány időszaka alatt kezdődött. Az új kormány és az időközi választások kiírása éppen Koszovó függetlenedéséhez kötődik, hiszen az előző miniszterelnök, Vojislav Koštunica a függetlenség kikiáltása után tett javaslatot a parlament feloszlatására. Végül a Demokrata Párt győzelmével Mirko Cvetković kormányt alakított, amely kitöltötte négyéves ciklusát. 2012-ben a Demokrata Párt és a Szerb Haladó Párt aratott győzelmet, a Szerbiai Szocialista Párttal alkotott kormánykoalíció után a miniszterelnöki pozíció a szocialistákhoz került Ivica Dačić személyében. Ez a kormánykoalíció egyáltalán nem állt biztos alapokon, és végül a belső feszültségek következtében két év után újra előrehozott választásokat tartottak 2014-ben. A választásokon a Szerb Haladó Párt abszolút többséget szerzett, ennek ellenére Aleksandar Vučić miniszterelnök első kormánya többpárti koalícióval állt fel.¹³ Aleksandar Vučić 2017-ig töltötte be a miniszterelnöki posztot, ezt követően Szerbia köztársasági elnöke lett. Őt Ana Brnabić követte a miniszterelnöki posztot, aki bár karrierjét független politikusként kezdte, 2019-ben belépett a Szerb Haladó Pártba.

A párbeszéd 2011 márciusában történt megkezdésekor a szerbiai köztársasági elnök Boris Tadić volt, akinek pozíciója egy évvel később lejárt. Egy hónapig a szerb országgyűlés házelnöke látta el a köztársasági elnöki jogköröket, majd választás útján Tomislav Nikolić (a Szerb Haladó Párt akkori vezetője) lett az elnök 2012 és 2017 között, amikor Aleksandar Vučić lett Szerbia köztársasági elnöke.¹⁴

¹¹ Wunsch, Natasha (2017): Between Indifference and Hesitation: France and EU Enlargement Towards the Balkans. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(4), 541–554.

¹² The Trumpet: *The 20 Most Important Events of the 2010s*. [online], 2020. 01. 01. Forrás: www.thetrumpet.com [2024. 02. 03.].

¹³ Ördögh Tibor (2018): Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között. Budapest: Dialóg Campus, 122–126.

¹⁴ Ördögh 2018: 231–233.

Koszovó belpolitikáját 2008 óta a politikai státusz kérdése határozza meg, illetve viszonya Szerbiával. A koszovói politikai rendszer és az eddig kiépült politikai intézmények az ENSZ által vezetett, 1999-ben indult UNMIK (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – Egyesült Nemzetek Ideiglenes Igazgatási Missziója Koszovóban) misszió eredményei. 2021. február 14-én tartották az ötödik parlamenti választást a függetlenség kikiáltása óta. A Lëvizja Vetëvendosje (Önrendelkezés) párt nyerte el a szavazatok legnagyobb részét, így Albin Kurti lett a miniszterelnök. A párt történelminek számító 50,3%-ot szerzett a választásokon, így ez az első alkalom, amikor egy párt egyedül többséget kapott. A kormány nagy reménye, hogy ki fogja tölteni a négyéves ciklust.¹⁵

A külpolitikai aktorok tekintetében az Európai Unió áll első helyen, amely 2011 óta vezetője a dialógusnak mint mediátor, emellett technikai és pénzügyi segítséget nyújt a két országnak. Az EU mellett azonban több nemzetközi szervezet és állam szerepe is megemlíthető. Az Amerikai Egyesült Államok a párbeszéd kezdete óta aktív résztvevő, főként diplomáciai segítségnyújtásával és egyfajta nyomásgyakorlással van jelen a párbeszédben. Természetesen Oroszország is többször megjelent a párbeszéd kezdete óta, kinyilvánítva támogatását Szerbia felé. Oroszország nem ismeri el Koszovó függetlenségét, illetve többször nyilvánosan ítélte el az Európai Unió tervezeit és munkáját a párbeszédrel kapcsolatban.¹⁶ Más regionális aktorok jelenléte is megfigyelhető, mint Albánia, Észak-Macedónia és Montenegró, hiszen a stabil Szerbia–Koszovó kapcsolat nagyban elősegítené a régió stabilitását. Fontos megjegyezni, hogy a sok külső aktor jelenléte nagyban hozzájárulhat a tárgyalások pozitív kimeneteléhez. Azonban ezzel együtt komplexitást is eredményez, hiszen több aktor több különböző narratívát jelent, ami hátráltató tényezőként jelenhet meg a dialógus kapcsán.

A tárgyalások menete

A konfliktusrendezést szolgáló nemzetközi tárgyalások állomásai nevesítve az előtárgyalások, az asztal körüli tárgyalások, a megegyezés, illetve az utóhatás. Az előtárgyalások első fontos elemeként említett felismerés, hogy szükség van a konfliktus megoldására, megjelenik a Belgrád–Pristina párbeszéd kontextusában is. A két ország esetében a felismerés főként az Európai Uniónak köszönhető, hiszen Szerbia és Koszovó európai integrációs törekvései világítottak rá a konfliktus megoldásának szükségességére.

Az asztal körüli tárgyalások lépcsőjével kapcsolatban fontos megemlíteni a BATNA-t.¹⁷ Egy tárgyalássorozat alatt a felek által megfogalmazott BATNA nem nyilvános és szilárd dokumentum, így azokra csak a felek nyilvánosság felé tett nyilatkozataiból, álláspontjaiból, illetve cselekedeteiből lehet következtetni. Szerbiáról elmondható, hogy a BATNA szerves része a kapcsolatok normalizálása Koszovóval, illetve az Európai Unióba való bekerülés.

¹⁵ National Democratic Institute: *Post-Election Analysis of February 12, 2021. Parliamentary Elections*. [online], 2021. Forrás: www.ndi.org [2024. 02. 10].

¹⁶ NI: *Russian Ambassador: West Adding Fuel to Fire in Belgrade-Pristina Dialogue*. [online], 2022. 11. 30. Forrás: n1info.rs [2024. 02. 10].

¹⁷ Best Alternative to a Negotiated Agreement: az adott egyezkedés és tárgyalás kimenetelére vonatkozó legkedvezőbb alternatíva.

Az is igaz ugyanakkor, hogy Szerbia nem kész elismerni Koszovó függetlenségét, ami kulcsa lenne az uniós tagságnak. Tény azonban, hogy még amennyiben a Koszovó-kérdés megoldódna is, Szerbiának akkor is meg kellene felelnie sok más kritériumnak, amire nem biztos, hogy az ország a közeljövőben készen áll. Koszovó esetében a BATNA kevésbé mondható stabilnak Szerbiához képest, hiszen az elismertség problematikájának kontextusában Koszovó szűk mozgástérrel rendelkezik. A BATNA fő pontja, hogy Koszovó elérje a teljes szuverenitást mind Szerbiában, mind az EU-ban. Ennek érdekében pedig az ország kész olyan lépéseket tenni, amelyek egy független állam építéséhez elengedhetetlenek. Ilyen például a Koszovói Biztonsági Erők átalakítása rendfenntartó erőből teljes hadsereggé. A koszovói BATNA emellett úgy vélekedik, hogy nincs más alternatíva, mint az EU által vezetett dialógus, azonban szeretnék, ha az Amerikai Egyesült Államok is részesévé válna a párbeszédnek.¹⁸

Az erőviszonyok elemzése során kiterhetünk a nemzetközi közösség véleményére is. Szerbia esetében megemlítendő, hogy támogatói között mondhatja Oroszországot és Kínát, amelyekkel jónak mondható kapcsolatokat tart fent. Az ő támogatásuk jelentősnek tekinthető, hiszen mindketten vétójoggal rendelkező tagok az ENSZ Biztonsági Tanácsában. Szintén Szerbiának kedvez a tény, hogy több ország a világon nem ismeri el a koszovói függetlenséget. Bár ők nem kifejezetten mondhatók Szerbia támogatójának vagy szövetségesének, ez kétségtől kedvezően hat Szerbia álláspontjának igazolására. A pontos számadat, hogy hány állam ismeri el Koszovót a világon, forrástól függően eltérő lehet, a koszovói állam szerint 117 ország ismeri el függetlenségét.¹⁹

Koszovó szempontjából elmondható, hogy a legtöbb ország a kapcsolatok normalizálásának támogatója, nem pedig szimplán Koszovónak. A kapcsolatok normalizálását hangoztatta többek között az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Törökország elnöke, valamint több európai ország is, köztük Magyarország.²⁰

Az eredményes lezárás érdekében a tárgyalások során nagyon fontos a folytonosság, ez azonban a Belgrád–Pristina párbeszéd esetében hiányzik. A tárgyalássorozat többször is megszakadt 2011 óta különböző bel- és külpolitikai okok miatt. A belpolitikai okok közé sorolható például a Haradinaj koszovói államfő vámpolitikája nyomán kipattant feszültség. Emellett belpolitikai okként említhető Albin Kurti győzelme a 2021-es koszovói választásokon. Kurti ugyanis nemcsak a párbeszéd ellen volt, de a washingtoni megegyezésről is negatívan nyilatkozott.²¹

A Belgrád–Pristina tárgyalások kapcsán is megjelenik az a jelenség, amely a legtöbb feszült helyzetet orvosolni kívánó egyezkedés esetében megfigyelhető: bármilyen behatás vagy belső változás meg tudja akasztani a kialakult jó viszonyt. Az elmúlt években úgy látszott, kezd kialakulni egy békésebbnek mondható viszony Szerbia és Koszovó között, azonban 2022 második felében ez megromlani látszott. 2022 novemberében eszkalálódott

¹⁸ Hartwell, Leon (2021): *The Serbia-Kosovo Dialogue: Ripe for Resolution?* Washington DC.: Center for European Policy Analysis.

¹⁹ Ministry of Foreign Affairs of Kosovo. [online]. Forrás: mfa-ks.net [2024.02.11].

²⁰ Taylor, Alice: *Erdogan Reinforces Support for Kosovo, Offers Help Again*. [online], 2023. 03. 06. Forrás: euractiv.com [2024. 02. 12].

²¹ Politiko: *Kurti: Washington Agreement Has Nothing to Do with Serbia and Kosovo*. [online], 2020. 09. 24. Forrás: politiko.al [2024. 02. 12.].

a rendszámátlák körül kialakult konfliktus, mivel a pristinai kormány szeretné, ha a szerb lakosság is koszovói államjelzéssel ellátott rendszámátlákat használna autóin. Mivel azonban a szerb lakosság többsége nem ismeri el a pristinai kormány fennhatóságát, ennek sem szeretnének eleget tenni. A fennhatóság megtagadása nemcsak a rendszámátlák problémájában mutatkozik meg, hanem a sorozatos munkahelyelhagyásokban is, amelyeket rendőrök, bírók, ügyészek és köztisztviselők léptek meg. A rendszámátlák technikai kérdése tehát valójában egy sokkal nagyobb problémának a jele.²²

A Belgrád–Pristina párbeszéd esetében is, mint minden nemzetközi konfliktuskezelési tárgyalássorozat esetében, fontos szót ejteni a kül- és belpolitika egyensúlyozásáról, hiszen a hazai támogatottság elengedhetetlen a kitűzött cél eléréséhez. Az Institute for European Affairs felmérést készített a szerb lakosság körében 2022 márciusában, amely vegyes eredményt hozott. A reprezentatív kutatás egyik fő kérdése az volt, hogy hogyan látják Koszovó helyzetét. A kérdésben a szerb lakosság megoszlik: 44,2% úgy látja, hogy Koszovó odaveszett mint Szerbia része, 44,6% azonban úgy gondolja, Koszovó továbbra is Szerbia része. Abban a kérdésben, hogy vajon a regnáló kormány elismeri-e Koszovó függetlenségét, már sokkal nagyobb arányban, 56%-ban vannak azok, akik szerint ez nem fog megtörténni. A másik nagyon fontos eredmény, hogy a lakosság nagy többsége, 75%-a úgy vélekedik, nem ismerné el Koszovó függetlenségét a gyorsabb uniós csatlakozás érdekében. A válaszadók 60,5%-a Koszovó függetlenségének elismerése ellen szavazna, ha lenne róla népszavazás. Annak ellenére azonban, hogy a legtöbben nem ismernék el Koszovó függetlenségét, a válaszadók 75,2%-a támogatja a tartós béke kialakítását Koszovóval és a koszovói albán lakossággal.²³ Ennek a felmérésnek az eredménye azt mutatja, hogy bár mélyen gyökereznek azok a nacionalista elvek, amelyek Koszovót Szerbia részének tekintik, a lakosság nagy része fontosabbnak és előbbre valónak tartja a tartós béke megteremtését. Az is látszik, hogy bár a lakosság is támogatja egyfajta status quo kialakítását, nem ismerné el Koszovó függetlenségét azért cserébe, hogy az Európai Unió tagjává válhasson Szerbia. Ezt azt mutatja, hogy a szerb lakosság egyetért a kormány Koszovó-politikájának alapvetéseivel, azonban túlnyomó többségük szeretné, ha jó viszony alakulna ki a két ország között.

A közvéleménnyel és a támogatottsággal összefüggésben született egy másik felmérés is, amelyet a Kosovo Democratic Institute (KDI) végzett 2022 júniusában; a felmérésbe egyaránt bevonták a szerb és koszovói állampolgárokat. A nyolc kérdésre adott válaszokból kiderült, hogy mind a koszovói, mind a szerb lakosság nagyjából fele úgy látja, hogy a párbeszéd stagnál, és nincs előrelépés. Azonban arra a kérdésre, hogy kit tartanak felelősnek ezért a stagnálásért, már egészen más válaszok érkeztek: a koszovói albán lakosság a szerb kormányt, a koszovói szerb lakosság a koszovói kormányt, míg a szerb lakosság az Európai Uniót ítélte meg felelősnek. Ennek következtében nem volt meglepő, hogy a kérdésre, miszerint mennyire elégedettek az EU-vezette Belgrád–Pristina párbeszéddel, mindkét ország állampolgárainak a túlnyomó többsége szavazott úgy, hogy elégedetlenek.

²² Brzowski, Alexandra: *EU Warns for Escalation as Serbia, Kosovo Emergency Talks Over Car Plates Dispute Fails*. [online], 2022. 11. 22. Forrás: www.euractiv.com [2024. 02. 12.].

²³ Serbian monitor: *Survey: 75% in Serbian Want Lasting Peace with Kosovo Albanians*. [online], 2022. 08. 19. Forrás: www.serbianmonitor.com [2024. 02. 12.].

Az is kiderült a felmérésből, hogy míg a koszovói lakosság egy része szerint öt éven belül megállapodás születhet a két ország viszonyáról, addig a szerb megkérdezettek csaknem fele úgy találja, megállapodás sosem fog születni.²⁴ A KDI felmérése több mindent megmutat a két ország lakosságának véleményéről. Kiderül, hogy mindkét ország állampolgárai elégedetlenek a párbeszéd jelenlegi állapotával, továbbá az Európai Unió munkájával sem elégedettek. Szerbia lakosai azok, akik kifejezetten az Európai Uniót nevezik meg mint a stagnálás felelőse. Szerbia részéről egy nagyobb ellenérzés érzékelhető az Európai Unió irányába. Szerb oldalon a lakosság nagyobb része már nem az EU-csatlakozás mellett szavaz.²⁵ Ezzel szemben Koszovó inkább bízik abban, hogy az EU segítségével megoldódhat a probléma.

A tárgyalások eredménye

A Belgrád–Pristina párbeszéd kapcsán nem igazán lehet a tárgyalások eredményét vizsgálni, hiszen a párbeszéd ma is tart. Az eddig megszületett egyezmények összegzése azonban már lehetséges, illetve a sikerességük és hatásuk vizsgálata is.

1. táblázat: A párbeszéd legfontosabb megállapodásai

	Évszám	Név
1.	2013	Brüsszeli megállapodás
2.	2015	Szerb Önkormányzatok Közösségéről
3.	2020	Gazdasági kapcsolatok normalizálása
4.	2021	Határátkelők helyzete

Forrás: a szerző szerkesztése

A Belgrád–Pristina párbeszéd során kétségtől a legnagyobb eredménynek a brüsszeli megállapodás tekinthető. Több pontot is érintett a dokumentum, azonban a hozzáfűzött nagy ambíciókat összességében nem tudta beváltani. Több pontja nem valósult meg, a közvélemény nem fogadta el, illetve több pontja hiányosnak mondható. Ezeket a hiányosságokat szeretnék volna orvosolni későbbi, kisebb megállapodások.

A 2013-as brüsszeli megállapodás már szót ejtett a szerb többségű önkormányzatok közösségéről, azonban ez egyfelől elégedetlenséget váltott ki, másfelől a jogi és szervezési kereteket nem dolgozták ki. Ennek megoldásául szolgált a 2015-ös megállapodás. Ez rögzíti az önkormányzatok és szerb többségű területek társulásának kereteit, szervezeti felépítését és céljait. Emellett fontos elemként rögzíti a viszonyt a központi közigazgatással. Természetesen ez a megállapodás sem aratott osztatlan sikert, és tüntetéseket váltott ki mind a lakosság, mind a koszovói politikai ellenzék körében. Ezen tiltakozások hatására a megállapodás a koszovói Alkotmánybíróság elé került, ahol úgy találták, hogy a megállapodás tartalma nincs teljes összhangban az alkotmánnyal. A megállapodás végrehajtása

²⁴ Kosovo Democratic Institute: *KDI Survey Reveals Dissatisfaction of Citizens of Kosovo and Serbia with Dialogue Process*. [online], 2022. 06. 30. Forrás: kdi-kosova.org [2024. 02. 12.].

²⁵ Dartford, Katy: *For First Time, a Majority of Serbs Are Against Joining the EU – Poll*. [online], 2022. 04. 22. Forrás: www.euronews.com [2024. 02. 15.].

nem volt lehetséges, viszont az átírása sem, hiszen sem Koszovó, sem Szerbia nem hajlandó további engedményeket tenni.²⁶ Így ez a megállapodás nem mondható sikeresnek, illetve hátráltató tényezőként jelenik meg a dialógusban.

2020-ban Szerbia és Koszovó Washingtonban aláírt egy megállapodást, amely a gazdasági kapcsolataik normalizálását tűzte ki célul. A Trump-kormányzat jelentős sikernek könyvelte el a megállapodást, amely több fontos, gazdasági és politikai pontot is tartalmaz:²⁷

1. Csatlakozás a „mini Schengen” térséghez, a schengeni térséghez hasonló gazdasági övezet kialakításához a Nyugat-Balkánon; fő támogatói Szerbia, Albánia és Észak-Macedónia.
2. A „mini Schengennel” összefüggésben a diplomák kölcsönös elismerése.
3. A szintén 2020-ban aláírt Belgrád–Pristina-autópálya-megegyezés ratifikálása.

Washington megfontolása a megegyezés összehozásában nemcsak a Balkán stabilitása volt, hanem a Közel-Kelet normalizálása is. Fontos megjegyezni a megegyezéssel kapcsolatban azt is, hogy a Trump-adminisztráció úgy tudta összehozni az aláírást, hogy nem esett szó Koszovó elismerésének kérdéséről. Ezzel szemben a Biden-kormányzat már úgy vélekedik, hogy a további lépések csakis Koszovó elismerésével lehetségesek. A megegyezésről azonban úgy nyilatkozott az új amerikai kormány, hogy érvényben marad.²⁸ A Washingtonban kötött megegyezésről összességében elmondható, hogy pozitív kicsengése volt. Szerbia és Koszovó szorosabbra fűzte a kapcsolatokat az Amerikai Egyesült Államokkal, Izraellel és valamennyire egymással is.

2021-ben már az Európai Unió segítségével sikerült megállapodást kötni, ami a határon kialakult patthelyzetet volt hivatott megoldani. A probléma kiváltó oka a rendszámátlak kérdése volt, hiszen a Koszovó által elvárt ideiglenes koszovói rendszámátlak ellenállást váltottak ki a szerb lakosságból, akik elfoglaltak két határátkelőhelyet. A helyzet hamar romlásnak indult, hiszen míg Koszovó különleges rendfenntartó erőket küldött az érintett átkelőhelyekre, addig a légtérben szerb katonai repülőgépek jelentek meg. A helyzet eszkalálódását megakadályozni kívánva született meg az új megállapodás Brüsszelben. A megállapodásról mindkét fél elismerően nyilatkozott, valamint az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok is örömmel fogadta. A megállapodás három fő pontja között megjelenik a két határátkelőhelyen felállított barikádok elbontása, az ideiglenes rendszámok helyett a matricával való leragasztás, illetve egy munkacsoport felállítása, amely egy tartósabb megoldást kíván felvázolni.²⁹ A megállapodásról elmondható, hogy bár látszólag effektíven kezelt egy fennálló problémát, inkább mondható tüneti kezelésnek,

²⁶ The Dialogue: *Association / Community of Serb – Majority Municipalities*. [online]. Forrás: dialogue-info.com [2024. 02. 15.].

²⁷ Muharremi, Robert: *The „Washington Agreement” Between Kosovo and Serbia*. [online], 2021. 03. 12. Forrás: American Society of International Law [2024. 02. 15.].

²⁸ Euractiv: *Vučić to Biden: Kosovo Recognition Not Mentioned in Any Agreement*. [online], 2021. 02. 08. Forrás: www.euractiv.com [2024. 02. 15.].

²⁹ RFE/RL: *Serbia, Kosovo Reach Compromise to End Border Deadlock*. [online], 2021. 09. 30. Forrás: www.rferl.org [2024. 02. 15.].

mintsem tényleges előrelépésnek. Az azonban pozitívnak tekinthető, hogy egy mindkét félnek megfelelő javaslatot sikerült aláírni.

A fentebb említett négy megállapodásról összegzésképpen elmondható, hogy mérsékelt sikereket tudhatnak magukénak. Négyből két megállapodás szinte egyáltalán nem járt sikerrel, egy bizonyos mértékig, míg az utolsó valamelyest haladásként értelmezhető.

Összegzés

Az Európai Unió által vezetett Belgrád–Pristina párbeszéd bár több eredményt is hozott a kezdetek óta, Szerbia és Koszovó konfliktusa 12 év után is megoldatlan. A megoldatlanság okai megmutatkoznak a párbeszéd és konfliktuskezelés elméleteinek összevetésében.

A kiinduló hipotézis, amely jelen tanulmány alapját adta, a következő volt: a Belgrád–Pristina párbeszéd a nemzetközi kapcsolatok elméletei alapján nem megoldható abban a formában, ahogy jelenleg működik.

A BATNA-fókuszú konfliktuskezelés-elméletek alapján elemezve a fennálló konfliktust és a Belgrád–Pristina párbeszédet nem lehetünk optimisták, ugyanis hiányoznak a sikerre vezető feltételek. Az első ilyen hiányosság a kedvező nemzetközi és belpolitikai környezet. A Belgrád–Pristina párbeszéd elmúlt 12 évében mind az Európai Unió, mind a két fél kormányainak figyelmét több más esemény elvonta, ez pedig hátráltató tényezőként jelent meg a párbeszéd során. A tárgyalások menetét illetően hiányosság mutatkozik a BATNA tekintetében, ugyanis azon kívül, hogy az EU-s tagság a célja mindkét országnak, nem jelenik meg az a metszéspont a két BATNA között, amely a konfliktuskezelés elméletei alapján elengedhetetlen lenne a sikerességhez. Eltérés mutatkozik az erőviszonyok tekintetében is, hiszen Koszovó továbbra sem egy teljes körben elismert állam. További hiányzó elemnek mondható a folytonosság, a dialógus során a tárgyalások nem voltak következetesek, sokszor hosszabb időkre leálltak az egyeztetések, ezzel hátráltatva az előrelépést. A hazai támogatottság tekintetében is megjelennek problémák, hiszen a korábbi fejezetben említett felmérések azt mutatják, hogy a két ország állampolgárai elégedetlenek az Európai Unió által vezetett dialógussal. Ezzel szemben az azonban pozitívum, hogy az említett felmérés alapján mind a szerb, mind a koszovói polgárok fontosnak tartják a kapcsolatok normalizálását. A tárgyalások során aláírt megállapodásokat többségében a sikertelenség jellemzi, hiszen az utolsó fejezetben említett négy megállapodás közül csupán kettő mondható úgy-ahogy sikeresnek, a másik kettő egyáltalán nem.

A Belgrád–Pristina párbeszéd elindulását főként a két ország európai integrációs törekvései készítették. Azonban több olyan tényező is akad Szerbiával és Koszovóval kapcsolatban, ami a Belgrád–Pristina párbeszéd megoldatlanságától eltekintve is hátráltatja az integrációt. Szerbia esetét vizsgálva megjelenik az állampolgárok körében egyre inkább csökkenő támogatottság. Emellett a csatlakozási tárgyalások fontos pontjaiként vannak jelen a demokrácia, a kielégítő gazdasági kormányzás, illetve a közszerződési rendszer hatékony működése. Ezek megoldása pedig Szerbiában még komoly munkát igényel. Az említett megoldatlan problémák jelen vannak Koszovó esetében is az elismerési probléma mellett, hiszen jelenleg öt EU-s tagállam nem ismeri el Koszovó függetlenségét. Továbbá hátráltató tényezőként jelenik meg az EU és a tagállamok hozzáállása a bővítéshez, ami

mindkét országot érinti. A Franciaország által preferált irányított bővítés és annak szigorú feltételei további nehézségeket állíthatnak a két ország elé az európai integráció során.

A hátráltató tényezők vizsgálata alapján elmondható, hogy Szerbia és Koszovó európai uniós integrációjának megvalósulása abban az esetben sem valószínű, amennyiben a Belgrád–Pristina párbeszéd során rendezni tudják a viszonyukat.

Felhasznált irodalom

- Barston, Romald Peter (2014): *Modern Diplomacy*. London: Routledge, 244–260. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315832890>
- Buzan, Barry (1983): *People, States and Fear. The National Security Problem in International Relations*. Wheatsheaf Books LTD, 36–65.
- Hartwell, Leon (2021): *The Serbia-Kosovo Dialogue: Ripe for Resolution?* Washington DC.: Center for European Policy Analysis. Online: <https://cepa.org/wp-content/uploads/2021/05/CEPA-Serbia-Kosovo-5.10.21-V2.pdf>
- Ker-Lindsay, James (2017): The National Politics of EU Enlargement in the Western Balkans. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(4), 511–522. Online: <https://doi.org/10.1080/14683857.2017.1424398>
- Krajnc Zoltán szerk. (2019): *Hadtudományi Lexikon*. Budapest: Dialóg Campus, 100–102.
- Krocak, Martyna (2022): Diplomacy in the Context of International Security. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*, 54(4), 591–608. Online: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.1766>
- Márkus László (2022): *Koszovó története: Dardániától a brüsszeli dialógusig*. Budapest: Ludovika, 465–491.
- Ördög Tibor (2018): Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között. Budapest: Dialóg Campus. Online: <http://hdl.handle.net/20.500.12944/12636>
- Steiner, Barry H. (2004): Diplomacy and International Theory. *Review of International Studies*, 30(4), 493–509. Online: <https://doi.org/10.1017/S0260210504006199>
- Todorovski, Dimo – Zevenbergen, Jaap – van der Molen, Paul (2016): Conflict and Post-Conflict Land Administration – The Case of Kosovo. *Survey Review*, 48(350), 316–328. Online: <https://doi.org/10.1179/1752270615Y.0000000044>
- Wunsch, Natasha (2017): Between Indifference and Hesitation: France and EU Enlargement Towards the Balkans. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(4), 541–554. Online: <https://doi.org/10.1080/14683857.2017.1390831>

Online források

- Brzozowski, Alexandra: *EU Warns for Escalation as Serbia, Kosovo Emergency Talks over Car Plates Dispute Fails*. [online], 2022. 11. 22. Forrás: www.euractiv.com [2024. 02. 12.].
- Dartford, Katy: *For First Time, a Majority of Serbs Are Against Joining the EU – Poll*. [online], 2022. 04. 22. Forrás: www.euronews.com [2024. 02. 15.].
- Euractiv: *Vučić to Biden: Kosovo recognition not mentioned in any agreement*. [online], 2021. 02. 08. Forrás: www.euractiv.com [2024. 02. 15.].
- Kosovo Democratic Institute: *KDI Survey Reveals Dissatisfaction of Citizens of Kosovo and Serbia with Dialogue Process*. [online], 2022. 06. 30. Forrás: kdi-kosova.org [2024. 02. 12.].
- Ministry of Foreign Affairs of Kosovo. [online]. Forrás: mfa-ks.net [2024. 02. 11.].
- Muharremi, Robert: *The „Washington Agreement” Between Kosovo and Serbia*. [online], 2021. 03. 12. Forrás: American Society of International Law [2024. 02. 15.].
- N1: *Russian Ambassador: West Adding Fuel to Fire in Belgrade-Pristina Dialogue*. [online], 2022. 11. 30. Forrás: n1info.rs [2024. 02. 10.].
- National Democratic Institute: *Post-Election Analysis of February 12, 2021. Parliamentary Elections*. [online], 2021. Forrás: www.ndi.org [2024. 02. 10.].

- Politiko (2020): *Kurti: Washington Agreement Has Nothing to Do with Serbia and Kosovo*. [online], 2020. 09. 24. Forrás: politiko.al [2024. 02. 12.].
- RFE/RL: *Serbia, Kosovo Reach Compromise to End Border Deadlock*. [online], 2021. 09. 30. Forrás: www.rferl.org [2024. 02. 15.].
- Serbian monitor: *Survey: 75% in Serbian Want Lasting Peace with Kosovo Albanians*. [online], 2022. 08. 19. Forrás: www.serbianmonitor.com [2024. 02. 12.].
- Taylor, Alice: *Erdogan Reinforces Support for Kosovo, Offers Help Again*. [online], 2023. 03. 06. Forrás: euractiv.com [2024. 02. 12.].
- The Dialogue: *Association / Community of Serb – Majority Municipalities*. [online]. Forrás: dialogue-info.com [2024. 02. 15.].
- The Trumpet: *The 20 Most Important Events of the 2010s*. [online], 2020. 01. 01. Forrás: www.thetrumpet.com [2024. 02. 03.].
- ThoughtCo.: *The World's Newest Countries Since 1990*. [online], 2019. Forrás: www.thoughtco.com [2023. 02. 09.].

Tartalom

FELMÉRY ZOLTÁN: Kihasznált vagy elszalasztott lehetőség?	2
FARAGÓ BENCE: A cseh–orosz és a szlovák–orosz diplomáciai kapcsolatok történeti összevetése, valamint az ukrajnai háborúra adott reakcióik összehasonlító vizsgálata	4
EGERESI ZOLTÁN – BOROS PETRA: Visszatér a zéró probléma a szomszédokkal? A török külpolitika átalakulása	35
PINTÉR TIBOR: Cabo Delgado: az új stratégiai, hatalmi „játszótér” Kelet-Afrikában?	53
KÁROLYI LILI: Az Iráni Iszlám Köztársaság katonai képességei, védelmi költségvetése és védelmi ipara	71
HETTYEY ANDRÁS: Az Európai Unió realista fordulata és a magyar külpolitika	92
MIKÓ LILI DOROTTYA: A Belgrád–Pristina párbeszéd a tárgyalásos konfliktuskezelés tükrében	115